

T. C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

BANGLADEŞ AİLE HUKUKU
İLE
İSLAM AİLE HUKUKUNUN MUKAYESESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN

A K M BODRUZZAMAN

DANIŞMAN

Doç. Dr. Abdullah ACAR

KONYA 2022

KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	AKM BODRUZZAMAN		
	Numarası	19810601042		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Abdullah ACAR		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	BANGLADEŞ AİLE HUKUKU İLE İSLAM AİLE HUKUKUNUN MUKAYESESİ			

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan **BANGLADEŞ AİLE HUKUKU İLE İSLAM AİLE HUKUKUNUN MUKAYESESİ** başlıklı bu çalışma **10/03/2023** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda **oybirliği** ile **başarılı** bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

This study titled COMPARISON OF ISLAMIC FAMILY LAW WITH BANGLADESH FAMILY LAW prepared by the above-mentioned student was found unanimously **successful** as a result of the defense exam held on **10/03/2023** and was accepted as a Master's Thesis by our jury.

Sıra No	Danışman ve Üyeler ¹		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	(Danışman) Doç. Dr.	Abdullah ACAR	X X
2	Doç. Dr.	N.....G.....	X X
3	Doç. Dr.	İ..... Y.....	X X

¹ Türkiye'de, 24/3/2016 tarihli ve 6698 sayılı "Kişisel Verilerin Korunması Kanunu" gereği jüri üyelerinin *adı, soyadı ve imzaları* **gizlenmektedir**. Herhangi bir sorunuz varsa bizimle iletişime geçebilirsiniz: sosbil@erbakan.edu.tr

NOTE: Due to the Personal Data Protection Law No. 6698 and dated 24/3/2016 in Turkey, *the names, surnames and signatures* of the members of the jury **are hidden**. If you have any question you can contact us: sosbil@erbakan.edu.tr

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	AKM BODRUZZAMAN		
	Numarası	19810601042		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bil-İslam Hukuku		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	BANGLADEŞ AİLE HUKUKU İLE İSLAM AİLE HUKUKUNUN MUKAYESESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

AKM BODRUZZAMAN

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	AKM BODRUZZAMAN		
	Numarası	19810601042		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Hukuku		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Abdullah ACAR		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	BANGLADEŞ AİLE HUKUKU İLE İSLAM AİLE HUKUKUNUN MUKAYESESİ			

İslam hukuku hayatın tamamını kuşatır. Böylece var olan her sorunun bir çözümünün İslam hukukunda olduğu söylenebilir. Bu araştırmada; insan hayatında en önemli yere sahip olan aile le ilgili Bangladeş kanunlarında yapılan hukuki düzenlemeler İslam hukuku açısından incelenmeye çalışılmıştır. Evliliğin temel amacı, hayat boyunca ailenin saadet, mutluluk içinde yaşaması ve neslin devamıdır. Ama farklı sebeplerle de olsa bazı durumlarda koca ve karı arasında sorunlar ortaya çıkar. Bu yüzden boşanma, İslam'da evlilik problemlerinin çözüm yollarından birisi olarak kabul edilmiştir.

Bangladeş dünyanın en büyük Müslüman ülkelerinden biri olduğu için, bu ülkenin Müslüman Aile kanunlarının da özellikle İslam Hukukuna uygun olması gerekir. Ancak ne yazık ki, ülkenin Müslüman Aile Kanunlarında akademik olarak ele alınması gereken tartışmalı bazı konular bulunmaktadır. Bu tez çalışmasında, 1872 yılı ile 1961 yılları arasında yürürlüğe konulan kanunlardan oluşan ve bizim "Bangladeş Medenî Kânunu" olarak isimlendirdiğimiz metinlerde nikah ve boşanma ile ilgili meseleleri, boşanma sebepleri gibi konular dört fıkıh mezhebinin görüşleriyle ve bazı modern İslâm devletlerinin yürürlükte olan "ahvâl-i şahsiyye" (Şeriat hukuku) kânunlarıyla mukayeseli olarak ele alınmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada boşanma kurumunun tamamını değil onun fıkıh öğretisinde tartışmalı ve buna bağlı olarak ilgili modern İslâm hukuku kânunlaştırmalarında da farklılıklar arzeden yargı yoluyla boşanma sebepleri mukayeseli olarak ele alınmaktadır.

Çalışmada aile hukuku ile ilgili hususlar birkaç başlık altında ele alınıp mezheplere göre değerlendirilmiş olup bu tezde bulunanların dışında konumuzla alakalı çalışılabilecek başka alanlar da vardır. Bu sebeple bazı konulara yer verilmeyerek gelecekte bu konuda çalışmak isteyen araştırmacılar için bırakılmıştır. Aslında nikah ve talak konusunda Bangladeş Medeni Kanunu açısından fikhî-tatbikî çalışmalar olmadığı için kavramlarının halk kesimince iyice ve ayrıntılı olarak anlaşılması mümkün olmamıştır. Bu çalışmayla Bangladeş Medeni Kanununda özellikle Müslüman toplum nezdindeki bazı yanlış anlaşılmalar tespit edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, İslam Aile hukuku, Bangladeş Aile Kanunları, Nikah, Talâk.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	AKM BODRUZZAMAN		
	Student Number	19810601042		
	Department	Basic Islamic sciences / Basic Islamic sciences		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Abdullah ACAR		
Title of the Thesis/Dissertation	COMPARISON OF ISLAMIC FAMILY LAW WITH BANGLADESH FAMILY LAW			

Islam is the complete code of life; Thus, we notice that every existing problem has a solution in Islamic law. In this study; Legal arrangements made in Bangladesh laws related to the family, which has the most important place in human life, have been tried to be examined in terms of Islamic law. The main purpose of marriage is for the family to live in bless and happiness throughout life and for the continuation of the generation.

As Bangladesh is one of the largest Muslim countries in the world, the Muslim Family laws of this country ought to be solely in compliance with Islamic Law. But unfortunately, there are some controversial issues are remained in the Muslim Family Laws of the country that need to be addressed academically. Considering this, in this thesis, in the texts that we call "Bangladesh Civil Code", which consists of the laws enacted between 1872 and 1961, the issues related to marriage and divorce, the reasons for divorce are discussed with the views of four fiqh schools of thoughts and the "personel law" of some modern Islamic states. It has been tried to be dealt with comparatively with the laws of "personal law" (Sharia law). In this study, not the whole institution of divorce, but the reasons for divorce through the judiciary, which are controversial in its fiqh teaching and therefore differing in the relevant modern Islamic law codifications, are discussed comparatively.

In the study, the issues related to family law have been discussed under several headings and evaluated according to denominations, and there are other areas that can be studied other than those in this thesis. For this reason, some subjects are not included and

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

left for researchers who want to work on this subject in the future. In fact, since there are no fiqh-applied studies on marriage and talaq in terms of Bangladesh Civil Code, it has not been possible for the public to understand their concepts thoroughly and in detail. With this study, some misunderstandings in Bangladesh Civil Code, especially in the eyes of the Muslim community, were tried to be determined.

Keywords: Islamic law, Islamic Family law, Bangladesh Family Laws, Marriage, Talaq.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iv
ÖNSÖZ	v

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi.....	1
2. Araştırmanın Konusu	2
3. Konunun Sınırlandırılması	3
5. Önceki Çalışmalar.....	3
6. Yöntemi.....	4
7. Araştırmanın Kaynakları.....	4
8. Amacı.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

BANGLADEŞ AİLE KANUNUN GELİŞİM SÜRECİ

1.1. Bangladeş'in Doğuşu ve İslamiyet.....	6
Bangladeş'in Doğuşu	6
Bangladeş'te Müslümanlık.....	7
1.2. Bangladeş'teki Müslümanlarının Durumu	8
1.3. Hint Alt Kıtasında Aile Hukukun Tarihsel Gelişmesi	9
1.4. Aile Kanununun Kavramsal Çerçevesi	14
1.5. Bangladeş'te Aile Kanunu	16
1872 Tarihli Özel Evlilikler Kanunu.....	17
1937 Tarihli Müslüman Ahval-i Şahsiyye Kanunu.....	17
1939 Tarihli Müslüman Evliliklerin Sona Erdirilmesi Kanunu	19
1961 Tarihli Müslüman Aile Kanunu	22

İKİNCİ BÖLÜM

BANGLADEŞ AİLE KANUNUNDA EVLENME

2.1. Evlilik Öncesi Gereken Şartlar.....	30
2.2. Evlenme Akdinin Unsurları	31
2.2.1. Taraflar.....	33
2.2.2. İrade Beyanı	38
2.2.3. Şahitlerin Bulunması.....	39
2.3. Medeni Kanun'da Mehir	39
2.4. Evlilik Nafakasının Kapsamı	41
2.4.1. Nafakayı Düşüren Durumlar	44

2.5. Çok Evlilik	46
2.5.1. Çok Eşlilikle İlgili Klasik ve Çağdaş Değerlendirmeler	47
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
BANGLADEŞ AİLE KANUNUNDA BOŞANMA	
3.1. Talâk (Boşama) Kavramı	51
3.2. Talâk Çeşitleri	52
3.2.1. Evliliğe Dönüş İmkânı Verip Vermemesi Bakımında Talâk	53
3.2.1.1. Ric'î Talâk	54
3.2.1.2. Bâin Talâk	55
3.2.2. Sünnete Uygun Bakımından Talâk	55
3.2.2.1. Sünnî Talâk	55
3.2.2.2. Bid'î Talâk	56
3.3. Talâkta Kullanılan Lafızlar	57
3.4. Üç Talâkla Boşama	59
3.5. Eski Kocayla Evlilik	63
3.6. İddet	66
3.6.1. İddetin Çeşitleri	66
3.6.2. Kocasını Mefkûd Olan Kadının İddeti	66
3.6.3. Hamile Kadının İddeti	68
3.6.4. Talâk veya Fesih İle Evliliği Sona Eren Kadının İddeti	69
3.7. Tefvîz-i Talâk Suretiyle Evliliğin Sonlandırılması	72
3.8. Bangladeş'te Muhâlea, Îla, Zıhar, Lian	75
3.8.1. Muhâlea	77
3.8.2. Zıhâr	78
3.8.3. Liân	80
3.8.4. Îlâ	82
3.9. Bangladeş Aile Kanun'da Tefrik Sebepleri	83
3.9.1. Akıl Hastalık ve Tedavi Edilmez Beden Kusuru	83
3.9.2. Küçük Kızın Evlendirilmesi ve Buluş Muhayyerliği Meselesi	84
3.9.3. Cinsel Kusurlar	86
3.9.4. Kocanın Birden Fazla Eşi	87
3.9.5. Kocanın Evi Terk Etmesi	89
3.9.6. Kötü Davranma ve Şiddetli Geçimsizlik	91
3.9.7. Nafaka Temin Edememe	92
3.9.8. Mürted Olan Kadının Boşanma Sistemi	94
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	99

KISALTMALAR

- a.s. : Aleyhi's-selam
b. : İbn, bin
bk. : bakınız
BMK : Bangladeş Medeni Kanunu (1961)
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Hz. : Hazreti
Mv.F. : el-Mevsûatü'l-fıkhiyye, Kuveyt 1404/1983-2006
MAK : Müslüman Aile Kanunu
nşr. : Neşreden
s.a.s. : sallallâhu aleyhi ve sellem
thk. : tahkik eden
ts. : tarihsiz
vb. : ve benzeri ve benzerleri
yy. : yayım yeri yok

ÖNSÖZ

Allah'a hamd, sevgili Rasûlüne salât ve selam olsun.

İslam dini maddi ve manevi hayatı düzenleyen dindir. İnsanların her türlü ihtiyaçlarının karşılanmasını ve onların hayatının mutluluk içinde devamını hedefler. Aile insanlık tarihi kadar geçmişi olan kıyamete kadar varlığını devam edecek olan bir kurumdur. Hangi çağda yaşarsa yaşasın, hangi inanca sahip olursa olsun insanlık tarihi boyunca insanların neslin devamı için aile kurdukları, evlilik sorunlarının çözüme kavuşturulamadığı durumlarda da boşanmaya başvurdukları tarihi hakikattir.

Bu araştırmada Bangladeş'te halen yürürlükte olan genel manada aile hukuku, özel manada da Medeni Kanunda yer alan özellikle de evlenme ve boşanma başlıklarındaki kanun maddeleri ağırlıklı olarak Hanefi mezhebine göre ele alınmaya gayret edilmiştir. Böylece Hint alt kıtasındaki İngiliz sömürgeciliği döneminden bağımsızlığını kazanıncaya kadarki bir asrı aşan süre içerisinde farklı yıllarda ve farklı isimlerle yürürlüğe giren kanunlardan oluşan ve tamamına "Bangladeş Medeni Kanunu" (BMK) denilen bu kanun ile İslam aile hukukunda bulunan evlenme ve boşanma konuları sistematik ve karşılaştırmalı olarak incelenerek, özellikle Bangladeş Medeni Kanunu ile Hanefi mezhebi arasında ittifak ve ihtilaf edilen hususlarla medeni kanundaki İslam Hukukuna muhalif konular tespit edilmeye gayret edilmiştir.

Çalışma konusunun tespiti ve yöntemi hakkında yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Abdullah ACAR'a ve çalışmanın niteliği hakkında yol gösteren araştırma teknikleri ders hocam Doç. Dr. Necmeddin GÜNEY'e teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca, her zamanki gibi yanımda olan ve maddi manevi her türlü yardımı gösteren başta annem-babam ve aileme bir teşekkür borç bilirim.

AKM BODRUZZAMAN

Konya-2023

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi

İnsanların yaşaması için bir yuva olması gerekmektedir ve bu yuva aileden oluşur. Aile, insanların hayatta vazgeçilmez en önemli bir parçası olarak bilinmektedir. Evliliğin temel amacı hayat boyunca ailenin saadet, mutluluk içinde yaşaması ve neslin devamıdır. Böylesine önemli bir kurumun sağlam temeller üzerine inşa edilebilmesi için tüm kutsal metinlerde ve özellikle de son kitap Kur'an'da özel hükümler ve detaylı açıklamalar bulunur. İslam medeniyetinde bu genel ilkelere ilaveten aile hukukunun temellerini ve detaylarını oluşturan kaideler de ihdas edilerek, evliliğin oldukça sağlam temellere bağlanması hedeflenmiştir. Her şeye rağmen evliliklerde sorunlar da olabilmektedir. İslam'da bu sorunların kolayca aşılabilmesi için takip edilecek yollar da açıklanmış en son çare ise boşanma olarak açıklanmıştır.

Türkiye'de akademik çalışmaların veri tabanını oluşturan YOKTEZ'de yapılan kontrolde şu ana kadar böyle bir konunun çalışılmadığı tespit edilmiş olduğundan, bu başlık altında bir çalışma yapılmasına karar verilmiştir. Bu araştırmada; Batı hukukundan da istifade edilerek 2 Mart 1961 yılında hazırlanan "37 numaralı Bangladeş Aile Kânunu"¹ ile son şeklini alan ve aile kurumunu düzenleyen maddelerden özellikle *nikâh* ve *boşanma* maddelerinin içerikleri ve gerekçeleri, dört fıkıh mezhebinin görüşleriyle ve bazı modern İslâm devletlerinde yürürlükte olan "ahvâl-i şahsiyye" kânunlarıyla mukayeseli olarak ele alınmış, Medeni Kanunda tercih edilen mezhep görüşlerinin tespiti ve gerekçeleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada boşanma kurumunun tamamı değil onun fıkıh öğretisinde tartışmalı ve buna bağlı olarak ilgili modern İslâm hukuku kanunlaştırmalarında da farklılıklar arzeden yargı yoluyla boşanma sebepleri mukayeseli olarak ele alınmaya gayret edilmiştir.

Çalışmamızda aile hukuku ile ilgili hususlar konuya uygun başlıklarla ele alınıp mezheplere göre değerlendirilmiştir. Ayrıca, tez konumuzu doğrudan ilgilendiren ve Bangladeş Medeni Kanunu metninde de bir şekilde yer almış bazı detay konular da (mesela; "Birden Fazla Eş Alma Durumunda Kadının Boşanma Hakkı" (Madde-2a, Fıkra); "Kocasını Yedi Yıl Hapis Cezasına Çarptırılan Kadının Boşanma Hakkı" (Madde-

¹ "The Muslim Family Laws Ordinance, 1961 (Ordinance NO. VIII OF 1961)", <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details-305.html> . (Erişim: 13/07/2022),

2, Fıkra -3); “Akıl Hastası veya Tedavi Edilemez Hastalığı Olan Kocadan Boşanma Hakkı” (Madde-2, Fıkra-6) vb.) madde başlıkları özellikle ele alınmıştır. Bahsedilen bu konu başlıklarında fıkıh mezheplerinin açıkça görüşleri bulunmasa da kadının boşanma talep hakkı bağlamında ele alınabilecek konular arasında zikredilen meselelerdir. Bu sebeple aile hukuku ile alakalı düzenlemeler ya da Bangladeş Medeni Kanun’u ile fikhî mezhepler arasındaki mukayese yapmaya gayret edilmiştir.

Ele alacağımız konunun en temel problemi, bir İslam ülkesi olan ve Hanefî mezhebini taklid eden Bangladeş’te yürürlükte olan Medeni Kanunun bazen Müslümanların ihtiyaçlarına cevap verememesinden kaynaklanan problemleri tespit edip kanun metninin daha anlaşılır hale gelmesi ya da mutabık olunan maddelerinin halk nezdinde yanlış anlaşılmasının en aza indirilmesine katkıda bulunmaktadır. İnceleme konumuzun toplumdaki yansımaları ve kanun geliştiriciler tarafından dikkate alınacağı ümidi bizi bu konuda araştırma yapmaya sevk etmiştir.

2. Araştırmanın Konusu

Bu tez çalışmasının temel konusu İslam Aile hukukunun konuları arasında bulunan evlenme ve boşanma ile ilgili konu başlıklarıdır. Bu çalışmada, Bangladeş Medenî Kanununda düzenlenen evlenme ve boşanma ile ilgili kanun maddeleri ile genelde dört fıkıh mezhebi, özellikle de Hanefî mezhebinin görüşleri mukayese edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bazı modern İslâm devletlerinin yürürlükte olan ahvâl-i şahsiyye kânunlarıyla mukayeseli olarak ele alınmaya gayret edilmiştir. Araştırmanın bir giriş, üç bölümden oluşması planlanmıştır.

Araştırmamızın giriş bölümünde konunun önemi ele alınmakta, temel sorunlar, müracaat edilen temel kaynaklardan bahsedilmektedir. *Birinci* bölümünde ise Bangladeş Medenî Kanunu’nun oluşum süreci, farklı dönemlerdeki kanunlaştırma faaliyetleri, muhtevası gibi konular hakkında genel bilgiler, amaç ve hedefler açıklanmaya çalışılmıştır. *İkinci* bölümde nikâh akdi ve bu konu ile ilgili bazı meseleler, İslam Aile Hukuku temel ilkeleri ile Bangladeş Medenî Kânunu mukayese edilerek ele alınmıştır. *Üçüncü* bölümde nikâh akdini sonlandıran durumlar ele alınmış özellikle burada boşanmanın mahiyeti, meşruiyeti ve kapsamına dair tartışmalar, boşanma, hul'-muhâlea ve fesih kavramları arasında farklılıklar ve tefrîkin hukukî sonucu Bangladeş Medenî Kânunu ve fıkıh öğretisi çerçevesinde incelenmeye gayret edilmiştir.

3. Konunun Sınırlandırılması

Bu araştırmada Bangladeş'te halen yürürlükte olan genel manada aile hukuku, özel manada da Medeni Kanunda yer alan özellikle de evlenme ve boşanma başlıklarındaki kanun maddeleri ağırlıklı olarak Hanefi mezhebine göre ele alınmaya gayret edilmiştir. Bununla beraber Bangladeş Medeni Kanunu ile Hanefi mezhebi arasında ittifak ve ihtilaf edilen hususlarla medeni kanundaki İslam Hukukuna muhalif konular tespit edilmeye gayret edilmiştir. İhtiyaç duyulan konularda diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilmiştir.

5. Önceki Çalışmalar

Bu çalışma Türkiye'de yapıldığından, YÖKTEZ'de yaptığımız incelemede çalışmamızla alakalı çok fazla bir yayına ulaşamadık. Buna karşın İslam Aile Hukuku alanında çeşitli yayınların varlığı bir hakikattir. Yine farklı İslam ülkelerinin modern yasalarının İslam hukuku ile mukayesesini ihtiva eden bazı tez çalışmaları da mevcuttur. YÖKTEZ sisteminde yaptığımız incelemede sadece şu çalışmaya rastlanılmıştır:

Muhammad Nezam UDDIN, *Bangladeş Medenî Hukukunun Gelişimi ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*.

Bu tezin, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak hazırlandığı tespit edilmiştir. Tez hakkında yazarın yaptığı ÖZET kısmında " Tezimizde inceleme konusu yapacağımız Bangladeş dünya haritasında küçük bir ülke olmasına rağmen, 160 milyon nüfusunun % 90.4'ü Müslüman ülkedir. Bangladeş'in medeni hukuk kanunlarında Müslüman halklara yönelik kanunlar uygulanmaya devam etmektedir. Bu çalışmamız Bangladeş'te yürürlükte olan medenin hukukun tarihsel gelişimi ve İslâm hukukuna göre değerlendirilmesi için hazırlanmıştır. Bu çalışmada, Bangladeş'in siyasi ve coğrafi yapısı, dini nüfusu ve İslamlaşması hakkında genel bilgiler verildikten sonra Bangladeş'teki hukuk sisteminin tarihsel gelişimi dönemler halinde incelenmiş ve Bangladeş'teki medeni hukuk sistemi İslam hukuku açısından değerlendirilmiştir" denilmektedir.²

² Muhammad Nezam Uddin, *Bangladeş Medeni Hukukunun Gelişimi ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi* (Bursa : Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2021), 5.

Bu tezin “İçindekiler” kısmına bakıldığı zaman ise daha çok Bangladeş medeni kanununun tarihi seyri, etkilendiği hukuk metinleri hakkında bilgi verildikten sonra, kısmen de aile hukukuna dair bazı konulara temas ettiği tespit edilmiştir. Buna rağmen bizim hazırlamayı düşündüğümüz ana başlıklarla doğrudan irtibatı bulunmamaktadır.

6. Yöntemi

Konu, Bangladeş Medenî Kanunu’nda yer aldığı şekliyle muhteviyat açısından ilk önce klasik fıkıh kaynaklardan tespit edilecektir. Mezheplerin görüşlerini aktarırken her mezhebe ait olan güvenilir ilk kaynaklarından doğrudan almaya önem verilecektir. Diğer taraftan her konu ile ilgili veya konuya dair fıkıh mezheplerinin görüşleri konusunda mukayese yapılarak sistematik bir şekilde değerlendirme yapılmaya gayret edilecektir. Bununla birlikte Bangladeş Medenî Kanunu’nda konu ile alakalı yapılmış olan düzenlemelerle İslâm aile hukuku detaylı bir şekilde ele alınıp bu ikisi arasında mukayese edilecek son olarak medenî kânunda yer alan düzenlemenin hangi mezhebi referans aldığı ve tahminî gerekçeleri hakkında yorumlarda bulunulacaktır. Bangladeş’te İngilizce çok yaygın bir dil olduğundan ve çoğu yayın bu dilde yapıldığından, tezimizde İngilizce çalışmalardan da istifade edilmiştir. Bu sebeple çalışmamızda İngilizce kaynakların adı İngilizce yazımına uygun şekilde yazılmıştır. Tezimizde mukayese yaparken çoğunlukla Bangladeş Medeni Kanunu esas alınmıştır. O yüzden İslam hukukundaki bazı konu başlıkları bu metinde yer almadığı için fıkıh kitaplarındaki başlıklarıyla uyum göstermemesi anlayışla karşılanmalıdır.

7. Araştırmanın Kaynakları

Bangladeş’te genel olarak Hanefî mezhebi tercih edildiğinden konu incelenirken, öncelikle kaynak olarak büyük ölçüde Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından istifade edilecektir. Bunlardan başlıcaları olarak; Serahsî’nin (ö.483/1090) *el-Mebsût*’u; Kâsânî’nin (ö.587/1191) *Bedâi’ü’s-Sanâi*’i; İbnü’l-Hümâm’ın (ö.861/1457) *Fethü’l-kadîr*’i; İbn Âbidîn’in (ö.1252/1836) *Reddü’l-Muhtâr*’ı; İbn Nüceym’in (ö.970/1563) *el-Bahrü’r-Râik*’i ve Zeylaî’nin (ö.743/1343) *Tebyînü’l-Hakâik*’i gibi eserler öncelenecektir. Mukayese yapılırken ise diğer mezheplerin görüşleri için Şâfiî mezhebinden; Cüveynî’nin (ö.478/1085) *Nihayetü’l-Matlab*’ı; Şirbinî’nin (ö.977/1570) *Muğni’l-Muhtâc*’ı; Hanbelî mezhebinden; İbn Kudâme’nin (ö.620/1223) *el-Muğni*’si, Mâlikî mezhebinden de; İbn Rüşd’ün (ö.595/1198) *Bidâyetü’l-Müctehid*’i, Mağribî’nin

(ö.954) *Mevâhibü'l-Celîl*'i, ve *Derdîr*'in (ö.1201) *eş-Şerhü's-Sağîr*'i gibi eserlere başvurulmaya çalışılacaktır.

Bu temel kaynakların yanında, Ebü'l-Muzaffer Muhyiddîn Muhammed Bahadır Alemgir (ö. 1658-1707) tarafından, Şeyh Nizam (ö. 1090/1679) başkanlığında bir komisyona hazırlattırılmış *el-Fetâva'l-Hindiyye*; Tahânevî'nin (ö. 1158/1745), *Keşşâfu Istilâhâti'l-funûn ve'l-ulûm*'u; Abdurrahman b. Muhammed Cezîrî'nin(ö. 1941), *Kitâbu'l-fikh ale'l-mezâhibi'l-erbaa*'sı; Ömer Nasuhi Bilmen'in (ö. 1974), *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhat-ı Fıkhıyye Kamusu*; Hayrettin Karaman'ın Mukayeseli *İslâm Hukuku*, Halil İbrahim Acar'ın, *İslâm Aile Hukuku* adlı eserleri ile son dönemde yazılan aile hukukunu ilgilendiren kitap ve makalelerle Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddeleri özellikle yararlanılan kaynaklar olarak zikredilebilir.

8. Amacı

Bu Araştırmanın amacı;

a) yaklaşık yüz yılı aşan bir süre içerisinde ve farklı yıllarda ve bazen değişiklik yapılarak hazırlanan kanunlardan oluşmuş olan Bangladeş Medenî Kânunları'nda aile hukukuyla ilgili düzenlemeler kapsamında yargı yoluyla Evlenme ve Boşanma hukukunun incelenmesidir.

b) Aile hukuku konusunda mezhepler arasındaki farklı olan görüşleri özellikle Hanefi mezhebiyle mukayeseli olarak incelemektir. Bangladeş'teki aile hukuku ile ilgili düzenlemelerle İslam aile hukukunu sistematik bir şekilde inceleyip, bu ikisinde bulunan ittifak ve ihtilaf hususları ortaya çıkarmaktır.

c) Evlenme ve boşanma ile ilgili kavramlarla bu alanları ilgilendiren alt başlıklarda mukayeseli ve kronolojik biçiminde sunmaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BANGLADEŞ AİLE KANUNUN GELİŞİM SÜRECİ

Bu bölümde, 1947 yılında Pakistan ve Bangladeş olmak üzere iki farklı coğrafyada bağımsız olarak kurulan Pakistan'dan, 1971 yılında bağımsız bir devlet olarak Pakistan'dan ayrılan Bangladeş'in bağımsız bir devlet olarak kuruluncaya kadar geçen sürede özellikle şahıs ve aile hukuku alanında ülkede 1872'den başlamak üzere farklı yıllarda yürürlükte olan kanunlar hakkında kısa bilgi aktarılacak, ardından, orijinal adı "The Muslim Family Laws Ordinance, 1961" olan ve "1961 tarihli Müslüman Aile Kanunları" olarak tercüme edilebilecek olan ve bizim bu tezde "Medenî Kanun" olarak kullanacağımız kanunî düzenlemeye kadar olan süreç hakkında bilgi takdim edilecektir.

1.1. Bangladeş'in Doğuşu ve İslamiyet

Bangladeş'in Doğuşu

Bangladeş Halk Cumhuriyeti Güney Asya'da yer alan, büyük bölümü Hindistan ile çevrili küçük ama kalabalık bir Müslüman ülkedir.³ Ülkenin kara sınır bölgelerinin %92 si Hindistan, geri kalan %8 i ise Myanmar ile çevrilidir.⁴

Bugünkü Bangladeş Devleti, "Antikçağ tarihi" (İslamiyetten öncesi), "Orta çağ tarihi" (İslamlaşma dönemi), "İngiliz rejimi", "Pakistan dönemi" ve şu anki "Bağımsız Bangladeş Cumhuriyeti" dönemi olarak, toplam beş aşamada kurulmuştur. Bir devlet olarak Bangladeş'in tarih sahnesine çıkışı, Doğu Bengal halkının 1952'de başlattığı ve yıllar içinde bağımsızlık savaşına dönüşen dokuz aylık mücadele ile 16 Aralık 1971 tarihinde olmuştur. Bu sebeple eskiden beri Bangladeş'in kültür, eğitim, siyaset ve ekonomisi Hindistan etkisi altında kalmıştır. Bangladeş 1757 yılından 1947 yılına kadar tam 190 yıl İngiltere'nin sömürgesi altında kalmıştır. 1947 yılında Hint Alt Kıtası tamamen dini farklılık sebebiyle önce "Müslümanların ülkesi Pakistan", "Hinduların

³ The Constitution of the People's Republic of Bangladesh (ACT NO. OF 1972), <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-367/section-24549.html>, Erişim (20.02.2023).

⁴ Masud Hasan Chowdhury, "Bangladesh", *Banglapedia*, (Dhaka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003), 6/374-378.

ülkesi Hindistan” olarak ikiye ayrılmıştır.⁵ Bu Pakistan ifadesi, Hindistan’ın doğu ve batısında olmak üzere birbirinden oldukça uzak iki farklı coğrafyayı ifade ediyordu. Bu sebeple de Bangladeş yerine “Doğu Pakistan” deniliyordu. 1947’de kurulan ve bugünkü Bangladeş’i de içine alan Pakistan’dan 1952 yılında başlayan bağımsızlık hareketleri 1971 yılında hedefine ulaşmış, böylece Bangladeş ayrılmış ve bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.

Nüfus bakımından dünyada sekizinci, İslam ülkeleri arasında ise dördüncü sırada yer alan Bangladeş halkının %90.4’ü Müslüman, % 9’u Hindu olup geriye kalan % 0.6’sı Budizm ve Hristiyanlık gibi diğer dinlere mensuptur.⁶ Bangladeş Millet Meclisi’nin 1988’de aldığı bir karara göre devletin resmi dini İslam’dır.⁷ Etnik olarak Bangladeş karışık bir nüfusa sahiptir. Başlıca ırkı, Avustralya yerlileri, nispeten beyaz tenli Aryanlar ve sarı tenli Moğollar ve daha koyu tenli Proto-Australoids XIII ile yakından ilişkili olduğuna inanılan Dravidyalılardır. 19. yüzyılda ülkeye İslami fetih amacıyla gelen Türkler ve Araplardan oluşmaktadır. Batı’daki İslam ülkelerinden göç, yedi yüzyıl boyunca Müslüman yönetimi altında devam etti. Bu göçmenler, Hinduizm ve Budizm’den İslam’a geçenlerle birlikte toplam nüfusun %85’ini oluşturur.⁸

Bangladeş’te Müslümanlık

Arap ülkelerinden ve Arabistan yarımadasından gelen tüccarlar, ticaret amacıyla İslam öncesi dönemden itibaren deniz yoluyla, sırasıyla Kızıl Deniz ve Arap Denizini aşarak Bangladeş’e geldikleri kaydedilir.⁹ Bengal bölgesine İslam’ın ve Müslümanların ne zaman geldiği konusunda ise kesin bilgi bulunmamaktadır. Ama bu konuda yazılan tarih kitaplarında bulunan bilgilere göre Hindistan alt kıtasında, diğer ülkelere Bengal bölgesine ilk defa ulaşan Müslümanların iki gruba ayrılması mümkündür: Bunlardan birinci grup; ticaret amacıyla gelmiştir aynı zamanda bu tüccarlar Hindistan’ın farklı bölgelerine İslam dinini tebliğ etmek, yani davet için çaba gösterenlerdir. Öte yandan, bazı evliya ve dervişler ticaret için değil sadece tebliğ ve davet amacıyla gelmiş

⁵ Yasmin Khan, *The Great Partition: The Making of India and Pakistan*, (London: Yale University Press, 2017), 1.

⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/resources/the-world-factbook/attachments/summaries/BGsummary.pdf> (Erişim: 23.02.2023).

⁷ Syed Sajjad Husain, “Bangladeş” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayınları, 1992), 5/444.

⁸ Sajjad Husain, “Bangladeş”, 5/444.

⁹ A K M Nazir Ahmad, *Bangladeshe İslamer Agomon*, (Dhaka: Bangladesh Islamic Centre), 2013, 20.

olmaları ve onların bir daha geri dönemeden hayatlarını burada tamamlamış oldukları tahmin edilebilir. Hz. Peygamber'den uzun zaman önce Bengal Bölgesinde pek çok Arap tüccar Malabar sınırından ülkeye gelirdi. Bu yoldan, yani Malabar üzerinden Chittagong Kuzeyde D'eli dağından güneyde Komorin Burnu'na kadar uzanan ve doğuda Batı Gatlar'la sınırlanan yaklaşık 550 kilometrelik bir kıyı şeridi kaynaklarda Malabar adıyla anılmaktadır. Malabar Bölgenin yerli halk dilindeki adı Malayalam ve Keralam'dır. Bu bölgede Araplar, İslam öncesi zamanlarda da Malabar, Chittagong, Sylhet vb. yerlere yerleşmişlerdi.¹⁰

İkinci grup Müslümanlar ise fütühat amacıyla bu bölgeye gelen mücahitlerdir. Miladi 1100 yılından itibaren Müslüman mücahitlerin ilk fetih hareketleriyle Hindistan coğrafyasında İslamiyet döneminin başladığı kaydedilir.¹¹ Mesela, Muhammed b. Kasım, ilk olarak Hindistan'ın "Sind" eyaletine gelmiş ve başlattığı askeri hareketi kazanması, bu alt kıtada İslam'ın en büyük siyasi zaferi olmuştur. Bengal bölgesine Müslümanların gelişi çok uzun zaman önce olmasına rağmen siyasi kuruluşu 598/1202 yılında gerçekleşmiştir. Hindistan İmparatoru Kutbuddin Aibek döneminde mucizevi bir şekilde Muhammed b. Bahtiyar Halaci, Leknevtî Halacî Sultanlığı adıyla Bengal Bölgesi'ndeki siyasi kuruluşunu tamamlamıştır.¹²

1.2. Bangladeş'teki Müslümanlarının Durumu

Bugünkü Bangladeş'in bulunduğu bölgenin İslam ile teması 8. yüzyıla kadar uzanmaktadır. İslam, bu bölgenin halkına Müslüman Arap ve Fars tüccarlar aracılığıyla tanıtıldı. 13. yüzyılın başlarında Türk asıllı komutan Muhammed Bahtiyar'ın Halaçi Hindu krallığını yıkarak iktidarı ele geçirmesi üzerine 1203 yılında Bengal'de İslami yönetim başlamış ve bu süreç 1757'de İngiliz egemenliğine kadar devam etmiştir. Beş buçuk asırlık bu devirde devlet idaresi esas olarak Türklerin idaresinde idi. Bu tarihten Pakistan'ın bağımsızlığına kadar yaklaşık iki yüzyıl boyunca Bengal Müslümanları sadece İngilizlerin değil Hindu milliyetçilerinin de sistematik baskı ve zulmüne maruz kaldılar.

¹⁰ Azmi Özcan, "Malabar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayımları, 2003), 27/465-466; Mızanur Rahman, *Bengalce Kur'an-I Kerim Çeviri Çalışmaları ve Değerlendirmesi* (Ankara: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 28-29.

¹¹ Abbas Ali Khan, *Banglar Müsalmander İtihash*, (Dhaka: Bangladesh Islamic Center, 2011), 13.

¹² Azmi Özcan, "Muhammed Bahtiyâr Halacî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV yayımları, 2020), 30/503-504.

Ülkenin 1947'de Pakistan'a katılması ve Hindistan'ın desteğiyle 1971'de önce Doğu Pakistan daha sonra da Bangladeş olması ve bağımsızlığını ilan etmesinden sonra Mucibur Rahman yönetimi sosyalist bir anlayış benimsemiş ve ülkedeki Müslüman ve İslami yapılara karşı büyük baskılar uygulanmış, bu durum hukuk uygulamalarına da yansımıştır. Bangladeş yönetiminin, Pakistan ve Hindistan'da oldukça aktif olan Cemaat-i İslami teşkilatı başta olmak üzere İslami yapılara yönelik sert tutumu, 2010'lu yıllarda dahi siyasi infazlarla devam etmiştir.

Bangladeş'in toplam nüfusu 150 milyondan fazla olup Müslüman nüfus oldukça fazladır. Bu bağlamda Bangladeş, Endonezya, Hindistan ve Pakistan'dan sonra dünyada en fazla Müslüman'a sahip ülkeler arasında dördüncü sırada yer almaktadır. Hindistan'da Müslümanların azınlık konumunda olduğu düşünüldüğünde, Bangladeş dünyanın en kalabalık Müslüman çoğunluklu dört ülkesinden biridir.¹³ Ülkedeki Müslümanların çok büyük bir bölümü itikadî bakımdan sünîdir ve sūfî hareketi oldukça yaygındır.¹⁴

1.3. Hint Alt Kıtasında Aile Hukukun Tarihsel Gelişmesi

Bangladeş hukuk sistemi, binlerce yıldan fazla bilinen bir geçmişe sahiptir. Bangladeş'in mevcut hukuk sistemi, Hint tarihinin farklı dönemlerinde kademeli bir sürecin bir sonucu olarak gelişmiştir. Bangladeş'in hukuk tarihi, Hindu dönemi, Müslüman dönemi, İngiliz dönemi ve bağımsızlık sonrası olmak üzere dört önemli döneme ayrılabilir.

Eski zamanlarda adalet sistemi dinle ve sosyal normlarla bağlantılıydı. Kral (raja) yasama, yürütme ve yargı organlarının en üst başkanıydı. O zamanlar krallar tarafından güvenilen çeşitli hukuk kaynakları shrutis, smritis, puranas, dharmashastras, vb. idi. Arthashastra ve Manusmriti, yetkili yasal rehberlik olarak kabul edildi. Hindu dönemi yaklaşık 1500 yıl sürmüştür.

1100 yılında Müslümanların ilk fetih hareketleriyle Hindistan coğrafyasında İslamiyet dönemi başladı. Müslümanların döneminde saltanatın mülki idaresi ve en yüksek mahkeme başkanı olarak '*Badshah*' görev yapıyordu. Sultana, iki meşhur ve yetkili müftü yardım ediyordu. Müslümanların hâkim olduğu daha sonraki dönemlerde

¹³ Sajjad Husain, "Bangladeş", 5/444.

¹⁴ Bangladesh, <https://www.insamer.com/tr/ulke-profil-banglades/>, (Erişim: 25.07.2022).

mahkemeler, “Fakih-ı Firoz Şah” ve “Fetvay-ı Alemgiri” olmak üzere iki büyük fetva kitaplarından aldıkları fetvalarla ya da bir nevi kanunlarla meseleleri çözüyorlardı. Nitekim bu *el-Âlemgîriyye* isimli fetva külliyyatı, Hint-Türk devletlerinde fiilen yürürlükte olan İslâm adlî ve idarî sistemine esas teşkil etmesi yanında, hemen hemen İslâm dünyasının her tarafında görülen çeşitli hukukî düzenleme ve kanunlaştırma çalışmalarında ve İslâm hukukuyla ilgili diğer araştırmalarda başvurulan temel kaynaklardan biri olmuştur. İngiliz hâkimiyetine girinceye kadar Hindistan’da İslâm hukukunun uygulanmasında en önemli kaynak olan *el-Âlemgîriyye*, sömürge döneminde İngiliz mahkemelerince de itibar edilen bir kitap olmuştur.¹⁵

Hint Alt Kıtası üzerinde İslam hukuk sisteminin kurulduğu dönem, Babürlüler dönemidir. Bu durum İslam ceza hukuku için de geçerlidir. İngilizlerin Uzakdoğu ve Hindistan’ı sömürme aracı olarak 31 Aralık 1600’de kurdukları ve adeta özerk bir devlet statüsündeki ticaret şirketi olan “*İngiliz Doğu Hindistan Şirketi*”,¹⁶ 1765 yılında Bengal-Bihar ve Orissa’yı ele geçirerek idari güç kazandıktan sonra İslam ceza hukuk sisteminden istifade etmiştir. Fakat zamanla, İngiliz hukuk sistemi İslam ceza hukukunu değiştirmeye ve revize etmeye başlamıştır. Hindistan *Outlines of Indian Legal and Constitutional History* (Hint Hukuk ve Anayasal Tarihinin Ana Hatları) adlı kitabın yazarı Jain, Müslüman hükümdarların getirdiği İslam hukuk sistemini İngiliz yargısına dönüşümünü şu şekilde anlatmaktadır: “Hindistan’daki Babür Devleti döneminde, mahkemelerde İslam ceza hukuku uygulanmıştır. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi Bengal, Bihar ve Orissa’nın idari işlerini devir aldıktan sonra bölgede İslam ceza hukuku sağlam bir şekilde tesis edilmiştir. İngilizlere göre, bu kanunda birçok kusur olmasına rağmen İngiliz yöneticiler Babür Devletinin hukuk sistemini hemen değiştirme yerine bu yasanın devamını onaylamışlardır. Birçok hukuki olayda İngiliz adalet sistemi ile sivil hükümet arasında fikri ayrılıklar bulunmasına rağmen, 18. yüzyılın son zamanlarında İngilizlerin yükselişinden itibaren İslam ceza hukuku kabul edilmiştir. Böylelikle İngiliz

¹⁵ Ahmet Özel, “el-Âlemgîriyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1989), 2/365-366.

¹⁶ Azmi Özcan, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2000), 22/294-295.

hükümdarları, adalet ve sosyal gerçeklik fikirlerine uygun olarak, Bengal sosyal sisteminin ihtiyaçları temelinde İslam ceza hukukunu kabul etmişlerdir...”¹⁷

İngiliz Doğu Hindistan Şirketi döneminde Hindistan’da Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklar genellikle İslam hukuku ile çözülmüştür. Bu amaçla sivil mahkemede İslam hukuku alanında deneyimli âlimler görevlendirilmiştir. Ceza mahkemelerinde de İslam ceza hukuku takip edilmeye devam edilmiştir. Sivil mahkemelerdeki yargıçlar, evlilik, mülkiyet, miras, kast, dini uygulamalar ve kurumlarla ilgili olarak hem Hindular hem de Müslümanlar için özel hukuku izlemişlerdir. Daha sonra reformlar yoluyla kademeli olarak İslami medeni ve ceza hukuk sistemini ayrı ayrı uygulamaya konulmuştur. Medeni usul hukukunda davalının tarafları Hindu ise, İngiliz yargıç, Hindu hukukunun hükümlerine uygun olarak bazı konularda yargılamayı kolaylaştırmak için Hindu âlimlerin tavsiyelerini dikkate alarak davayı çözmekteydi. Davalının tarafları Müslüman ise, İngiliz yargıç, İslam hukukunun hükümlerine uygun olarak yargılamayı kolaylaştırmak için bir din âlimi atayarak, yazılı görüşlerine göre onları yargıladı.¹⁸

İngilizler’in ağır vergi politikaları, şirket çalışanlarının yerli halkı küçümsemesi, gittikçe kötüleşen ekonomik durum, misyonerlerin rencide edici faaliyetleri, hukukî prosedürün karmaşık bir hal alması ve siyasî mânada hâkimiyetin yitirmekte olması müslümanların tepki göstermelerine yol açtı ve 1857’de İngilizler’i ülkeden çıkarmak için bir askerî ayaklanma başlatıldı. Ancak şirket, İngiltere hükümetinin desteğiyle bu hareketi kanlı bir şekilde bastırdı. Ülkede hâkimiyetin tekrar kurulmasından sonra İngiliz hükümeti şirketin Hindistan’daki statüsünü iptal ederek 1858 yılında ülkeyi doğrudan yönetim altına aldı ve kolonileştirdi.¹⁹

Hindistan’da 18. yüzyılın ortalarında başlayan İngiliz hâkimiyeti yaklaşık iki yüz yıl sürmüştür. Doğu Hindistan Şirketi’ne, şirketin fabrikalarında veya ticaret merkezlerinde yaşayan insanları, İngiliz yasalarına göre yönetme yetkisi verdi.

1857’deki kurtuluş mücadelesi Hindistan yönetimi üzerinde yeniden düşünmeyi ve mahkemeler hukukunun yeniden düzenlenmesini gerektirdi. 1858’de Doğu Hindistan

¹⁷ M.P Jain, *Outlines of Indian Legal History*, (New Delhi: Manohar Publishers, 1993), 363.

¹⁸ Jain, *Outlines of Indian legal*, 363.

¹⁹ Özcan, “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, 22/294-295.

Şirketi kaldırıldı ve Hindistan Hükümeti'nin doğrudan sorumluluğunun Kraliyet tarafından üstlenilmesi, iki mahkeme grubunu birleştirme sorununu çok daha kolaylaştırdı. Sonuç olarak, “1861 tarihli Hindistan Yüksek Mahkemesi Yasası” kabul edildi. Böylece bölgedeki kanunî uygulamalarda da kısmî değişiklikler olmuştur. İngilizler, ülkenin farklı bölgeleri için çeşitli komisyonlar oluşturarak böylece çoğu meselede İslam ve Hindu şahıs hukukunu uygulamışlardır. Bu hukuk komisyonları, alt kıtada hâkim olan medeni hukuk ve ceza adaleti sistemi hakkında, hâkim yargı ve yasal çerçevenin bir değerlendirmesini içeren bir rapor hazırlayarak, bölgenin hukuk sorunlarını ve ihtiyacını tespit etmişlerdir. Bu raporlara binaen XIX. yüzyılda, hukuk komisyonunun raporlarına dayanarak, İngilizler, ceza muhakemesi, ceza kanunu, medeni usul, zamanaşımı ve usul hukuku dâhil olmak üzere geniş bir temelde İngiliz kanunlarını yürürlüğe koymuştur. Pek çok durumda, Hindistan'ın farklı bölgelerindeki adli idareler arasında koordinasyon eksikliğinden dolayı adalet sisteminde tutarsızlıklar olmuştur. Bu hukukî boşluk sebebiyle yargıçlar, doktrinde uygun şerhler bulamadıkları durumlarda bazen bu tür yasaları yorumlamak için kendi vicdanlarına güvenmişlerdir. İngiliz yönetimi sırasında, 1897'den itibaren Müslümanlar için özel hukukunun uygulanmasında İngiliz adalet hukukunun formüllerinin de uygulanması, İslami ve İngiliz hukuk sistemlerinin bir karışımı içinde benzersiz bir kanun yaratılmış, böylece İngiliz Müslüman hukuku (Anglo Mohamedan Law) adıyla karmaşık-karışık bir hukuk oluşmaya başlamıştır.²⁰

Hindistan Hükümeti Yasası gereği ve 1935 hükümleri uyarınca, 1937'de Hindistan'da Müslüman ve Hindu eyaletlerdeki yüksek mahkemelerin kararlarına ilişkin temyizleri inceleme yetkisine sahip bir Federal Mahkeme kuruldu. Ancak söz konusu temyiz yetkisi, yasaların Hindistan Hükümeti Yasasına göre yorumlanmasıyla sınırlıydı ve Yüksek Mahkemelerin esasa ilişkin kararlarına ilişkin temyizleri dinleme Danışma Meclisi'nin yargı yetkisini etkilemedi.

Uzun bağımsızlık mücadeleleri sonrasında iki farklı coğrafyada Doğu ve Batı Pakistan adıyla 1947'de kurulan Pakistan devletine bağlı Bengal Yüksek Mahkemesi, 1947 tarihli Hindistan Bağımsızlık Yasası'nın 9. bölümünün hükümleri uyarınca, Dakka'daki Doğu Bengal Yüksek Adliye Mahkemesi olarak Doğu Pakistan için ayrı bir

²⁰ Mohammad Habibur Rahman, *Islamic Jurisprudence and Muslim Law*, (Dhaka: Amin Law Book Center, 2010), 23.

Yüksek Mahkeme kurulmasını öngören bir ilana imza attı. 1947 tarihli Federal Mahkemeler emri hükmüne göre, 1950 tarihli Privy Council (Yargı Yetkisinin Kaldırılması) Yasası hükümlerine göre Karaçi'de Pakistan Federal Mahkemesi kuruldu. Privy Council'in temyiz yetkisi elinden alındı ve Pakistan Federal Mahkemesinde Pakistan İslam Cumhuriyeti Anayasası'nın 1956 yılında yürürlüğe girmesiyle, ülkenin en yüksek mahkemesi olarak Federal Mahkeme'nin yerine Pakistan Yüksek Mahkemesi kuruldu. Bangladeş'in 1971'de bağımsızlığından sonra, Başkan Vekili Süreklilik Yasalarını yürürlüğe konuldu.

Batı Pencap'ta 1948 tarihli "Müslüman Kişisel Hukuk Şeriat Uygulama Yasası", 15 Mart 1948'de yürürlüğe girdi. Miras ve mirasla ilgili geleneksel kuralları yürürlükten kaldırıldı. Ailede her iki tarafın da Müslüman olduğu durumlarda; kadının özel mülkiyeti, veraset, nişan, evlilik, boşanma, çeyiz, evlat edinme, vesayet, azınlık, meşruiyet, nesep meselesi, aile ilişkileri, vasiyet, vasiyet ve hediye vb. ile ilgili davaların karara bağlanmasında şer'i hükümlerin uygulanması kararı alınmıştır.

1971'de Bangladeş'in bağımsızlığını kazanmasından sonra Başkan Vekili, 25 Mart 1971'de Bangladeş'te yürürlükte olan tüm yasaların yürürlükte kalmaya devam etmesini sağlayan "1971 tarihli Yasaların Devam Etmesi Kararnamesi"ni ilan etmiştir. Şu anda Bangladeş'te eski Pakistan yönetiminden kalma yaklaşık 740 kanun, 507 Nizamname (Kanun hükmünde kararname gibi) ve bazı yönetmelikler ya da icthadlar bulunmaktadır.²¹

Özetle, İngiliz sömürgeciliği altında başlayan ve Hindistan'ın 1947 yılında Pakistan ve Hindistan şeklinde ikiye bölünmesine kadar İslam hukuku ışığında ya da İslam hukukunun esas kabul edilerek evlenme ve boşanmaların gerçekleşebileceğini düzenleyen bazı kanunlar çıkarılmıştır: Mesela; "1872 tarihli Özel Evlilikler Kanunu", "1929 Tarihli Çocuk Evlilik Yasağı Yasası", "1937 tarihli Müslüman Şahsi Hukuku (Ahval-i Şahsiyye) Uygulama Kanunu", "1939 Tarihli Müslüman Boşanma Yasası" bunlar arasında sayılabilir.

²¹ <http://www.judiciary.org.bd/en/judiciary/history-of-judiciary>, History of Judiciary of Bangladesh, (Erişim: 10.03.2022).

Şimdi, farklı yıllarda ailenin kuruluşu ve dağılışı ile ilgili kanun maddelerini de içeren ve günümüzde Medenî Kanun olarak isimlendirilen kanunlar mecmuasının tarihi geçmişini içeren aile kanununun tarihçesinden bahsetmek istiyoruz:

1.4. Aile Kanununun Kavramsal Çerçevesi

Klasik fıkıh kitaplarında “Kitabu’n-nikah” ve kitabu’t-talak” şeklinde ya da “münâkehât” ve “mufârakât” şeklinde başlıklandırılan evlenme ve boşanmayı ilgilendiren kaideler, daha çok kişi haklarını ilgilendiren konular olarak değerlendirilir. Osmanlı Devletinin zayıflamaya başlaması, Batıların bazı İslam coğrafyalarını işgal etmesiyle başlayan süreçte bu bölgelerde Batılı kanunlar uygulanmaya başlayınca, bu kanunlara alternatif oluncasına İslam aile hukukunu ilgilendiren ilkeler de kanun maddeleri şeklinde maddeleştirilmeye başlamış ve bu konular için “ahval-i şahsiyye” ismi kullanılmaya başlanmıştır.

Ahvâl-i şahsiyye kavramı, aile hukuku kapsamında yer alan ‘doğum, ölüm, ehliyet, velâyet, vesâyet, evlenme, boşanma, nesep ve miras ile ilgili haller yani kişisel halleri ifade etmektedir.²² Ahvâl-i şahsiyye terim olarak modern dönem gibi önceki klasik İslâm hukuku eserlerinde mevcut değildir. Ama bunun içerisinde yer aldığı konular, belli bir başlık altında toplamayıp çeşitli konuların başlıkları altında sınıflandırıyordu.²³ Bu Konu üzerine çalışmalarda da görülmüş gibi ahvâl-i şahsiyye bunu terim olarak İngilizcede “personal status” ibaresinden tercüme ederek kullanılmaya başlamıştır. Öyleyse, bu terim önceki klasik dönemlerde yaşayan âlimler ve fıkıhçılar tarafından bilinmeyen bir terim olarak kabul edilir. İlk dönem fıkıh eserlerinde ahvâl-i şahsiyye terimi doğrudan mevcut olmadığı için bu terime meşhur fıkıh kitaplarında karşılaşmak mümkün değildir.

Ahvâl-i şahsiyye teriminin XIX. yüzyıl itibariyle İslam dünyasında kullanılmaya başlandığı kaydedilir. Ahvâl-i şahsiyye ifadesi, Fransızların Mısır seferi yoluyla ortaya çıkmış da denilebilir. Bu literatürde yazılmış eserler dikkate alındığı zaman bu kavramı Arap fıkıhçılar da kullanmaya başlamıştır.²⁴ Klasik fıkıh eserleri incelendiği zaman ilk

²² Mehmet Âkif Aydın, “Ahvâl-i Şahsiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1989), 2/192; Ahmed Muhammed Ali Davud, *el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye* (Amman: Dârü’s-Sekafe, 2009), 18.

²³ Davud, *el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye*, 18.

²⁴ Büşra Özdemir, *Ahvâl-i şahsiyye literatürünün Tahlili* (Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, YL Tezi, 2020), 134.

dönemlerde bu alanda yazılan eserler genellikle ibadet ve muamelât iki başlıklar altında kaleme alındığı görülür.²⁵

İslam aile hukuku hakkında bulunan yani şahsın ferdî haklarını bildiren konular İslam hukukunun aslî kaynaklarında birer başlık altında incelenmiştir. Yani kişinin doğumundan vefatına kadar şahsı ilgilendiren tüm konu başlıkları aslında temel kaynaklarda mevcuttur. Fakat, Batıda başlayan kodifikasyon yani kanunları kanunlaştırma hareketlerinden İslam dünyası da etkilenmeye başlamıştır. Bu kapsamda ilk kanunlaştırma faaliyeti de “ahvâl-i şahsiyye” adı altında ve daha çok aile hukukunu ilgilendiren; doğum, ölüm, evlenme, boşanma, ehliyet, nesep, miras gibi başlıkları kanunlaştırma başlanmıştır. Özetle, Ahvâl-i şahsiyye konularını klasik dönem âlimleri muamelat başlığı altında ele alırken modern dönemlerde yaşayanlar ise Ahvâl-i şahsiyye isimli eserlerle konuları detaylandırmışlardır.²⁶

İbadet kısmında ibadetle alakalı olan konuları -namaz, oruç, hac gibi ibadetler yer almıştır. İbadet alanı dışında kalan diğer meseleler (nikâh, boşanma, miras, vasiyet, satış) gibi konuları muamelat kapsamına alır.²⁷ Ahvâl-i şahsiyye terimi, ilk olarak Mısırlı devlet adamı ve hukukçu Muhammed Kadri Paşa (ö. 1306/1888) tarafından "el-Ahkâmü's-şer'iyye fi-Ahvâl'i-şahsiyye" şeklinde isimlendirdiği kitabında kullandığı kaydedilir.²⁸

Böylece ilk defa 1876-1877 yılından itibaren Mısır'da kullanılmaya başlanan “ahvâl-i şahsiyye” terimi yavaş yavaş diğer Müslüman ülkelerde de yayılmaya başladı, özellikle Arap ülkelerinde çok sayıda bu alanda kitap yazılmıştır. Aynı zamanda bu terim şahıs hukuku ve aile ile ilgili tüm kanunları ifade edecek şekilde de kullanılmıştır.²⁹ Mesela; 17 Eylül 1953'te 59 sayılı kararla çıkan "Suriye Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu ve 5 Eylül 1976'da 61 sayılı kararla çıkan "Ürdün Ahvâl-i Şahsiyye Kanunu” bu ismi taşıyan kanunlara örnek gösterilebilir.

Daha sonraki modern dönemlerde ise “ahvâl-i şahsiyye” yerine “ahkâmü'l-üsra” terimleri de fıkıh kitapları içerisinde bir bölüm olarak ihdas edilmiş ve bahsedilen

²⁵ Bilal Aybakan, “Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2006/2), 5.

²⁶ Özdemir, *Ahvâl-i şahsiyye literatürünün Tahlili*, 18.

²⁷ Muhammed Mustafa Şelebi, *Ahkâmü'l-Üsre fi'l-İslâm*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, Beyrut, 1977, 11; *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye*, Md.1.

²⁸ Özdemir, *Ahvâl-i şahsiyye literatürünün Tahlili*, 18.

²⁹ Özdemir, *Ahvâl-i şahsiyye literatürünün Tahlili*, 18.

konular daha sistematik bir şekilde sunulmaya çalışılmıştır. Bunların haricinde kalan diğer hukuki konular şahıs ile ilgili olsa bile, modern kitaplarda aynı ve malî meseleleri, “ahvâl-i ayniye” veya “ahvâl-i mâliye” olarak ayrı bir başlık altında değerlendirilmiştir.³⁰

İslam ülkelerinde bulunan ahvâl-i şahsiyyeye dâhil olan düzenlemelerde çok sayıda değişiklikler de bulunmaktadır. Kimi ahvâl-i şahsiyye içerisinde şahıs, aile ve miras gibi konuları yer verirken bazıları da yine bu başlık altında vakıf ve hibe konularına yer vermişlerdir. Örnek olarak burada Mısır’daki 1934 tarihli, 1953 tarihli Suriye, 1957 tarihli Fas, 1959 tarihli Irak ve 1976 tarihli Ürdün ahvâl-i şahsiyye kanunları zikredilebilir.³¹

Hint alt kıtasında iki yüz yılı aşan İngiliz sömürgeciliği döneminde uygulanan hukuk düzeninde bir netlik bulunmaması nedeniyle toplum nezdinde kabul görmemesi ve onlara karşı başlayan isyan hareketleri sonucunda, aile ile ilgili hukuki düzenlemelerde kısmen iyileştirme çabaları başlamak zorunda kalınmış ve Mısır’da ilk defa kadri paşa’nın kaleme aldığı ahval-i şahsiyye benzeri kanuni düzenlemelere gidilmiştir. İlk defa 1872 yılında “Özel Evlilikler Kanunu” başlığıyla Müslümanların evliliklerinde İslam dininin referans alınmasının önü açılmıştır. Şimdi bu kanunî düzenlemeleri kronolojik olarak sıralamak istiyoruz:

1.5. Bangladeş’te Aile Kanunu

Bangladeş Medeni Kanununda doğrudan Ahvâl-i Şahsiyye isim olarak geçmemesine rağmen Ahvâl-i Şahsiyye altında diğer Arap ülkelerinde kanunlaştırılan konularda İslam hukukuna dayanarak mahkemelerin karar vereceğinden bahsedilmektedir. Bu kapsamda, diğer inanç gruplarıyla birlikte Müslümanların da evliliklerini düzenleyen “1872 Tarihli Özel Evlilikler Kanunu”, “1937 tarihli Şeriat Kanunu” olarak da meşhur olan kanunun örnek olarak verilmesi mümkündür. Bu kanunların haricinde aynı zamanda İslam’a aykırı olan kanunlar da ihdas edilmiştir. Bangladeş Medeni Kanununda yer verilmiş olan Ahvâl-i Şahsiyye ile ilgili konuları iyice anlamak için ilk önce bu kanunlar hakkında kısa ve temel bilgiler vermek gerekmektedir:

³⁰ Mehmet Âkif Aydın, “Ahkâmü’ş-Şer’iyye fi’l-Ahvâli’ş-Şahsiyye”, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988), 1/557.

³¹ Özdemir, *Ahvâl-i şahsiyye literatürünün Tahlili*, 19.

1872 Tarihli Özel Evlilikler Kanunu

Yukarıda da kısmen izah edildiği üzere, 1858'de Doğu Hindistan Şirketi kaldırılıp Hindistan Hükümeti'nin doğrudan sorumluluğu Kraliyete bağlanmasının ardından 1861'den itibaren bölgedeki kanunî uygulamalarda kısmî değişiklikler olmuştur. Böylece İngilizler, ülkenin farklı bölgeleri için İslam ve Hindu şahıs hukukunu uygulamaya başladılar. Bu kapsamda da “Özel Evlilikler Kanunu” çıkarılmıştır.³² Henüz bu tarihte “ahval-i şahsiyye” ifadesi çok yaygın olarak kullanılmıyor olsa da en azında fıkıh kitaplarındaki evlenme ve boşanma ile ilgili ahkâmın esas alınabilmesi kanunla garanti altına alınmıştır. Mısır'daki Kadri Paşa'nın 1876-1877 yılında kaleme aldığı ahval-i şahsiyye kitabının yürürlüğe girmesiyle de o günkü Hindistan bölgesinde Müslümanların evlilikleri, bu maddeleştirilmiş olan kitaptaki ilkelere benzer şekilde yapılmaya başlanmıştır, denilse de bu iddia akademik çalışmalar yoluyla henüz tespit edilmemiştir. Fakat, hem Mısır'ın hem de Hindistan'ın İngilizler tarafından işgal edildiği ve buradaki halkın direncinin kırılmasının hedeflendiği bir dönemde Mısır'daki Kadri Paşa'nın ahval-i şahsiyye isimli kitabının Hint alt kıtasına da çok hızlı ulaştırılmış olmasının mümkün olacağı kanaatindeyiz. Bir başka ifadeyle Hint alt kıtasında orijinal adı “The Special Marriage Act, 1872”³³ olan ve “1872 tarihli Özel Evlilikler Yasası” adıyla önce Müslümanların İslam aile hukuku ilkelerine uyabilecekleri kanunla garanti altına alınmış, aradan çok fazla süre geçmeden de Kadri Paşa'nın kaleme aldığı bu isimli kitap hızlı çözüm aracı olmuştur denilebilir. Her şeye rağmen, bu kanun ile İslami ve İngiliz hukuk sistemlerinin bir karışımı içinde evlilik meselelerinde Müslümanların ahval-i şahsiyye kanunlarının esas alınabileceğinin önü açılmış, buna da Müslüman hukuku (Anglo Mohamedan Law) adıyla karmaşık-karışık bir hukuk oluşmaya başlamıştır.³⁴ Öte yandan Müslümanlara tanınan bu haklar yanında hiçbir dine inanmayanlar için de kendi inanç ilkelerine göre evlenebilmelerine fırsat verilmiştir.

1937 Tarihli Müslüman Ahval-i Şahsiyye Kanunu

Bugünkü Hindistan'ın doğu ve batı tarafında iki farklı coğrafyada Pakistan ismiyle bir devlet kurulmazdan önce İngilizler tarafından Müslüman halkın direncini

³² <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-25/section-124.html> (Erişim: 03.02.2023).

³³ <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-25.html> (Erişim: 03.02.2023).

³⁴ Mohammad Habibur Rahman, *Islamic Jurisprudence and Muslim Law*, (Dhaka: Amin Law Book Center, 2010), 23.

kırmak maksatlı da olsa kanunlaştırılan ve bir nevi “Bangladeş'teki Müslümanlara İçin şahıs Hukuku” veya “Müslüman Şahıs Hukuku (Şeriat) Uygulama Yasası” şeklinde özetlenebilecek olan bir kanundur. İngilizce adı “The Muslim Personal Law (Shariat) Application Act, 1937”³⁵ olan bu kanun, Mısır, Suriye gibi ülkelerde o tarihlerde ve halen geçerli olan Şahıs Hukukuna dâhil olan konular, İngilizler tarafından da uygulamaya konulmak zorunda kalmıştır. “Müslüman Ahval-i Şahsiyye Kanunu-1937” adlı bu kanun, Bangladeş'teki Müslümanlara İslam fikhinin uygulanmasını sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Bu yasa İngiliz yönetimi sırasında çıkarılmış olsa da çeşitli maddeleri kısmen de olsa Bangladeş'te hala yürürlüktedir. Bangladeş'in 1971 yılında bağımsızlık kazanmasından sonra 11 Nisan 1971 yılında yasaların devam ettirilmesi kararı alındığında, 26 Mart 1971'de Doğu Pakistan'da (Bangladeş) yürürlükte olan bu kanunun Bangladeş'te de devam edeceği ilan edildi. Daha sonra Bangladeş (Mevcut Yasaların Uyarlanması) Kararı,³⁶ gereği 1972 yılında bu kanunun da yürürlükte kalması ve yazıya geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu kanunun maddeleri hakkında özet bilgi sunmak istiyoruz:

Madde-1: Kısa Başlık ve Kapsam:

Bu birinci maddede, kanunun adıyla beraber kapsamı da bulunmaktadır:

(a) Bu kanunun adı ‘Ahval-i Şahsiyye(Müslüman Şahıs) Uygulama (şeriat) Kanunu 1937’ olarak zikredilecektir.

(b) Bu kanun Bangladeş'in tamamını kapsamaktadır. (Bu maddeyle eskiden Doğu Pakistan olarak bilinen ve Bengal Körfezinde farklı eyaletlerden oluşacak şekilde 1971’de kurulan Bangladeş toprakları kastedilmek istenmiştir.)

Madde-2: Müslümanlar İçin Ahval-i Şahsiyye Kanununun Uygulanması:

Bu kanunun ikinci maddesinde Ahval-i Şahsiyye Hukuku uygulanacak olan alanlardan bahsedilmiştir. Bu maddeye göre kanunda dikkate alınan konular şunlardır:

Vasiyet yoluyla ve doğrudan kazanılmış olan miras yahut sözleşmeye bağlanmış olan veya hangi bir şekilde olursa olsun fakat şahıs hukukunun hükmüne bağlı kazanılan mülkiyet yine kadınların özel mülkiyeti bu kanunun altındadır.

³⁵ <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-173.html> (Erişim: 03.02.2023).

³⁶ The Bangladesh (Adaptation of Existing Laws) Order, 1972.

‘Nikâh, Talak, ila, zihar, lian, muhâlea ve mübarat yoluyla boşanma, nafaka, mehir, vasiyet, veli, bağış vakıf ile ilgili tüm meseleler -Vakıf ve hayır kurumları ile vakıf ve dini mülkü hariç ve tarım araçları ile ilgili sorular hariç- Bahsedilen konularla ilgili şikayetlerde taraflar Müslüman ise bütün kararlarında (Ahval-i Şahsiyye) Müslüman şahıs hukukuna (Şeriat) başvurulacaktır.

1939 Tarihli Müslüman Evliliklerin Sona Erdirilmesi Kanunu³⁷

Bu kanun, tezimizin diğer bölümünü yani boşanma ile ilgili kısmını ilgilendirse de aile ilgili tüm kanun maddelerini burada vermenin ve hukuki süreçleri bir başlık altında takdim etmenin daha faydalı olacağı maksadıyla bu kısımda nakletmeyi uygun gördük. 1939 yılında yani daha tüm Hindistan kıtası İngilizlerin sömürgesi altında iken yapılan bir düzenleme ile Müslümanların Evliliklerinin Sona Erdirilmesi Kanunu da İslam referans alınarak düzenlenmiştir. Şimdi beş ana başlık ve alt başlıklardan oluşan bu kanun maddelerinin aile hukukunda fesih ve boşanmayı ilgilendiren ilk iki maddesi ile dört ve beşinci maddesini ve fıkralarının orijinal İngilizce metinlerini dipnotta, tercümesini ise burada sunmak istiyoruz.

Madde-1: Kısa Başlık ve Kapsam:³⁸

1.1. Bu kanunun adı; “1939 tarihli Müslüman Evliliklerin Sona Erdirilmesi Kanunu” olarak belirlenmiştir.

1.2. Bu kanun Bangladeş’in tamamını kapsamaktadır.

Madde-2: Tefrik Sebepleri:³⁹

³⁷ Orijinal adı: “The Dissolution of Muslim Marriages Act, 1939” olan bu başlık “Müslümanlar arası Evliliklerin Sona Ermesi/Fesih Yasası-1939” olarak da tercüme edilebilir. Bk. <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-180/section-4813.html> (Erişim: 9/05/2022).

³⁸ 1. Short title and extent.

(1) This Act may be called the Dissolution of Muslim Marriages Act, 1939.

(2) It extends to the whole of 1[Bangladesh].

³⁹ 2. A woman married under Muslim law shall be entitled to obtain a decree for the dissolution of her marriage on any one or more of the following grounds, namely:-

(i) that the whereabouts of the husband have not been known for a period of four years;

(ii) that the husband has neglected or has failed to provide for her maintenance for a period of two years;

1[(iia) that the husband has taken an additional wife in contravention of the provisions of the Muslim Family Laws Ordinance, 1961;]

(iii) that the husband has been sentenced to imprisonment for a period of seven years or upwards;

(iv) that the husband has failed to perform, without reasonable cause, his marital obligations for a period of three years;

(v) that the husband was impotent at the time of the marriage and continues to be so;

Müslüman hukukuna göre evlenen bir kadın, aşağıdaki sebeplerden herhangi biri veya daha fazlası nedeniyle evliliğinin feshi için mahkemeye başvurabilir, yani;

(i) dört yıldır kocanın nerede olduğunun bilinmemesi(mefkûd);

(ii) kocanın iki yıllık bir süre boyunca nafakasını ihmal etmesi veya sağlamaması;

(ek-1)[(iia) 1961 tarihli Müslüman Aile Kanunları (Medeni Kanun) hükümlerine aykırı olarak ek bir eş almış olması;]

(iii) kocanın yedi yıl veya daha fazla hapis cezasına çarptırılmış olması;

(iv) kocanın evlilik yükümlülüklerini üç yıllık bir süre boyunca makul bir sebep olmaksızın yerine getirmemesi;

(v) kocanın evlilik sırasında iktidarsız olması ve öyle olmaya devam etmesi;

(vi) kocanın iki yıldır deli olması veya cüzzam veya öldürücü bir zührevi hastalıktan muzdarip olması;

(vi) that the husband has been insane for a period of two years or is suffering from leprosy or a virulent venereal disease;

(vii) that she, having been given in marriage by her father or other guardian before she attained the age of 2[eighteen years], repudiated the marriage before attaining the age of 3[nineteen years]:
Provided that the marriage has not been consummated;

(viii) that the husband treats her with cruelty, that is to say,-

(a) habitually assaults her or makes her life miserable by cruelty of conduct even if such conduct does not amount to physical ill-treatment, or

(b) associates with women of evil repute or leads an infamous life, or

(c) attempts to force her to lead an immoral life, or

(d) disposes of her property or prevents her exercising her legal rights over it, or

(e) obstructs her in the observance of her religious profession or practice, or

(f) if he has more wives than one, does not treat her equitably in accordance with the injunctions of the Qoran;

(ix) on any other ground which is recognised as valid for the dissolution of marriage under Muslim law:

Provided that-

(a) no decree shall be passed on ground (iii) until the sentence has become final;

(b) a decree passed on ground (i) shall not take effect for a period of six months from the date of such decree, and if the husband appears either in person or through an authorised agent within that period and satisfies the Court that he is prepared to perform his conjugal duties, the Court shall set aside the said decree; and

(c) before passing a decree on ground (v) the Court shall, on application by the husband, make an order requiring the husband to satisfy the Court within a period of one year from the date of such order that he has ceased to be impotent, and if the husband so satisfies the Court within such period, no decree shall be passed on the said ground. <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-180/section-4813.html> (Erişim: 20.01.2023).

(vii) 2[onsekiz] yaşını doldurmadan babası veya başka bir vasisi tarafından evlendirilen kadının, 3[ondokuz] yaşına gelmeden önce evliliği reddetmesi:

Zifaf gerçekleşmemiş olması şartıyla;

(viii) kocanın ona gaddarca davranması, yani;

(a) fiziksel kötü muamele anlamına gelmese bile, kendisine alışkanlıkla saldıran veya acımasızca davranarak hayatını perişan ederse veya

(b) kötü şöhretli kadınlarla arkadaş olur veya rezil bir hayat sürerse veya

(c) Koca hanımını ahlaksız bir yaşam sürmeye zorlama teşebbüsünde bulunursa;

(d) malını elden çıkarır veya üzerindeki kanuni haklarını kullanmasına engel olursa, veya

(e) dini görevlerini veya ibadetlerini yerine getirmesine engel olursa

(f) birden fazla karısı varsa, ona Kur'an'ın hükümlerine göre adaletli davranmazsa;

(ix) Müslüman hukukuna göre evliliğin sona ermesi için geçerli kabul edilen diğer herhangi bir şart ya da nedenle:

(a) (iii) fıkrasındaki hapis cezası hükmü kesinleşinceye kadar karar verilmez;

(b) (i) fıkrasındaki mefkûdlük gerekçesiyle verilen bu kararın tarihinden itibaren altı aylık bir süre için yürürlüğe girmez ve koca bu süre içinde şahsen veya yetkili bir vekil aracılığıyla ortaya çıkar ve Mahkemeyi evlilik görevlerini yerine getirmeye hazır olduğu konusunda ikna ederse, Mahkeme söz konusu kararı iptal eder ve;

(c) (v) fıkrasındaki iktidarsızlık gerekçesiyle bir karar vermeden önce, Mahkeme, kocanın başvurusu üzerine, kocanın, bu kararın verildiği tarihten itibaren bir yıl içinde Mahkemeyi ikna etmesini gerektiren bir karar verir ve koca bu süre içinde mahkemeyi ikna ederse, bu nedenle karar verilmez.

Madde-3: Bu madde miras konusu ilgili olduğundan burada detaylı olarak yer verilmemiştir.⁴⁰

⁴⁰ Detay için bk. The Dissolution of Muslim Marriages Act, "ACT NO. VIII OF 1939".

Madde-4: İrtidatın Sonuçları:⁴¹

Evli bir Müslüman kadın İslâm dinini terk ederse ya da İslâm dışında diğer herhangi bir dini kabul ederse bundan dolayı kendiliğinden boşanma gerçekleşmeyecektir. Fakat şu şartla ki böyle dinden ayrılması veya başka bir dine geçtikten sonra 2. maddede belirtilmiş olan sebeplerden birisi bulunduğu zaman o kadın boşanma kararı alınması konusunda hak kazanacaktır. Ayrıca başka bir dine ait olan bir kadın İslam dinini kabul edip ve sonra İslam'ı terk ederek tekrardan önceki dini kabul ederse böyle bir durumda bu maddede yer verilen hükümler onun için geçerli olmayacaktır.⁴²

Madde-5: Mehir Haklarının Korunması:⁴³

5. Bu kanunda yer alan hiçbir şey, evli bir kadının evliliğinin sona ermesi konusunda İslam hukukuna göre mehrine veya onun herhangi bir kısmına sahip olabileceği herhangi bir hakkı etkilemez.⁴⁴

Evlilik öncesi çeyiz ile evlilik sürecindeki mehir, kadının boşanma talebi, evlilik yaşı vb. konuları içeren bu kanunun naslara uygunluğu ile mezhebin temel ilkelerine mutabakatı konusu ilerleyen bölümde ayrıca ele alınacaktır.

1961 Tarihli Müslüman Aile Kanunu

Çalışmamızın temelini oluşturan ve bu çalışmada “Bangladeş Medeni Kanunu” olarak nitelendirdiğimiz “1961 tarihli Müslüman Aile Kanunu”, henüz Bangladeş’in “Doğu Pakistan” adıyla bir eyalet olarak yönetildiği, yani Birleşik Pakistan döneminde kanunlaştırılmıştır. İngiliz sömürge dönemi sonrası Güney Asya devletleri öncelikle, kendi bünyelerinde çoğunluğu oluşturan inanç gruplarının şahıs hukukunu düzenleyen kanunlar ihdas etmişlerdir. Bu sebeple de o dönemde birleşik Pakistan’ı oluşturan bugünkü Pakistan ve Bangladeş’te Müslümanlar çoğunlukta olduğu için onların hukuku

⁴¹ 4. The renunciation of Islam by a married Muslim woman or her conversion to a faith other than Islam shall not by itself operate to dissolve her marriage: Provided that after such renunciation, or conversion, the woman shall be entitled to obtain a decree for the dissolution of her marriage on any of the grounds mentioned in section 2:

Provided further that the provisions of this section shall not apply to a woman converted to Islam from some other faith who re-embraces her former faith.

⁴² The Dissolution of Muslim Marriages Act, “ACT NO. VIII OF 1939 ”.

⁴³ Rights to dower not to be affected:

(5) Nothing contained in this Act shall affect any right which a married woman may have under Muslim law to her dower or any part thereof on the dissolution of her marriage.

⁴⁴ The Dissolution of Muslim Marriages Act, “ACT NO. VIII OF 1939 ”.

daha fazla ve öncelikli bir ilgi odağı haline geldi. 1950'lerde başlayan Müslüman-Hindu gruplar arasındaki şiddetli tartışmalar sonrasında “1961 tarihli Müslüman Aile Kanunu”, o dönemler için hayırlı diktatör olarak tarif edilen Muhammed Eyüp Han (ö. 1969) tarafından ilan edildi. İngiliz sömürgeciliği döneminde Hint hukuku, Hint erkekleri için birden fazla evliliği 1955'de suç sayarak yasaklarken, Müslüman erkekler dört eş sahibi olabilmeye devam etmiştir. Hindistan'da çok eşliliğin tamamen ilgası için Müslümanlar veya diğer inanç grupları arasında ciddi bir politik irade olmamıştır. Çünkü bölgedeki sosyal problemler pek çok durumda kadının çok eşlilik düzenlemelerinden istifade etmeye bir nevi mecbur kaldığını göstermeye devam etmektedir. Bütün bu hayatın gerçeklerine hatta kanuni yasaklamalara rağmen, Pakistan(Batı Pakistan) ve Bangladeş (Doğu Pakistan) 1961'de Müslüman Aile Hukuku düzenlemesinin 6. maddesiyle Müslümanların çok eşliliğini sınırlandırmıştır.⁴⁵

Kısaca bilgi verilen bu kanunda 1982, 1985, 1986 yıllarında çeşitli hukuki düzenlemeler ve değişiklikler yapılmıştır. Bu kanunun nasıl uygulanacağı ile ilgili de 1974 tarihinden yani Bangladeş'in bağımsızlığa kavuşmasından iki yıl sonra “The Muslim Marriages and Divorces (Registration) Act, 1974” (1974 tarihli Müslümanların Evliliklerinin ve Boşanmalarının Tescil Edilme Usülleri) başlıklı bir kanun hükmünde kararnemae şeklinde tercüme edilebilecek yasal düzenlemeler ihdas edilmiştir.

Özetle, bu tezde “*Bangladeş Medeni Kanunu*” denilince “1872 tarihli Özel Evlilikler Kanunu”, 1937, 1939 tarihindeki yasal düzenlemeler ile 1974 tarihli kanun; 1975 tarihli Müslüman Evlilikler ve Boşanmalar Tescil Kanunu; 1985 tarihli Aile Mahkemeleri Yönetmeliği; 1989 tarihli Aile Mahkemeleri Değişiklik Yasası gibi kanunlarla değişiklik yapılan ya da şerh edilen “1961 tarihli Müslüman Evlilik Kanunu” anlaşılmalıdır. Dolayısıyla, aslında “Medeni Kanunlar Topluluğu” şeklinde isimlendirilebilecek bu kanunlar için biz “Bangladeş Medeni Kanunu” tabirini kullanacağız. Şimdi 1961 tarihli ve 13 ana başlıktan oluşan kanunun “evlenme” ve “boşanma” ile ilgili maddelerinin orijinal metinlerini ve tercümelerini sıralayarak, mukayese etmeye gayret edeceğiz:

⁴⁵ Werner F. Menski, “Günümüz Güney Asya Müslüman Hukuku: Bir Tanıtım”, çev. Ahmet Hamdi Furat, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6, (2005), 33. NOT: Makalenin orijinal yazım dili İngilizcede “*outlawed*” tabiri, “yasaklanmıştır” manasındadır. Aslında evliliğin “sınırlandırılması” için “*confined*” kelimesi kullanılmalıydı. Çünkü, bu kanunla çok evlilik yasaklanmamış aksine çok evlilik için bazı zorlayıcı şartlar ihdas edilmiştir. bk. <https://fid4sa-repository.ub.uni-heidelberg.de/269/>, (Erişim: 20.03.2023).

Madde -1; Kısa Başlık, Kapsam ve Uygulama Zamanı:⁴⁶

1. Bu kanun, “1961 tarihli Müslüman Aile Kanunu” olarak adlandırılabilir.
2. Bu kanun Bangladeş'in tamamını kapsar ve Bangladeş'in tüm Müslüman vatandaşları nerede olurlarsa olsunlar fark etmez; herkes için geçerlidir.
3. Hükümet tarafından Resmi Gazete'de tebliğ ile belirlenmiş olan tarihte yürürlüğe girer.

Madde- 2; Tanımlar:⁴⁷

Bu kanunda, konusu veya bağlamında aykırı bir şey bulunmadıkça;

- a. "Tahkim Konseyi ", bu kararnamede ele alınan bir kanun ile alakalı tarafların her birinin bir temsilcisinden oluşan konsey anlamına gelir: fakat taraflardan herhangi

⁴⁶ 1. Short title, extent, application and commencement:

(1) This Ordinance may be called the Muslim Family Laws Ordinance, 1961.

(2) It extends to the whole of [Bangladesh], and applies to all Muslim citizens of [Bangladesh], wherever they may be.

(3) It shall come into force on such date as the [Government] may, by notification in the official Gazette, appoint in this behalf.

⁴⁷ 2. Definitions:

[In this ordinance, unless there is anything repugnant in the subject or context;

(a) “Arbitration Council” means a body consisting of the Chairman and a representative of each of the parties to a matter dealt with in this Ordinance:

Provided that where any party fails to nominate a representative within the prescribed time, the body formed without such representative shall be the Arbitration Council;

(b) “Chairman” means-

(i) the Chairman of the Union Parishad;

(ii) the Chairman of the Paurashava;

(iii) the Mayor or Administrator of the Municipal Corporation;

(iv) the person appointed by the Government in the Cantonment areas to discharge the functions of Chairman under this Ordinance;

(v) where the union Parishad, Paurashava or Municipal Corporation is superseded, the person discharging the functions of such Parishad, Paurashava or Corporation or as the case may be, appointed by the Government to discharge the functions of Chairman under this Ordinance:

Provided that where the Chairman of the Union Parishad or Paurashava or the Mayor of the Municipal Corporation is a non-Muslim, or he himself wishes to make an application to the Arbitration Council, or is, owing to illness or an other reason, unable to discharge the functions of Chairman the Union Parishad, Paurashava or Municipal Corporation shall elect one of its Muslim members or Commissioner as Chairman for the purposes of this ordinance;

(c) “Municipal Corporation” means the Municipal Corporation constituted under the Chittagong Municipal Corporation Ordinance, 1982 (XXXV of 1982), or the Dhaka Municipal Corporation Ordinance, 1983 (XL of 1983), or the Khulna Municipal Ordinance, 1984 (LXXII of 1984), and having in the matter jurisdiction as prescribed;

(d) “Paurashava” means the Paurashava constituted under the [Paurashava Ordinance, 1977](#) (XXVI of 1977), and having the matter jurisdiction as prescribed;

(e) “Prescribed” means prescribed by rules made under section 11;

(f) “Union Parishad” means the Union Parishad constituted under the Local Government (Union Parishads) Ordinance, 1983 (LI of 1983), and having in the matter jurisdiction as prescribed.]

birinin süresi içinde temsilci atamaması halinde temsilci olmaksızın hakem heyeti oluşturulan konsey olacaktır;

b. Başkan demek şu anlama gelir:

- i. “Chairman”: “Köy Konseyi Başkanı”; (Muhtar)
- ii. “Chairman of the Paurashava”: “Belediye Başkanı”;
- iii. “Mayor or Administrator of the Municipal Corporation”: “Büyükşehir Belediye Başkanı ya da Belediye Başkanı”;
- iv. Hükümet tarafından bu kararnameye göre ordugâh meydanında başkanlık görevini gerçekleştirmek için resmen tayin edilen kişi;
- v. Eğer “Union Parishad” ya da “Köy konseyi”, “Paurashava” ya da “Belediye” “Municipal Corporation” yahut “Büyükşehir Belediye” iptal edilirse; bu durumda Union Parishad, Paurashava veya Corporation'ı görevlerini yerine getiren ya da duruma göre devlet tarafından bu kararname uyarınca Başkanlık görevlerini yerine getirmek üzere atanan kişidir. Fakat eğer köy konseyi başkanı ya da belediye başkanı Müslüman olmazsa ya da o ayrıca Tahkim Konseyinden kendisi izin alırsa hastalık ya da başka herhangi bir sebep bulunduğu için başkan olarak onun görevlerini yerine getirmesi hususunda aciz olursa böyle bir durumda köy konseyi ya da Belediye bu kararnamenin amaçlarını yerine getirebilmesi için bulunan Müslüman üyelerinden birisini başkan olarak seçmektedir.⁴⁸

Madde- 6; Çok Evlilik.⁴⁹

⁴⁸ “The Muslim Family Laws Ordinance, 1961 (Ordinance NO. VIII OF 1961)”.

⁴⁹ **6. Polygamy:**

(1) No man, during the subsistence of an existing marriage, shall, except with the previous permission in writing of the Arbitration Council, contract another marriage, nor shall any such marriage contracted without such permission be registered [under the Muslim Marriages and Divorces (Registration) Act, 1974 (LII of 1974)].

(2) An application for permission under sub-section (1) shall be submitted to the Chairman in the prescribed manner, together with the prescribed fee, and shall state the reasons for the proposed marriage, and whether the consent of the existing wife or wives has been obtained thereto.

(3) On receipt of the application under sub-section (2), the Chairman shall ask the applicant and his existing wife or wives each to nominate a representative, and the Arbitration Council so constituted may, if satisfied that the proposed marriage is necessary and just, grant, subject to such conditions, if any, as may be deemed fit, the permission applied for.

(4) In deciding the application the Arbitration Council shall record its reasons for the decision, and any party may, in the prescribed manner, within the prescribed period, and on payment of the prescribed fee, prefer an application for revision to the [Assistant Judge] concerned and his decision shall be final and shall not be called in question in any Court.

(5) Any man who contracts another marriage without the permission of the Arbitration Council shall;

1. Tahkim Kurulu tarafından önceden yazılı izni olmadıkça bir kişi mevcut olan bir evliliği devam ederken başka bir evlilik yapamaz ve böyle bir evlilik izni almazsa bu tür evlilikler 1974 tarihli Müslüman Evlilik ve Boşanma (Tescil) kanunu gereği kayıt edilmeyecektir.

2. İzin almak için (i) alt maddesinde belirtilmiş olan ücreti ile birlikte Başkan'a başvuru yapmak gerekmektedir. Aynı zamanda başvuruda bu evliliğin nedenlerinin zikredilmesi ve mevcut eş veya eşlerin rızasının alınıp alınmadığı belirtilmesi gerekir.

3. (ii) alt maddesine göre başvuruyu aldıktan sonra, Başkan başvuru yapan kişi ve mevcut eşinden veya eşlerinden birer temsilci atamalarını isteyecektir ve bu şekilde Tahkim Kurulu oluşturulmuşsa ve bunun neticesinde kurulun önerilen evliliğin gerekli ve haklı olduğuna kanaat getirirse, bu şartlara bağlı olarak, başvuru nikâh için dikkate alınabilir.

4. Yapılmış olan başvuru üzerine karar verirken Tahkim konseyi, verilen kararın gerekçelerini kaydeder ve herhangi bir taraf, belirtmiş olan ücretin ödenmesi üzerine belli süre içinde tekrardan incelenmesi amacıyla, hâkim karar için belirtilen şekilde yine başvuru yapabilir. Yargıç yardımcısının o anda verdiği kararı son kararı olarak dikkate alınacaktır ve bu hükümden sonra hiçbir mahkemede bunun geçerliliği konusunda sorgulanmayacaktır.

5. İlgili tahkim konseyinin izni olmadan başka bir evlilik yapan bir kişi -

a. Mevcut karı veya karılarına muaccel/peşin veya müeccel/veresiye mehirlerini derhal ödeyecektir; bu tutarı ödemediği takdirde, gecikmiş arazi geliri olarak geri alınabilir;

b. Şikâyet üzerine kişi mahkeme suçlu olarak bulunursa, bir yıla kadar hapis cezaıyla yahut on bin yerel paraya kadar para cezasıyla ya da her ikisiyle birlikte cezalandırılabilir.⁵⁰

Madde- 7; (Talâk) Boşanma:⁵¹

(a) pay immediately the entire amount of the dower, whether prompt or deferred, due to the existing wife or wives, which amount, if not so paid, shall be recoverable as arrears of land revenue; and
(b) on conviction upon complaint be punishable with simple imprisonment which may extend to one year, or with fine which may extend to [ten thousand taka], or with both.

⁵⁰ "The Muslim Family Laws Ordinance, 1961". "The Muslim Family Laws Ordinance, 1961".

⁵¹ 7. Talaq

1. Bir erkek karısını eğer boşamak isterse, talak, her ne suretle olursa olsun, ilan edildikten sonra hemen, en kısa bir süre içerisinde başkana yazılı olarak bunu bildirecektir aynı zamanda karısına bildirim bir kopyasını sağlayacaktır.
2. (i). fıkra hükümlerine aykırı hareket edenler, bir yıla kadar basit hapis cezası veya 10[on bin taka] ya varan para cezası veya her ikisi ile birlikte cezalandırılır.
3. (v). fıkroda belirtilmiş olan hükümlere göre, bir talak daha önce, açıkça veya başka bir şekilde iptal edilmedikçe, alt bölüm (i) uyarınca Başkan'a bildirimde bulunma gününden itibaren 90 gün geçinceye kadar o talak geçerli olmayacaktır.
4. Önceki fıkroda zikredilen (i) alt maddesi uyarınca bildirim alınmasından sonra otuz gün içinde, taraflar arasında bir uzlaşma sağlamak üzere Başkan, bir Tahkim Konseyi oluşturacak ve bu Tahkim Konseyi bu uzlaşmayı sağlamak için gerekli olan her türlü adımları atacaktır.
5. Talak verirken karı hamile olması durumunda, (iii). alt maddesinde bahsedilen süre ya da hamilelik sona erinceye kadar, hangisi daha geç ise, o vakit bitmeden talak gerçekleşmeyecektir.
6. Bu madde uyarınca evliliği talakla sona eren bir kadının üç defa bu şekilde talak gerçekleşmezse, üçüncü bir kişi ile nikâh akdi olmaksızın eski kocasıyla yeniden evlenebilir.⁵²

Madde- 8; Evliliğin Talaktan Başka Bir Şekilde Sona Ermesi:⁵³

(1) Any man who wishes to divorce his wife shall, as soon as may be after the pronouncement of talaq in any form whatsoever, give the Chairman notice in writing of his having done so, and shall supply a copy thereof to the wife.

(2) Whoever contravenes the provisions of sub-section (1) shall be punishable with simple imprisonment for term which may extend to one year or with fine which may extend to 1[ten thousand taka] or with both.

(3) Save as provided in sub-section (5), a talaq unless revoked earlier, expressly or otherwise, shall not be effective until the expiration of ninety days from the day on which notice under sub-section (1) is delivered to the Chairman.

(4) Within thirty days of the receipt of notice under sub-section (1), the Chairman shall constitute an Arbitration Council for the purpose of bringing about a reconciliation between the parties, and the Arbitration Council shall take all steps necessary to bring about such reconciliation.

(5) If the wife be pregnant at the time talaq is pronounced, talaq shall not be effective until the period mentioned in sub-section (3) or the pregnancy, whichever be later, ends.

(6) Nothing shall debar a wife whose marriage has been terminated by talaq effective under this section from re-marrying the same husband, without an intervening marriage with a third-person, unless such termination is for the third time so effective.

⁵² “The Muslim Family Laws Ordinance, 1961 (Ordinance NO. VIII OF 1961)”. “The Muslim Family Laws Ordinance, 1961 (Ordinance NO. VIII OF 1961)”.

⁵³ **8. Dissolution of marriage otherwise than by talaq:**

Kadına boşanma hakkı, usulüne uygun olarak verilmişse ve kadın bu hakkını kullanmak istiyorsa veya bir evliliğin taraflarından herhangi biri evliliği talak dışında bir şekilde feshetmek isterse, 7. bölüm hükümleri 7. madde hükümleri gerekli değişiklikler yapılarak, mümkün olduğu kadar uygulanacaktır.

Madde- 9; Nafaka/Maişet.⁵⁴

(1) Herhangi bir koca, karısının nafakasını yeterince temin edemezse veya birden fazla eşin olduğu yerde, onlara eşit bir şekilde nafaka vermezse, kadın veya eşlerin tümü veya herhangi biri, mevcut diğer yasal yollara başvurmaya ek olarak; konuyu belirlemek üzere Tahkim Kurulu/Hakem Heyeti oluşturacak Başkan'a başvurur ve Tahkim Kurulu koca tarafından nafaka olarak ödenecek miktarı gösteren bir belge düzenleyebilir.

(2) Karı veya koca, öngörülen şekilde, öngörülen süre içinde ve öngörülen ücreti ödeyerek, hakem heyetinin verdiği karar belgesinin düzeltilmesi başvurusunu ilgili 2[Hâkime] müracaat tercih etme hakkı vardır ve bu artık nihaî karar olup başka herhangi bir Mahkemede sorgulanamaz.

(3) Alt bölüm (1) veya (2) uyarınca ödenecek herhangi bir meblağ, zamanında ödenmediği takdirde, ödenmemiş arazi geliri olarak geri alınabilir.

Madde- 10; Mehir.⁵⁵

Where the right to divorce has been duly delegated to the wife and she wishes to exercise that right, or where any of the parties to a marriage wishes to dissolve the marriage otherwise than by talaq, the provisions of section 7 shall, mutatis mutandis and so far as applicable, apply.

⁵⁴ **9. Maintenance:**

(1) If any husband fails to maintain his wife adequately, or where there are more wives than one, fails to maintain them equitably, the wife, or all or any of the wives, may in addition to seeking, any other legal remedy available apply to the Chairman who shall constitute an Arbitration Council to determine the matter, and the Arbitration Council may issue a certificate specifying the amount which shall be paid as maintenance by the husband.

(2) A husband or wife may, in the prescribed manner, within the prescribed period, and on payment of the prescribed fee, prefer an application for revision of the certificate 1to the 2[Assistant Judge] concerned and his decision shall be final and shall not be called in question in any Court.

(3) Any amount payable under sub-section (1) or (2), if not paid in due time, shall be recoverable as arrears of land revenue.

⁵⁵ **10. Dower:**

Where no details about the mode of payment of dower are specified in the nikah nama, or the marriage contract, the entire amount of the dower shall be prescribed to be payable on demand.

Evlilik cüzdanı ya da nikâh akdinde mehir ödeme şekli hakkında hiçbir ayrıntı - bir şekilde- belirtilmemişse, takdir edilen mehrin tamamının talep üzerine hemen ödenmesi gerekmektedir.

1961 tarihli bu kanuna 1974 yılında yapılan yönetmelikle “**Müslüman Evlilikler ve Boşanmalar (Tescil) Yasası, 1974**” başlığıyla “evlenme ve boşanmaların kayıt altına alınması, nikâh görevlileri, ödenecek ücretler vb. bazı konular detaylandırılmıştır. Şimdi o yönetmelik maddelerinden konumuzu ilgilendirenleri nakletmek ve yorumlamak istiyoruz:

(1974 tarihli yönetmelik) **Madde 3:** Evliliklerin Kaydı:⁵⁶

Herhangi bir yasa, örf veya adette yer alan herhangi bir şeye bakılmaksızın, İslam hukukuna göre yapılan her evlilik, bu kanun hükümlerine göre kaydedilecektir.

Bu maddeye göre İslam hukukuna uygun, daimi ve geçici evlenme engeli taşımayan tarafların evlenmeyi kasteden kelimelerle ve gerekli şartları taşıyan şahitlerin huzurunda evlenmeleri, Bangladeş yasalarına göre de geçerli kabul edilecektir. Fakat bu evliliklerin tescil edilme şartı bulunmaktadır.

⁵⁶ **3. Registration of marriages:**

Notwithstanding anything contained in any law, custom or usage, every marriage solemnized under Muslim law shall be registered in accordance with the provisions of this Act. <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-476/section-12185.html> (Erişim: 20.01.2023).

İKİNCİ BÖLÜM

BANGLADEŞ AİLE KANUNUNDA EVLENME

Bu başlık altında “evlilik öncesi ve evlilik sürecinde” İslam hukukundaki temel ilkeler ile Bangladeş Medeni Kanunundaki düzenlemeler mukayeseli olarak değerlendirilmeye gayret edilecektir. Şimdi, aile hukukunu ilgilendiren konu başlıkları hakkında konumuza temel oluşturması amacıyla kısa bilgi vererek, zifaf öncesi nikâh akdinin kurulması aşamasındaki şartlar ve kanunî düzenlemelerle konuya başlamak istiyoruz:

2.1. Evlilik Öncesi Gereken Şartlar

İslam Aile hukukunda evlenecek tarafların birbirleriyle nikâhlanmazdan önce onlarda bulunması gereken bazı şartlar vardır: Tarafların ebedi ve geçici olarak evlenme engeli taşımamaları, akidde taraf olabilecek şartları taşımaları gibi... Yeterli şartları taşıyanların evlilik öncesinde görüşmeleri, ardından nişanlanmaları, karşılıklı hediyeleşmeleri gibi örfe göre de değişebilen adetlerin yerine getirilmeleri beklenir. Bu iş ve işlemler hakkında kanun düzenlemelerinde ziyade örf ve adetler etkili olduğundan ve 1961 tarihli medeni Kanun öncesindeki aile ile ilgili kanunlarda “Ahval-i şahsiyye” kaidelerine atıf yapıldığından dolayı da olsa bu ilkeler halen yürürlükte, denilebilir. Dolayısıyla, ileride de izah edileceği üzere Bangladeş yasaları sadece ebedi ve geçici evlenme engelleri ile nişandan vazgeçme ya da zifaf öncesindeki boşanma durumlarında kanuni düzenlemeler yapmıştır.

Ahval-i şahsiyye kitaplarında da belirtildiği şekliyle İslam hukukunda “nikâh” kelimesi نكح “n-k-h” harflerinden türemiş olup lügat anlamında, birleşmek mânasındadır.⁵⁷ Sık sık kullanılma nedeniyle bu anlamı cima üzerine nakledilmiştir. “evlilik akdi” anlamı mecaz ve “cinsel temas” anlamı ise gerçek anlamında kullanılmaktadır.⁵⁸ Arapça’da nikâh kelimesi ile beraber aynı mânada olan ‘zevc’

⁵⁷ Muhammed Ravvas Kal’acî, “Mu’cemu Lugati’l-Fukaha”, 2 Baskı (Lübnan: Darü’n-Nefâis, , 1988), 226.

⁵⁸ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul: Erkam Yay, 2017), 149.

kökünden türeyen kelimeler “evlenmek, evlendirmek, evlilik, evliliğin taraflarını oluşturan eşler” anlamında genel olarak kullanılmaktadır.⁵⁹

Hanefilere göre nikâhın ıstılahî anlamı, doğrudan milk-i mut’a şeklinde ifade edilen bir akittir. Burada mut’a kelimesi ile fıkhîteki haram kabul edilen nikâh türü değil aksine tarafların birbirlerinden şehvî manada faydalanma manasındadır. Nitekim bazı Hanefilere göre “nikâh kelimesi, tarafların tenasül azasından ve bedeninin diğer kısımlarından yararlanma hakkına sahip olma”⁶⁰ şeklinde tarif edilir. Şafîîlerin bazıları nikâhı, cinsel temas hakkına sahip olmayı içeren bir akid olarak tanımlamışlardır. Ama Şafîî mezhebinin kuvvetli ve meşhur olan görüşüne göre nikâh, cinsel teması mubah kılma akdi demektir.⁶¹ Malîkîlere göre ise nikâh; kıymetini mucib olmaksızın tam cinsel bakımdan yararlanmak için yapılan bir akid şeklinde tarif edilir.⁶² Hanbelîlere göre ise nikâh, kadından cinsel bakımından yararlanma menfaati üzerine, inkah/nikah veya zevc/tezcîc lafızları kullanarak düzenlenmiş olan bir akiddir. Diğer mezhepler gibi onlar da menfaat kelimesiyle yararlanma anlamını kastetmişlerdir.⁶³

Bangladeş Medeni kanununda ise nikâh akdi için özel bir tarif yapılmamış, islamî kaynaklar çerçevesinde oluşan ve örfte yerleşen mana esas alınmıştır. Nikah akdinde kullanılacak lafızlarla alakalı buna benzer mezhep farklılıkları dikkate alınmaksızın ve yerel dilde evlenmeyi ifade eden “kabul korlam”, “elhamdülillah kabul korlam” gibi her türlü lafızla evlilik akdinin gerçekleşeceği ahval-i şahsiyye kaideleri gereği kabul edilmektedir.

2.2. Evlenme Akdinin Unsurları

İslam hukukunda herhangi nikâh akdinin meydana gelmesi için birtakım unsurların bulunması gerekmektedir. Bu unsurlara *in'ikad şartları* denmektedir.⁶⁴ Bu unsurları burada taraflar -kadın, erkek, veli ve vekil dâhil olmak üzere- irade beyanı ise şahitlerin yerine getirmesi gereken başlıklar altında sunmaktadır. Öte yandan, Hanefî

⁵⁹ Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrem el-İfrikî el-Mısırî İbnu Manzur, *Lisânu'l-Arab* (Beirut: Daru-l Fikr, 1414), "zevc", 2/626.

⁶⁰ Abdur Rahman Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989), 5/2043.

⁶¹ Cezîrî, 5/2043.

⁶² Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 5/2043.

⁶³ Cezîrî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 5/2045.

⁶⁴ Ahmet Yaman, *İslam Aile Hukuku* (İstanbul: İFAV, 2021), 42.

mezhebinde nikâh akdi için sadece bir rükün vardır ve bu îcâb ve kabûldür.⁶⁵ Cumhura göre ise dört tane olup; sigâ- yani icab ve kabul – kadın, koca ve evlenecek olan kadının velisidir. İcâp, evlenme akdi taraflarından birisinin ilk olarak yaptığı tekliftir. Benimle evlenmeyi kabul et gibi teklifine eğer karşı taraftan kabul ettim şeklindeki cevabı kabul anlamına gelmektedir. Çoğunluk İslam fakihlerine göre icap, kadının velisi ya da vekili tarafından erkeğe yapılan evlendirme teklifidir. Kabul ise koca tarafından bu teklife olumlu cevaptan ibarettir.⁶⁶

Bangladeş'te gayr-i resmi olarak da olsa yürürlükte olan Ahval-i Şahsiyye kanununa göre şahsî konularda İslam hukuku tatbik edeceğinden bahsedilmiştir.⁶⁷ Evliliği düzenleyen bazı maddeler İslam'a aykırı olmasına rağmen genel manada evlilikteki temel şartlar hususunda İslam hukuku ile tam uyuşmakta ve Bangladeş kanunu ve İslam hukukuyla hiç fark bulunulmamaktadır, denilebilir. Bu anlamda, Bangladeş'te nikâh akdinin meydana gelmesi için yukarıda, İslam Hukukuna göre, zikredilen şartların bulunması gerekmektedir. Bu konu 1937 tarihli Müslüman Şahıs Hukuku (Şeriat) Kanunu'nda⁶⁸ 2. maddesinde şu şekilde yer alır: "Nikâh, Talak, ila, zihar, lian, muhâlea ve mübarat yoluyla boşanma, nafaka, mehir, vasiyet, veli, bağış vakıf ile ilgili tüm meseleler olmak üzere -vakıf ve hayır kurumları ile vakıf ve dini mülkü hariç ve tarım araçları ile ilgili sorular hariç- bahsedilen konularla ilgili şikâyetlerde taraflar Müslüman ise bütün kararlarında Ahval-i Şahsiyye ya da (Şeriat)'a başvurulacaktır."⁶⁹ Buna karşılık hiçbir dine inanmayanların evlenme esnasında en azından Bangladeş Medeni Kanunundaki şu şartlara uymaları gerekmektedir:

(1)Hiçbir taraf, evlilik sırasında aşağıdaki durumlarda yaşayan bir karı veya kocaya sahip olmamalıdır:

(2) Miladi takvime göre erkek on sekiz, kadın on dört yaşını doldurmuş olmalıdır:

(3) Her bir taraf, yirmi bir yaşını doldurmamışsa, evlenmek için babası veya vasisinin rızasını almış olmalıdır:

⁶⁵ Alaeddin Ebu Bekir b. Mesud Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fî tertibi's-şeraî* (Beyrut: Dâru'l-küttübi'l-ilmîyye, 1986), 2/229.

⁶⁶ *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, (Küveyt: Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, 1427), 41/234.

⁶⁷ <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details-173.html> (Erişim: 03.02.2023).

⁶⁸ The Muslim Personal Law (Shariat) Application Act, 1937.

⁶⁹ <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details-173.html> (Erişim: 03.02.2023).

(4) Taraflar arasında, herhangi birinin tabi olduğu herhangi bir yasaya göre, aralarındaki evliliği yasadışı kılacak herhangi bir derecede akrabalık veya yakınlık bulunmamalıdır.⁷⁰

2.2.1. Taraflar

Evlenme akdinin en önemli ve her şeyden önce dikkate alınan unsuru taraflardır. Taraflar evlenecek kişiler ve bunların veli yahut vekilleri oluşturmaktadır.⁷¹ Evlenme akdinin geçerli şeklinde meydana gelmesi için mutlaka taraflarının bulunması gerekmektedir.⁷² Burada taraflar ile kastedilen, evlenmek isteyen erkek ve kadındır. Evlenebilme ehliyetine olan kişi ve bununla beraber evlenmelerinde şeriat tarafından belirtilmiş olan herhangi bir engel olmayan-bulunmayan erkek ve kadın nikâhta taraf olmak için hak kazanabilir. Evlenme ehliyeti, başkalarının onayına ihtiyaç duymadan kişinin kendisi ya da başkası için akdi yapabilme ehliyetine sahip olması demektir. Bundan dolayı ruh ve akıl sağlığı yanında baliğ olma şartı koşulur. Küçükler, sefih kişiler gibi yukarıda bahsedildiği gibi bu iki şarta sahip olmayanlar, hukuk bakımından eda ehliyeti açısından eksik sayıldıklarından dolayı başkalarıyla evlenemezler, ama velileri tarafından izinle evlendirilme yapabilir.⁷³ Ancak ehliyet hususunda bakıldığında ilk önce evlenme yaşı kaç olduğu burada söz konusu olacaktır.

Bangladeş Medeni Kanunu'nun 2017 yılında yapılan değişiklikle 7. maddesinde bu konu hakkında düzenleme yapılmıştır: İlgili maddeye göre 21 yaşını doldurmadan önce erkekler ve 18 yaşını bitirmeyen kadınların evlenme hakkı bulunmamaktadır. Eğer bu yaştan önce kimse evlenirse mahkeme tarafından ceza öngörülmüştür.⁷⁴ Bunun dışında hiçbir şekilde ve hangi gerekçe ile olursa olsun 16 yaşındaki çocuklar için

⁷⁰ 2. Conditions upon which marriages under Act may be celebrated:

(1) neither party must, at the time of the marriage, have a husband or wife living:

(2) the man must have completed his age of eighteen years, and the woman her age of fourteen years, according to the Gregorian calendar:

(3) each party must, if he or she has not completed the age of twenty-one years, have obtained the consent of his or her father or guardian to the marriage:

(4) the parties must not be related to each other in any degree of consanguinity or affinity which would, according to any law to which either of them is subject, render a marriage between them illegal.

<http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-25/section-124.html> (Erişim: 20.01.2023)

⁷¹ Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 42.

⁷² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fi tertibi 'ş-şeraî*, 2/231-232.

⁷³ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul İrfan Yayınevi, 1978), 244.

⁷⁴ Sıddıqur Rahman, *Muslim Paribarık Ayn o Bidhumala* (Dhaka: New Warsi Book Corporation, 2020), 235.

evlenme izinleri yoktur. Bangladeş Medeni kanunundaki bu uygulama, İslam hukukuna aykırı olmamakla birlikte evlenme yaşını rüşd yaşından daha yukarı çekmiş olmasına itiraz edilebilir. Çünkü Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi kamerî sene dikkate alınmak suretiyle erkeklerin 18, kadınların 17 yaşından itibaren evlenmesine müsaade etmiştir. Bu yaş sınır güneş yılına göre ise 17,5 ile 16,5 olarak dahi değerlendirilebilir.

Bangladeş Müslüman bir ülke olduğu için evlenme yaşı konusunda hala tartışmalar mevcuttur. Bir başka konu ise mahkemelerce veya Medeni Kanunu'na göre konulmuş olan asgarî evlenme yaşı konusundaki maddelerin aslında İslam hukuku bakımından geçerli olup olmadığı meselesidir. Bir taraftan ahval-i şahsiyye maddeleri öte yandan medeni kanundaki sınırlamalar sebebiyle bu konu hakkında çok sayıda âlim tarafından aynı anda farklı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu sebeple biz bu konuyu İslam hukuku bakımından ele alarak özellikle makasıdu'ş-şerî'a bağlamında ele almak ve Bangladeş evlilik hukuku çerçevesinde bazı yorumlar yapmak istiyoruz.

Hanefiler dışında diğer üç mezhebe göre buluşa ermiş kızların veliler tarafından evlendirilebileceği söz konusu iken Hanefiler kızın kendi başına nikâh akdine taraf olabileceğini kabul ederler. Bangladeş Medeni kanununa göre ise, evlenme ehliyeti için erkeklerin 21, kızların 18 yaşını bitirme şartını koymuştur. Eğer bir kimse bahsedilen bu kanunu ihlal ederse mahkeme tarafından cezalandırılmaktadır.⁷⁵

Belirtilen bu yaşlardan küçük bir kız ile hangi maksatla olursa olsun birlikte olma hususundaki cezalandırma konusu ve miktarı ise Medeni Kanunla değil Bangladeş Ceza Kanununda belirlenmiştir. Ceza Kanununun “*Reşit olmayan kız çocuğunun vekâlet edilmesi*” başlıklı ve 366 A maddesinde; ⁷⁶ “Her kim olursa olsun, on sekiz yaşının altındaki herhangi bir reşit olmayan kızı herhangi bir yerden gitmeye veya herhangi bir eylemde bulunmaya, böyle bir niyetle veya getirileceğini, zorlanacağını veya baştan çıkarılacağını bile bile her ne suretle olursa olsun on yıla kadar uzayabilen hapis ve ayrıca para cezası ile cezalandırılır.” şeklinde düzenlenmiştir.

⁷⁵ Rahman, *Muslim Paribarik Ayn o Bidhumala*, 234-235.

⁷⁶ 366A. “**Procuration of minor girl:**

Whoever, by any means whatsoever, induces any minor girl under the age of eighteen years to go from any place or to do any act with intent that such girl may be, or knowing that it is likely that she will be, forced or seduced to illicit intercourse with another person shall be punishable with imprisonment which may extend to ten years and shall also be liable to fine.

Öte yandan, aynı Ceza kanununun XX. bölümü “*Evlilik İle İlgili Suçlar*”a ayrılmıştır. Kanunun 493-498. maddelerinde diğer suçlara da ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Yeri geldiğinde temas edilecek olan kanun maddelerinin ana başlıkları şöyle özetlenebilir:

493. Bir erkeğin aldatarak yasal evlilik inancını uyandırmasının neden olduğu birlikte yaşama.

494. Karı kocanın yaşamı boyunca tekrar evlenmesi.

495. Sonraki evliliğin, akdedildiği kişiden önceki evliliğin gizlenmesi suçu.

496. Kanuni nikâh olmaksızın hileli olarak gerçekleştirilen nikâh töreni.

497. Zina.

498. Evli bir kadını suç kastıyla kandırmak veya götürmek veya alıkoymak.⁷⁷

Evlilik yaşı konusunda çağdaş dönem fakihleri de bu konuyu İslam hukuku ilkelerinin yanında uluslararası düzeyde ve Birleşmiş Milletlere üye ülkeleri de bağlayacak şekilde düzenlenen çok sayıda –İslam hukukuna muhalif- yasaları da dikkate alacak şekilde inceledikleri görülür. Bu konudaki görüşler iki gruba ayrılabilir:

Evlilikte yaş tayini caiz görenler: Çağdaş âlimlerin bazıları başta olmak üzere Salih el-Üseymin, Raşid Rıza evlenme yaşının kanunla sınırlandırılmasının caiz olduğunu söylemişlerdir. Ancak, genel olarak böyle bir görüş klasik âlimlerin kanaatlerine muhaliftir.⁷⁸

Evlilikte yaş tayini caiz görmeyenler: İlk dönem hukukçuları gibi çağdaş bazı âlimlere göre nikâhta belli bir yaş belirlemesi caiz değildir. Abdulaziz bin Bâz, Mustafa es-Sibaî gibi bazıları da bu görüştedirler. Bu görüşü tercih edenler de aklî ve naklî birtakım delillere istinaden görüş belirtirler.

Konu, Bangladeş özelinde değerlendirilmek istenirse, öncelikle yasaların Bangladeş gibi bir İslam ülkesinde İslam’ın genel ilkelerine aykırı olmaması beklenir.

⁷⁷ 493. Cohabitation caused by a man deceitfully inducing a belief of lawful marriage.

494. Marrying again during lifetime of husband or wife.

495. Same offence with concealment of former marriage from person with whom subsequent marriage is contracted.

496. Marriage ceremony fraudulently gone through without lawful marriage.

497. Adultery.

498. Enticing or taking away or detaining with criminal intent a married woman. <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-11/chapter-23.html> (Erişim: 25.01.2023)

⁷⁸ Fatima Bukhâri “Determine the marriage age between Islamic jurisprudence and Arab personal status laws”, *el-hewar al Mutawassit*, 11/1 (2020): 251.

Bir fetva, bir kanun, İslam Hukukunun temel ilkelerine aykırıysa değiştirilmelidir. Bu sebeple; İslam hukuku, ait olduğu herhangi bir toplumun örf ve adetlerini Şeriat ile çelişmediği sürece göz ardı etmez.

Bangladeş'te yaşanan örf ve bağlayıcı diğer yasalar gereği evlenme yaşının İslam âlimlerinin kendi yaşadıkları zamanlarda öngördükleri yaştan daha yukarıda olması bu kapsamda yorumlanabilir. Buna mukabil, İslam Hukukunun öncelikli hedefi her türlü zararı defetmek ve insan menfaatini korumaktır. Bu nedenle, içinde bulunduğumuz çağdaki insanların, özellikle de ergenlerin eskiye nazaran daha erken yaşta fiziksel ve fizyolojik olgunluğa ulaştıkları dikkate alındığında, dolayısıyla bu maslahat göz önüne alındığında, ayrıca ilgili alandaki uzmanların görüşlerine de başvurulduğunda hem erkekler hem de kadınlar için yasayla belirlenen bu evlilik yaşının yeniden gözden geçirilmesi gerektiği yani bu yaşın daha erken yaşlara alınmasının mümkün olması gerektiği kanaatindeyiz. Bu durum hem evlilik öncesi gayr-i meşru hayat tarzının azalmasına vesile olacak hem de neslin devamı noktasında daha etkin yol takip edilmiş olacaktır. Çünkü İslam hukuku, tam olarak doldurulması gereken yaştaki bir evlilik için herhangi bir yaş şart koymamıştır. İslam hukukçularının çoğunlukla kızlarda 17, erkeklerde 18 olacak şekilde belirledikleri yaş sınırı bir içtihadattan ibarettir. Bangladeş Medeni Kanunundaki kızlar için 18, erkekler için ise 21 olarak düzenlediği yaş sınırı da bu kapsamda bir yorumdan ibarettir ve genel manada Kur'an ve Sünnet'e göre de caizdir.

Öte yandan, Bangladeş aile kanununun ya da genel manada devletin bu noktada yani evlilik yaşı gibi mubah bir konuda sınırlandırma yapmasının İslam hukukuna aykırı olup olmadığı konusunda âlimler arasında tartışma bulunmaktadır. Öncelikle İslâm hukukunda kamu otoritesinin, kamu maslahatın sağlanması ya da bir mefsedetin defedilmesi için ilkelerinden hareketle emretme, aynı zamanda yasaklama veya kullanılmasını birtakım kayıtlara bağlama biçimde mubah olarak sayılan bir fiili sınırlama yetkisi bulunmaktadır. Fakat bu hak kazanmak için bazı şart vardır. Mesela- Klasik İslam hukuku doktrininde cumhura göre devlet başkanlığı görevini üstlenecek kişide bulunması gereken şartlardan biri de icthad ehliyetine sahip olmasıdır. Dolayısıyla eğer devlet başkanı müctehid ise hukukî serbest alanlarda kendi içtihadı ile tasarrufta bulunabilir. Ama başkan Müctehid değilse o anda mevcut içtihadlardan biri kabul ederek ya da oluşturan şura meclisinin kararı dikkatte alınarak serbest olarak

birakılmış olan alanlarda tasarrufta bulunmak zorundadır.⁷⁹ Şimdi özel manada çok eşliliğin sınırlandırılması konusundaki ihtilafa değinmek istiyoruz:

Kamu otoritesinin çok eşliliğe müdahalesinin “caiz olduğunu” kabul eden İslâm hukukçuları görüşlerini iki açıdan temellendirmektedirler: *Birincisi*, çok eşliliğin mubah olması ve kamu otoritesinin mubahı sınırlandırma hak ve yetkisinin bulunmasıdır. *İkincisi* ise, çok eşliliğin Kur’an ayetlerinde, “kocanın eşleri arasında adaleti gözetmesi” ve “kocanın eşlerinin nafakasını temin etme gücüne sahip olması” şartları ile kayıtlı olması ve bu şartların bulunup bulunmadığının kamu otoritesinin denetimine tabi tutulmasının Şâri’in çok eşliliği teşri kılma maksadına ve toplumun maslahatına daha uygun olmasıdır.

Kamu otoritesinin çok eşliliğe müdahalesinin “caiz olmadığını” savunan İslâm hukukçuları da görüşlerini iki açıdan temellendirmektedirler: *Birincisi* İslâm hukukunda çok eşlilik, naslarla/ayetlerle sabit meşru bir haktır ve bunun kamu otoritesi tarafından yasaklanabileceğine veya sınırlandırılabilmesine dair kesin bir delil yoktur. *İkincisi* ise Şâri’in meşru (mubah/hukuken serbest) kıldığı bir hakkı yasaklamak veya sınırlandırmak naslara/ayetlere aykırıdır.⁸⁰

Bu iki kanaati değerlendiren Yılmaz; “kamu otoritesinin çok eşliliği sınırlandırmasının caiz olduğunu kabul edenlerin görüşünün günümüz açısından daha isabetli olduğunu, 1917 tarihli Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesinin de kadına/karıya, nikâh akdi esnasında kocasının üzerine ikinci bir kadınla evlenmemesini şart koşma hakkını vererek kocanın aynı anda birden fazla kadınla evlenme hakkını dolaylı da olsa sınırlandırdığını, 1917 tarihli Hukuk-i Aile Kararnamesi’nin yürürlükten kaldırılmasından sonra hazırlanan, ancak yürürlüğe girmeyen 1924 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi Tasarısında da çok eşlilik uygulamasının hâkimin iznine bağlanmasının teklif edildiğini, günümüzde Fas, Cezayir, Irak, Suriye, Endenozya, Malezya, (Pakistan) gibi bazı İslam ülkelerinde de çok eşliliğin (hukuken) geçerliliğinin yargı iznine ve denetimine bağlı olduğu gibi gerekçelerle... aslında İslâm hukukunda çok eşliliğin

⁷⁹ İbrahim Yılmaz, "İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Mubahı Sınırlandırmaya Yönelik Tasarruflarının İctihad Teorisindeki Yeri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 35 (Nisan 2020), 184.

⁸⁰ İbrahim Yılmaz, "İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Çok Eşliliği Sınırlandırması", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 1, (Haziran 2019), 21.

mubah olduğunu, fakat İslâm hukukunda kamu otoritesinin mubahı (hukukî serbest alanı) sınırlandırma hak ve yetkisinin bulunduğunu belirtir.”⁸¹

Dolayısıyla söz konusu olan yaş sınırlandırması meselesi mubah olarak bırakılan alandan biri olduğu için Bangladeş Medeni Kanununda yer alan bu konu İslam hukukuna aykırı olduğunun söylenmesi mümkün değildir.

2.2.2. İrade Beyanı

Nikâh akdinin ikinci bir parçası ise, evlenecek tarafların evliliğe dönük iradelerine işaret eden bir beyan lafzı kullanmalarıdır. Evliliğin geçerli olması için tarafların net bir şekilde evlenme isteklerini beyan etmeleri gerekmektedir. Bu beyan sözlü ile beraber aynı zamanda yazılı da geçerlidir.⁸² İslâm hukukunda bulunan yaygın yaklaşıma göre icap ve kabul olarak adlandırılan bu irade beyanı ayrıca vekiller vasıtasıyla da olabilir.⁸³ Beyanın geçerli olması için aşağıdaki şartların bulunması gerekir:

a. Beyanların yani icap ve kabulün, taraflarca iyice duyulacak şekilde ve anlaşılır olması gerekir.

b. İrade beyanında kullanılmış olan ifadeler evlilik akdi olarak uygun ancak açık ve kesin bir şekilde kullanılmaktadır. Örfte bulunan ifadeler de kesin ve açık olarak kabul edilir.

c. İcap ve kabul bir mecliste vuku olmalıdır.⁸⁴

d. İcap ve kabul ileriki bir zamana bağlanmamalıdır. Aksine beyanların derhal sunulmaya hazır olmalıdır.⁸⁵

Bangladeş Medeni Kanunu 1961 yılında ilk defa yürürlüğe girdiği esnada Ahval-i şahsiyye kitapları referans alındığı için ve bu kanunun nasıl işleyeceğine dair düzenlenen 1974 tarihli yönetmelikte; “*Herhangi bir yasa, örf veya adette yer alan herhangi bir şeye bakılmaksızın, İslam hukukuna göre yapılan her evlilik, bu kanun*

⁸¹ Yılmaz, "İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Çok Eşliliği Sınırlandırması", 25.

⁸² Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 50.

⁸³ Heyet, *Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi*, nşr. Orhan Çeker, (Konya: Mehir Vakfı Yayınları, 1999), md. 35.

⁸⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fî tertibi's-şeraî*, 2/232.

⁸⁵ Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 51.

hükümlerine göre kaydedilecektir."⁸⁶ denildiği için, tarafların irade beyanı ile ilgili doğrudan bir yasal düzenleme bulunmamakta, buna karşın İslam hukuku temel kitaplarındaki uygulamalara atıf yapılmaktadır, denilebilir.

2.2.3. Şahitlerin Bulunması

Evlenme akdinin önemli unsurlarından biri de akit yapıldığında şahitlerin bulunması hususudur.⁸⁷ Nikâh akdi dâhili ve gizlice bir şekilde yapılmayacaktır. Toplumun görebileceği veya duyabileceği açıklık bir yerde yapılır. Müslüman erkek şahitlerin varlığı ya da bir erkek iki Kadın ile meydana gelir ve bunu onların huzurunda olmalıdır.⁸⁸ Fukâhanın çoğunluğuna göre, evlenme akdinin şahitlerin huzurunda yapılması şart koşarken İmam Mâlik, sadece nikâhın ilan edilmesini yeterli görmüştür.⁸⁹

İrade Beyanı ve şahitlerin bulunması hususunda Bangladeş Medeni Kanununda kısaca yer verilmiştir. Kanuna göre, evlenmeden önce, taraflar ve üç şahit, konu ile ilgili Yazı İşleri Müdürü'nün huzurunda, bu yasanın 2. bendinde yer alan biçimde bir beyan imzalarlar. Taraflardan herhangi biri yirmi bir yaşını doldurmamışsa, beyan, dul olması durumu dışında, babası veya velisi tarafından da imzalanır ve her durumda, mukayyit tarafından imzalanır.⁹⁰ Dikkat edilirse Bangladeş'te evlilik müracaatı için üç şahitten bahsedilmektedir. İslam hukukuna göre en az iki şahit olması yeterli iken Bangladeş kanunundaki üç şahit uygulamasının İslam'a aykırı olamayacağı, evliliğin daha sağlam temeller üzerine inşa edilmesinin hedeflendiği söylenebilir.

2.3. Medeni Kanun'da Mehir

Bangladeş Medeni Kanunu ile bu kanunla ilgili diğer kanunlar, Müslüman ilkelerine, İslam Hukukunun kurallarına göre gerçekleştirilen evliliğin mutlak surette tescil edilmesini gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla, ahval-i şahsiyye hükümleri, mehirin hangi hallerde ödenmesi gerektiğini ve hangi hallerde ödenmemesi gerektiğini

86 3. Registration of marriages:

Notwithstanding anything contained in any law, custom or usage, every marriage solemnized under Muslim law shall be registered in accordance with the provisions of this Act. <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-476/section-12185.html> (Erişim: 20.01.2023).

⁸⁷ Ali b. Ebubekir b. Abdülcelil el-Fergânî Ebu'l-Hasan Burhanuddin Merğınâni, *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.), 1/85.

⁸⁸ Merğınâni, *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi*, 1/85.

⁸⁹ Merğınâni, *el-Hidâye fi şerhi bidâyeti'l-mübtedi*, 1/85.

⁹⁰ [https://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details/25.html#:~:text=The%20marriage%20shall%20be%20solemnized,wife%20\(or%20husband\).](https://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details/25.html#:~:text=The%20marriage%20shall%20be%20solemnized,wife%20(or%20husband).)

düzenlemiştir. Bangladeş Müslüman Şahıs Hukukuna göre, dolayısıyla da İslam hukukuna göre mehir yalnızca karının hakkıdır. Bir Müslümanın evliliğinde mehir, (kabinnamah) kabinnâmenin⁹¹ devredilemez bir parçasını oluşturur. 1974 tarihli Müslüman Evlilikler ve Boşanmalar (tescil) Yasası uyarınca evlilikler “Kabinnamah” belgesiyle tescil edileceğinden, mehir de bu tescile dahil edilmiştir. 1974 tarihli yasaya göre bir evliliğin tescili için; mehrin oranına göre mesela; her 1000 Taka(BDT)⁹² çeyiz veya bunun bir kısmı için on taka işlem ücreti tahsil edilmeyi öngörür. Burada azami ücret tutarı dört bin Taka, asgari tutar ise elli Taka’dan aşağı olamaz.

Bangladeş Medeni kanununa göre mehir konuları iki şekilde belirlenebilir: Birincisi, mehir taraflar arasındaki özel uzlaşma ile; ikincisi ise, uzlaşma bulunmaması durumunda hukukun öngördüğü ilkelerin esas alınması ile. Mesela; bir kişi karısını boşasa, ona cömert davranması örfettir, yani böyle kişi bir zamanlar karısına verdiği malları geri alamaz. Evlilik cüzdanı mahiyetindeki Nikâhnamede mehir ödenmesine ilişkin bir husus belirtilmemişse, mehrin tamamının talep üzerine ödeneceği varsayılabilir. 1985 tarihli Aile Mahkemeleri Nizamnamesi'ne göre, bir aile mahkemesi, çeyiz ve mehirle ilgili herhangi bir davayı incelemek, yargılamak ve sonuçlandırmak için münhasır yargı yetkisine sahiptir.

Bangladeş Medeni Kanununun esas aldığı Müslüman Kişisel Hukuk ilkeleri gereği, mehir iki şekilde sınıflandırılabilir (1) Müsemma/Belirlenmiş Mehir (2) Gayr-i müsemma/Belirsiz Mehir. Müsemma mehirde, mehir miktarı evlilik sözleşmesinde belirtilir. Belirtilmemişse (Belirtilmemiş mehir), mehir miktarında bir üst sınır yoktur.

Evlilik sözleşmesinde mehir belirtilmemişse, Bangladeş'te Müslüman bir koca istediği miktarda mehir ödeyebilir. Ancak mehir miktarını Hanefi mezhebine göre on dirhemden, Malikî mezhebine göre ise üç dirhemden az ödeyemez, ilkesi gereği genellikle bu miktarların üzerinde bir mehir takdir edilir. Koca çok fakir olsa ve on dirhem verecek durumda olmasa bile, Peygamber'e göre mehir yerine hanımına Kur'an öğretmeye yönlendirilirler. Öte yandan mehir miktarında bir üst sınır yoktur.

Mehr-i müsemmanın iki sınıfa ayrılacağı de hatırdan çıkarılmamalıdır: Birincisi, Mehr-i mu'accel: Evlendikten hemen sonra talep üzerine ödenir. mehr-i

⁹¹ Kabinnamah; bir nevi “evlilik cüzdanı” manasında olup bazen Nikahname de kullanılır.

⁹² Bangladeş Para birimi(BDT). 1000 BDT, 179.82 TL'ye eşittir. (Erişim: 19.03.2023).

müeccele/Veresiye/ertelenmiş mehir: Evliliğkte zifaktan sonra, evliliğın herhangi bir zamanında ödenmesi mubah olan, ancak ölüm veya boşanma yoluyla meydana gelen ayrılmada ise vacip hale gelen mehir demektir. Evlilik sözleşmesinde belirlenen mehir miktarı olmadan evlilik tamamlanmışsa veya kadının mehir istememesi şartıyla evlilik tamamlanmışsa, kadın statüsüne uygun mehir/mehr-i misil almaya hak kazanır.⁹³

2.4. Evlilik Nafkasının Kapsamı

Nafaka Kur'ân- ı Kerim de koca üzerine vâcib bir görev olarak belirlenmiştir. Karı için nafaka; yiyecek, giyecek, mesken, kullanılacak eşya gibi evin zaruri ihtiyaç malzemelerini kapsar. Vacip olan bu nafakanın karıya verilmesi hususunda hukukçular arasında ittifak ta bulunmaktadır.⁹⁴

Fıkıh terimi olarak ise, nafaka, kocanın eşine nafaka sorumluluğının içine kocanın durumuyla uygun ve normal miktarlar içinde olmak üzere yiyecek, giyecek ve mesken, tedavi ve ilaç giderleri ile gerektiğı zamanda hizmetçi ücretini kapsar.⁹⁵

Bangladeş Medeni Kanunundaki Müslümanları ilgilendiren maddelere göre, nafaka kadının kocası tarafından verilen mutlak bir korunma haktır. Bu yüzden Müslüman bir kadın, Müslüman kocasından İslam hukukuna göre nafaka alma hakkına sahiptir.

1961 tarihli Müslüman Aile Kanununa göre, 'Eğer bir koca karısına yeterince bakmazsa veya birden fazla eşin olduğu yerde onlara eşit şekilde bakmazsa, kadın veya eşlerin tümü veya herhangi biri ayrıca mevcut başka bir kanun yoluna başvurmak için, konuyu belirlemek üzere bir Tahkim Konseyi oluşturacak Başkan'a başvurur ve Tahkim Kurulu, koca tarafından nafaka olarak ödenecek miktarı belirten bir sertifika düzenleyebilir.' Böylece, kocanın evlilik süresince karısına bakamaması durumunda, kadın, 1985 tarihli Aile Mahkemesi Kararnamesi uyarınca altı yıla kadar geçmiş nafaka için Aile Mahkemesinde dava açabilir.

1985 tarihli Aile Mahkemeleri Yönetmeliğine göre bir kadın, nafaka ve diğerk kişisel sorunlar için Aile Mahkemesinde dava açabilir. Aslında, 1985 tarihli

⁹³Rahman, *Muslim Paribarık Ayn o Bidhimala*,165 ; <https://www.daily-sun.com/printversion/details/598371/Law-of-Dower-in-Bangladesh>

⁹⁴ *el-Mevsüatü'l-Fıkhiyye*, 41/ 43.

⁹⁵ Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 67.

Yönetmelik, mehir, boşanma, nafaka, vesayet ve evlilik haklarının iadesi gibi kadınların önemli kişisel meselelerini yasa altına almaktadır. Bangladeş Medeni Kanununda nafakanın miktarı hususu hakkında ayrıntılı bir şekilde kaleme alınmamıştır. Ama koca kadına ihtiyacına kadar nafaka vermemesi halinde kadın mahkemeye başvurma hakkı doğurmaktadır ve mahkeme kocanın durumunu dikkate alınarak miktar konusunda karar verir.

Her ne kadar İslam hukukunda nafakanın içerisine; yiyecek, mesken, giyim eşyası temini, hizmetçi, süslenme, tedavi vb. konular hakkında detaylı bilgi verilmiştir. Mesela; Cumhura göre, -Şâfiî'ler hariç- yiyecek nafakası, kadının akrabalarının nafakasına kıyasla takdir edilir. Cumhur, sünnetten delil olarak; Rasulullah(s.a.v.) Hind'e: "*Örfe göre sana ve çocuğuna kifâyet edecek miktarda al!*" buyurdular"⁹⁶ hadisi ile "*Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örf'e uygun olarak babaya aittir*"⁹⁷ ayetini takdim ederler. Yukarıda zikredilen deliller, yiyecek nafakası ile giyim eşyalarının örf'e göre belirlenmesini amirdir, yani koca hanımına giyim eşyalarını temin etmesi zorunludur. Giysi tayin edilirken de sosyal seviye, örf, adetler gibi ölçü dikkate alınacaktır.⁹⁸ Ku'ran'da bulunan *maruf* kelimesi aslında bunu ifade eder. En az iki takım elbiseye yani biri yazlık ve değirişi kışlık hakkı olarak verilmektedir. Giyim eşyaları hazır ya da maddi bedeli şekilde kadına verilebilir. Her durumda kadına giyim eşyalarını temin edilmesi kocaya ait olacaktır. Kadın giyim eşyalarına sahip olduktan sonra, süre bitmeden, İslam hukukuna göre, onun yeni isteme hakkı yoktur. Ama kadının kendi herhangi hatası bulunmadan normal bir şekilde kullandığı durumda vaktinden önce yıpranma mümkün olmuşsa koca yeni birisini temin etmelidir.⁹⁹ Giyim ile alakalı koca tarafından bu hayatında en son verilecek olan masrafi kefenleme masrafıdır. Dolayısıyla teçhiz ile alakalı tüm masrafları kocaya ait olacaktır.¹⁰⁰ İslam Hukuku aynı zamanda mesken temini ve hizmetçi temini konusunda da sosyal hayatına uygun bir ev sağlanmasını amirdir. "*Onları imkânınız dâhilinde oturduğunuz yerde oturtun.*" ayeti buna delildir.¹⁰¹ Ayrıca gerekirse koca eşi için evi veya mesken

⁹⁶ Buhari, "Büyu" 95.

⁹⁷ el-Bakara 2/233.

⁹⁸ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 2 Baskı (Bülâq: al-Maṭba'ah al-Kubrâ al-Amîriyah, 1310), 1/549.

⁹⁹ Şemsü'l-Eimme Ebû Bekir Muhammed b. Sehl Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993), 5/183.

¹⁰⁰ Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî Kadıhan, *Fetâvâ Kâdihân*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 1/369.

¹⁰¹ Hamdi Döndüren, *Delilleriyle Aile İlmihali* (İstanbul:2012), 239.

kiralayabilir hatta eğer hanım isterse kirayı ödenmesini de zorunlu hale gelir.¹⁰² Kadına koca tarafından gerekli şartlara uygun olan bir meskeni sağlamazsa, karı o evi terk edilmesi hakkını kazanacaktır.¹⁰³

Şâfiî mezhebine göre ise yiyecek nafakası ancak kefarete göre takdir edilecektir. Çünkü ayette “ailenize yedirdiğinizin ortalaması” ibaresi vardır.

BMK’da ise yukarıda nafaka konularında özetlenen bu kadar detay bulunmamakta, karının nafakasının Tahkim Konseyi tarafından takdir edileceği belirtilmektedir. Dolayısıyla yine kocanın durumu dikkate alındığından İslam hukukuna göre işlem yapılmaktadır, denilebilir.

İslam hukukuna göre, kadına kocası tarafından bakılması için mutlak bir hak tanınmıştır ve koca, gücü yetip yetmediğine bakılmaksızın, onu korumakla yükümlüdür. Ancak kadının nafaka talep etme hakkı ve kocanın karısını nafaka yükümlülüğü, ancak kadın kocasına sadık kalırsa ve onun tüm makul/meşru emirlerine uyarsa var olur. Ama, Bangladeş’in ataerkil toplumunda, kadınların hem İslam hukukunda hem de kanunlarda belirtilen nafaka haklarını taleplerinin kolayca uygulamasını beklemek iyimserlik olur. Çünkü Bangladeş’te erkek otoritesi inkâr edilemez. Çoğu Müslüman ülkede olduğu gibi bir kadının nafaka talep etmesi durumunda, bunun evlilik hayatına ve aile uyumuna zarar vereceğine dair yaygın toplumsal bir inanç vardır. Bu nedenle, kadınların çoğu nafaka haklarına dikkat etmemekte ve sabit yasal hükümler ve baskın ataerkil sistem nedeniyle ekonomik kırılganlıkla karşı karşıya kalmaktadır. Bu konuda kadınların aleyhine bazı önemli zorluklar belirtilmiştir: Mesela, nafaka için sabit kurallar yoktur yani Bangladeş'teki Müslüman kadınlar için sorun teşkil eden nafaka miktarlarıyla ilgili net bir kılavuz yoktur. Hatta Müslümanların şahsi hukuku tarafından idame için herhangi bir ölçek veya standart tespit edilmemiştir. Daha ziyade nafakanın ölçeği konusunda, adaletin önündeki en büyük engel olarak değerlendirilen hukukçular arasında her zaman fikir ayrılıkları olagelmıştır. Halbuki, 1975 tarihli Müslüman Evlilikler ve Boşanma (tescil) kanununun 9. Maddesine göre, bir eşin evlilik sözleşmesinde nafaka miktarlarının ve şartlarının önceden belirlemesine izin verilmekte, ancak bu, pratikte nadiren yapılır. Ayrıca Aile Mahkemeleri nafaka miktarlarına karar

¹⁰² Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, 2/450.

¹⁰³ *el-Fetâva'l-Hindiyye*, 1/556.

verirken genellikle kocanın 'ödeme gücünü' dikkate alır, ancak miktar ölçeklerini nasıl değerlendirdikleri belirsizdir.¹⁰⁴

Her şeye rağmen bir kadının nafaka hakkını kazanabilmesi için ilk şart nikah akdinin resmi olarak tescil edilmesidir. Aksi halde mahkemede o evlenme geçerli olarak sayılamaz ve bunun için kadın nafaka hakkı kazanamaz. Bu durum, Bangladeş'teki bir kadının nafaka hakkı elde edebilmesinde önündeki engellerden birisidir. Bu yasal duruma rağmen, insanlar, imine güvendikleri yerel alimlerin fetvalarıyla kadınlara nafaka tayin edebilmektedirler.

Özetle, Bangladeş Medeni kanununda yer alan nafaka ile ilgili genel düzenlemeler İslam'a aykırı değildir. Çünkü kanuna göre koca tarafından hanımına giyim eşyalarını ile birlikte diğer haklarının temin edilmesi zorunlu hale gelmiş olmaktadır. Nafaka tayin edilirken de sosyal statü, örf, adetler gibi ölçü dikkate alındığından, şeriatın temel ilkelerine bir aykırılıktan bahsedilemez.

2.4.1. Nafakayı Düşüren Durumlar

1961 tarihli Medeni Kanunda nafakayı düşüren durumlar incelendiğinde, öncelikle İslam Hukukuna aykırı bir durum bulunmadığını peşinen söylemeliyiz.

Hanefî mezhebine göre, irtidat, usul veya fûru'u ile zina ya da şehvetle öpmek gibi bir sebeple boşanmış/ayrılmış olan kadın ayrıca bu ayrılma bizatihi kendisinden kaynaklanırsa ona nafaka yoktur. Yine nuşûz halinde de kadının nafaka alamayacağı aşikardır.¹⁰⁵ Karı-koca münasebetine müsait olmayan küçük yaşta olma ya da hastalık, ölüm iddeti ya da iddetini bekleyen, nikâhı fasitle evlenme gibi sebepler, Hanefîlere göre, nafaka alamayacak olanlar kısmında yer alırlar.¹⁰⁶

Mâlikîlere göre ise naşize sayılan bir kadından cinsel faydalanma da mümkün olmazsa bu kadına nafaka verilmez. Boşanan kadın hamile ise çocuk yaşadığı sürece nafaka verilmektedir.¹⁰⁷

Hanbelîlere göre, kadın kendisini eğer kocasına teslim etmezse, kadın nafakayı hak kazanmaz. Bununla birlikte, vâcip olmayan bir iş ya da sefere çıkmak veya kocasının

¹⁰⁴ Nahid Ferdousi, "Protection of Wife's Right to Maintenance in Bangladesh: An Overview", *Malaysian Journal of Syariah and Law* 9 /1, (December 2021), 178.

¹⁰⁵ *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, 41/39.

¹⁰⁶ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr* (Riyad: Âlemu'l-kütüb, 2003), 5/285-286.

¹⁰⁷ *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, 41/39.

kontrolünden çıkması amacıyla evini terk etmiş olan kadına da ayrıca nafaka yoktur. Çünkü, nâşize olan bir kadındaki bulunan sıfatları bu kadın içinde de aynı şekilde mevcuttur.¹⁰⁸

İslam hukuku gibi Bangladeş Medeni Kanununa göre de, nafaka talebinde bulunmadan önce kadının yerine getirmesi gereken bazı görevler vardır. Kadın, kocanın bütün adil ve makul taleplerine uymakla yükümlüdür.¹⁰⁹ Buna rağmen kocasının meşru isteklerini yerine getirmezse, ondan ayrı yaşamazsa dahi yani inatçı olursa kocası tarafından bakılma hakkı yoktur.¹¹⁰

Bangladeş Medeni Kanununda “Nafaka düşüren durumlar” konusunda ayrıntılı değil temel ilkelere yer verildiği görülür. Medeni kanuna göre eşin evi terk etmesi nâşize olarak sayılır ve burada faydalanma hakkı genel kapsamda kalkmış olduğundan nafakaya da manidir. Aynı şekilde, cinsel ilişkiyi kaldıramayacak sürece küçük herhangi kadın nafakayı hak kazanmaz. Böyle bir durumlarda faydalanma hakkını düşer ve nafaka verilmez ancak koca mehir vermezse ve bunun için kadın cimaya yaramayacak olsa bile, medeni kanuna göre, nafaka alacaktır.¹¹¹ Hanefi mezhebin görüşü ile mukayese yapacak olursak, Bangladeş Medeni Kanunu, mezhebin nafaka düşüren sebeplerle uyumlu olmadığı görülür. Çünkü Hanefi mezhebine göre, irtidat, usul veya furu' u ile zina ya da şehvetle öpmek gibi bir nedenle ayrılmış olan kadın ayrıca boşama kendisinden kaynaklanırsa ona nafaka yoktur. Öte taraftan, Bangladeş Medeni Kanununa göre, evli bir Müslüman kadın İslâm terk ederse ya da İslâm dışında diğer herhangi bir dini kabul ederse, bundan dolayı boşanma gerçekleştirilmez, yani irtidat bir boşanma gerekçesi değildir. Bu durumda dahi kadın ister Müslüman olsun ister mürtet olsun hiç fark etmeden nafaka alabilir. Çünkü kanuna göre, talak vuku olmazsa kadının nafaka hakkını düşmez. Fakat, koca nikâh akdini inkâr ederse ortaya çıkan böyle durumda nafaka davasında bulunmak için kadın, erkek tarafından inkâr edildiği evliliğini ispat ettirmesi gerekir.¹¹²

¹⁰⁸ *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*, 41/39.

¹⁰⁹ Ferdousi, “Protection Of Wife's Right To Maintenance In Bangladesh:An Overview”, 176.

¹¹⁰ M. S Rahman, and Moniruzzaman, “Trends and Issues of Judicial Protection of Womens Right to Maintenance under Muslim Law in Bangladesh”, *Barisal University Journal* 2 (1), 111-120.

¹¹¹ Rahman, *Muslim Paribarık Ayn o Bidhimala*,162.

¹¹² Rahman, *Muslim Paribarık Ayn o Bidhimala*,162.

2.5. Çok Evlilik

Çok evlilik ya da taaddüd-i zevcât tabiri, genel anlamda bir erkeğin birden fazla kadın ile evlenme ve bir kadının aynı zamanda birden fazla erkek ile evlenmesini ifade eder.¹¹³ Buna rağmen günümüzdeki Türkçesinde kullanılan “taaddüdü zevcât” teriminin eskidiği, “çok karılılık” tabirinin az kullanıldığı, “çok evlilik”, farklı zamanlardaki evlilikleri de kapsadığı, “birden çok kadınla evlenme” tabiri de çok uzun olduğu için “çok eşlilik” gibi terimin tercih edildiği görülür.¹¹⁴ Tabii ki burada çok eşlilikten maksat, bir erkeğin aynı andan dörde kadar kadınla evli olması manasında olup, bir kadının birden fazla erkekle aynı anda evliliği manasında değildir. Günümüze kadar çok eşlilik veya taaddüd-i zevcât İslâm aile hukuku alanında tartışmalı konulardan birisi olarak tartışılmaya devam edilmektedir.

Çok eşliliğin meşruiyeti konusunda modern İslâm hukukçuları arasında farklılık bulunurken klasik dönemlerde fakihler arasında bu konuda ihtilaf veya farklı görüşler yoktur. Dolayısıyla bunun üzerine meydana gelen yaklaşımlar her dönemlerde aynı değildir. Bununla beraber Hz. Peygamber’in şahsi hayatında bulunan uygulamasını esas alarak klasik dönemdeki İslâm hukukçuları da çok eşliliğin mubah olduğu noktasında icma etmişlerdir.¹¹⁵

Delillere bakacak olursak İslâm hukukunda çok eşlilik ehliyeti/dirayeti olsa bile her erkek için gereken zorunlu bir emir veya hüküm değildir. Ancak birkaç belirli şartlar bulunması halinde meşru kılınmış olan ve sadece istisnâî olarak dikkate alınan bir hükümdür.¹¹⁶ Nitekim İslâm hukukunda çok evlenme aslında bir emir değil bunu ihtiyaç ve zaruret durumlarda izin verilen bir ruhsattır. Ahmed Hamdi Akseki (1887-1951) şu şekilde bu durumu tespit edilmiştir:

“Teaddüd-i zevcât islâmiyette emredilmiş (me’ûrun bih) değil, belki izin verilmiştir (me’zûnun fih); Frenklerin, Frenk mukallitlerinin, “din”den habersiz cahillerin, hevâperestlerin anladıkları gibi Kur’ân mutlak olarak teaddüd-i zevcât ile

¹¹³ Kevser Kâmil Ali - Salim Ögüt, “Çok Evlilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV 1993), 8/365.

¹¹⁴ İsmail Yalçın, “Günümüz İslam Aile Hukuku Kanunlarında Çok Eşlilik Üzerindeki Sınırlandırmalar”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6/3 (2017), 1708.

¹¹⁵ Ahmed Hamdi Akseki, “İslamiyet ve Teaddüd-i Zevcât”, *Osmanlıdan Cumhuriyete İslam Düşüncesinde Arayışlar* (1999): 297.

¹¹⁶ Akseki, “İslamiyet ve Teaddüd-i Zevcât”, 272, 278, 295, 305.

âmir değildir. Kur'ân'da mutlak olarak teaddüd-i zevcât ile emir değil, belki bundan - mutlak birçok evlilikten- açık bir şekilde nehiy vardır.”¹¹⁷

2.5.1. Çok Eşlilikle İlgili Klasik ve Çağdaş Değerlendirmeler

Yukarıdaki bahsedildiği gibi İslâm hukukunda birden fazla evlenme mubah olduğu konusunda klasik fıkıh mezheplerinde ittifak vardır. Son dönemlerde ise çok eşliliğin meşruiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Musa Carullah, Abdünnâsır Tefvîk Attâr gibileri özellikle zikredilebilir.

Musa Carullah (1875-1949), Nisa, 4/2-3. Ayetlerindeki bulunan ‘yetimler’ kelimesi ile kastedilen anlamın; “dul kadınlar” olduğu kanaatindedir. Bu sebeple Nisa suresindeki o ayetlerde birden fazla eşliliğin mubah olması için doğrudan delil olabilecek herhangi bir ibare bulunmamaktadır. Dolayısıyla ona göre, ayette ‘yetimler’ kelimesiyle “kocasız dul kadınlar” kastedilmiştir. Ona göre “netice itibarıyla, Kur'an-ı Kerim'de çok eşliliğin cevazı hususunda herhangi bir ibare yoktur. Sadece kimsesiz kadınların özel durumları münasebetiyle bir işaret vardır. Kaldı ki bu işaret de mutlak değil, takdiridir. Yani çaresiz dul kadınların ihtiyaçlarını teminat altına almak için nihai bir tedbir takdiriyle işaret edilmiştir.”¹¹⁸

Çağdaş İslâm hukuku araştırmacılarından Abdünnâsır Tefvîk Attâr ise çok evlilik bu konuyla ilgili Nisa, 4/3. ayetin sevk ediliş olduğu amacından; birden fazla evlenmesinin mubahlığı hükmünü teşri kılmak olmadığını ve böylece Kur'an'da çok eşliliğin doğrudan mubah olduğunu ifade eden ancak herhangi sarih bir nassın bulunmadığını söylemektedir. Attâr'a göre, Kur'an'da yer alan ibaha üslûpları ile çok evliliğinin mubah kılan ayette kullanılan üslûb da tam olarak uygun değildir. Çünkü Kur'an'da bulunan ibaha üslûpları yaygın olarak - “bunu yapmanızda sakınca yoktur”, “leyse aleyküm cünâhun”, “uhille leküm” “bu size helal kılındı” gibi ifadeler kullanarak bahsedilirken çok evlilikte mubah kılınması “emir kipi” ile yani “fenkihû” şeklinde gelmiştir. Bunu şöyle bir anlama işaret eder ki, çok eşliliğin mubah olması konusunda

¹¹⁷ Akseki, “İslamiyet ve Teaddüd-i Zevcât”, 297.

¹¹⁸Musa Carullah, *Kur'ân-ı Kerîm Ayetlerinin Nurları Huzurunda Hatun*, Yay. Haz: Mehmet Görmez (Ankara: Kitabiyat Yayınları,1999), 72-73; Mustafa Yıldırım, “Nisa Suresi 3. Ayet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi”, (İstanbul: Dokuz Eylül Üniversitesi İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2012), 537- 539; İbrahim Yılmaz, “İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar”, *Bilimname* /1 (2019): 566.

delil olarak söylenen bu ayetin hakiki gayesi çok eşliliği mubah kılınması değil başka bir şeydir yani yetim kızlara haksızlık ve zulüm yapılmamasıdır.¹¹⁹

Meal yazarı Mustafa Yıldırım da Nisa süresindeki 3. ayeti; birden fazla evlenmenin mubah olduğunu teşri kılmak maksadı ile değil, hâlbuki ayette aslında yetimlerin haklarının muhafaza edilmesi amacıyla teşri kılındığını, bundan dolayı bu ayetten İslâm'da çok evliliğin meşru kılındığı ve sayısını dörde kadar sınırlı olduğu şeklinde bir hükmün çıkarılamayacağını söylemektedir. Ayrıca Yıldırım'a göre Nisa, 3. ayet, çok eşliliği dörtle sınırlamamaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in kendisi, dörtten fazla kadın ile evlenmiştir. Bunu Hz. Peygamber'in kendisine mahsus olduğu bir hüküm konusunda ciddi bir delil de yoktur. Yıldırım'a göre Nisa, 3. ayet çok eşlilik ile ilgili hukuki bir düzenleme de getirmiş değildir.¹²⁰ Bu tür çağdaş yaklaşım ya da yorumların asırlar boyunca oluşmuş icmaya aykırı olduğu kesin olduğu kadar, son dönem bazı âlimlerin Nisa suresindeki ayetlere farklı anlam verirken, özellikle Batılı oryantalist bakış açılarıyla içinde yaşadıkları dönemden etkilendikleri söylenebilir. Çünkü Kur'an'da çok eşliliğin mubah oluşuna sadece Nisa suresindeki ilgili ayetler değil, daha birçok ayet delil olduğu gibi Sahabe, tabiûn ile onlardan sonraki uygulamalar da delildir. Öte yandan savaş, deprem vb. sebeplerle erkek nüfusun azalması, zinanın artmaması gibi daha birçok sebep de birden çok evlenmeyi zarurî kılan sebepler arasında olduğu tarihi bir hakikattir. Bu sebeple sadece Nisa suresindeki yetimlerle evlenme ayeti üzerinden bir değerlendirme yapılması ilmî bir yaklaşım değildir.

Günümüz Müslüman ülkelerinde çok evlilik hususunda müstakil kanunî düzenlemeler bulunmaktadır. Diğer ülkelere nispetle en liberal şekliyle çok evliliğin tatbik edilen ülkelerinden biri olarak Suudi Arabistan'a yer verilmiştir. Ayrıca, Ürdün ve Mısır ise bu hususta Suudi Arabistan gibi o kadar serbest olmazsa bile geniş olarak uygulanmaktadır. Bunula beraber Suriye, Irak, Fas, Yemen, Endonezya dâhil olmak üzere Müslüman ülkeleri genel olarak birden fazla evlenme yaparken, halkları hâkim tarafından bazı şartlarla izin alıp ve mevcut olan eşin rızası olarak evlenmektedirler. Bangladeş gibi, Pakistan'da çok evlilik tam olarak yasak değildir ama "Tahkim Kurulu" tarafından önceden yazılı izin alınması zorunludur ve yine Tahkim Kuruludan izin

¹¹⁹ Abdünnâsır Tefkîk Attâr, *Teaddüdü'z-zevcât mine'n-nevâhî'd-dîniyye ve'l-ictimâiyye ve'l-kânûniyye* (Kâhire: eş-Şirketü'l-Mısriyye li'tıbâati ve'nneşr, 1972), 136; Yılmaz, "İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar", 566.

¹²⁰ Yılmaz, "İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kılan Şartlar", 539-543.

verilmesi birinci yani mevcut karsının izniyle bağlanmıştır. Bunların aksine, Tunus ve Türkiye’de ise resmen yasaklanmıştır.¹²¹

Bahsedildiği gibi Bangladeş hukukuna göre, ikinci evlilik yapmak isteyen bir kişi Tahkim Kurulu tarafından önceden yazılı izin alınması zorunludur, aynı zamanda Tahkim Kuruludan izin verilmesi birinci yani mevcut olan karsının izniyle bağlıdır. Bu yüzden ilk eşi izin vermezse Tahkim Kurulu yapılan bu başvurusu dikkate alınmayacaktır. Bu konu 6. maddenin 1. ve 2. alt maddelerinde şöyle zikredilmiştir: “Tahkim Kurulu tarafından önceden yazılı izni olmadıkça, bir kişi mevcut olan bir evlilik devam ederken başka bir evlilik yapamaz ve böyle bir evlilik izin almazsa bu tür evlilikler 1974 tarihli Müslüman Evlilik ve Boşanma (tescil) kanuna göre kayıt edilmeyecektir.” Ve “İzin almak için i. alt maddede belirtilirmiş olan ücreti ile birlikte Başkan'a başvuru yapmak gerekmektedir. Aynı zamanda başvuruda bu evliliğin nedenlerini zikretmesi ve mevcut eş veya eşlerin rızasının alınıp alınmadığını belirtir.”

Yukarıda bahsedilen gibi eğer bir kimse mevcut olan bir evlilik devam ederken izin almaksızın evlenirse bu tür evlilik 1974 tarihli Müslüman Evlilik ve Boşanma (Tescil) yönetmeliğine göre kayıt edilmeyecektir. Bununla beraber, ayrıca, tahkim konseyinin izin alınmaması halinde başka bir evlilik yapan kişiyi mahkeme cezalandırılır. Ceza hakkında kanunda şu şekilde belirtilmiştir: “Mevcut karı veya karıları mehri derhal "acil" veya "veresiye" mehri hangisi olursa olsun mehrin tüm tutarını derhal ödeyecektir; bu tutarı ödenmediği takdirde, gecikmiş arazi geliri olarak geri alınabilir ve “şikâyet üzerine eğer kişi suçlu olarak mahkemede tespit edilirse, bir yıla kadar hapis ceza uygulaması yahut on bin paraya kadar cezası ya da her ikisi birlikte cezalandırılabilir.”¹²²

Hanefilere göre nikâhın ıstılah direkt olarak mut’a mülkiyeti ifade eden bir akit¹²³ ve nikâh akdi için îcâb ve kabul rükün olduğundan, ¹²⁴ birden fazla evlenirken eşin izin alınması diye hiç şart koymamışlardır. Yani İslam Hukukunda ikinci nikâh akdi yapıldığında ve bu evliliğin gerçekleşmesi hususu mevcut eşin razısına bağlı değildir. Öyleyse, bir taraftan birden fazla evlenme hakkında meydana gelen Bangladeş Medeni hukukunun bu nikâhı geçersiz sayması, hatta cezalandırması İslamî ilkelerle

¹²¹ Kevser Kâmil Ali- Salim Ögüt, “Çok Evlilik”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV 1993).

¹²² “The Muslim Family Laws Ordinance, 1961 (Ordinance NO. VIII OF 1961)”.

¹²³ Cezarı, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 5/2043.

¹²⁴ Kâsânî, *Bedâiu 's-sanâî fî tertibi 'ş-şeraî*, 2/229.

çelişmektedir. Buna rağmen devlet otoritesi maslahat gereği tedbirler alabilir. Çünkü kanuna göre- yukarıda bahsedilen gibi- eğer bir kişi izin almadan ikinci bir nikâh akdi yaparsa mahkeme tarafından cezalandırılabilir. Hatta ikinci izinsiz bir nikâhtan dolayı mevcut karı veya karıları mehri derhal "acil" veya "veresiye" mehri hangisi olursa olsun mehrin tüm tutarını derhal ödenmesi zorunludur. Öte taraftan, birden fazla evlilik mehir ödeme hususunda söz konusu değildir. Hanefilere göre ise mehrin belirlenmesi mevcut olan örfte bağlıdır ister yakın isterse uzak bir tarihe tecil edilebilir.¹²⁵

¹²⁵ Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/223.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BANGLDEŞ AİLE KANUNUNDA BOŞANMA

İslam Aile hukukunda bir ailenin dağılması ya da sona ermesi sadece “boşanma” ile olmaz. Kadının muhale’a yapması, yani mehrinden vazgeçerek nikahı sonlandırmak istemesi, tefviz-i talak hakkını kullanması, kocanın îlâ, zihar yapması tarafların mulâ’anedede bulunması, özellikle kocanın irtidat etmesi veya karı-kocadan birisinin vefatı, karı-kocadaki farklı sebepler ya da hastalıklar sebebiyle nikahın mahkeme tarafından feshedilmesi veya batıl evliliğin iptal edilerek tarafların tefrik edilmesi gibi hallerde evlilik sona erer. Bu farklı şekilde evliliğin sona erme şekilleri de BMK’yı oluşturan en son kanun olan “1961 tarihli Müslüman Aile Kanunu”nun 8. maddesinin başlığı da “*Evliliğin Talaktan Başka Bir Şekilde Sona Ermesi*” şeklinde isimlendirilerek daha sonra ilgili alt başlıklara yer verilmiştir. Bir ailenin dağılması en çok talak yoluyla gerçekleştiğinden biz öncelikle talak konusunu işleyip, ardından diğer konuları ve BMK’da yer alan meseleleri incelemeye gayret edeceğiz.

3.1. Talâk (Boşama) Kavramı

Arapça ’da “t-l-k” harflerinden türemiş olan طلاق kelimesinin, lügat anlamında “*serbest kalmak, serbest bırakmak, bağından kurtulmak ve bağını çözmek*” gibi manaları vardır.¹²⁶

İstilahî bakımdan ise ‘talâk’, iki- genel ve özel- anlamda kullanılır. Genel bakımından ise ‘Talâk’; belli bazı lafızlar ile yapılan nikâh akdinin çözülmesi demektir.¹²⁷ Özel kapsamında ‘Talâk’ ise; belli lafızlar kullanarak kocanın tek taraflı bir iradesiyle onun evli hanımını, hemen ya da gelecek bir zamanda belirli bir zaman itibarıyla ayrılmasıdır.¹²⁸ Sabit olan lafızlardan taammüt, boşanma kasıtlı belli kullanılan sarîh ve açık lafızlar ya da manaya edilen veya anlaşıldığı kinâî lafızlardır.

Sarîh lafızlar kullanarak ya Arap dilinde ya da erkeğin konuştuğu bir- Arapça dışında da olabilir- dilde doğrudan “boşama” anlamına gelen ya da örfte, aynı zamanda,

¹²⁶ Manzur, “tlk”,10/225.

¹²⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/2.

¹²⁸ Kemalüddin Muhammed b. Abdulvâhid İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadir*, 1 Baskı (Kâhire: el-Matbaatü’l muştafâ, 1970), 3/463.

kullanılan ifadelerdir.¹²⁹ Mesela; “Seni boşadım.”, “Seni bir ric’î talâk la boşadım.”, “Seni bir bâin talâk la boşadım.” gibi belli bir takım açık olan ifadeleri kullanan erkeğin niyetine gözetlemek boşama mutlaka gerçekleşmiş olur.¹³⁰

3.2 Talâk Çeşitleri

Bangladeş Medeni Kanununda talakın çeşitleri konusunda doğrudan bir madde bulunmamaktadır. Fakat, talak/boşanmayı düzenleyen maddelerin şerhlerinde o alandaki uzmanlar tarafından yazılan kitaplarda ve hâkimlerin yasal içtihatlarında İslam hukukuna dayanarak talak çeşitlerinden bahsettikleri görülür. Bilindiği üzere Kur’an ve Sünnet’e göre, talakın Sünnete uygun olup olmaması ile talâktan dönüp dönememe durumuna göre temel olarak dört çeşittir. Bunlar: Sünnî Talâk, Bid’î Talâk, Ric’î Talâk ve Bâin Talâk olmak üzere fıkıh kitaplarında zikredilirler.¹³¹

Bangladeş Medenî Kanununda da aslında aynı tasnifin dolaylı olarak genel kabul gördüğü söylenebilir. Çünkü ilgili kitaplara bakınca böyle sistematik bir şekilde ele alınmamasına rağmen duruma göre gereken maddelerin altında İslam hukukuna atıfta bulunmuştur. Bu genel kabule rağmen Medeni Kanuna göre talakın çeşitleri klasik fıkıh kitaplarından farklı bir tarzda kaleme alınmıştır.

Mesela; yukarıda “1.2.5. 1961 tarihli Müslüman Aile Kanunu” başlığının 7. numaralı başlığında da kısmen kanun maddesine yer verilerek izah edildiği üzere Bangladeş’te boşanma sistemi ikiye ayrılır:

Birincisi ‘Judicial Divorce’ ya da “adlî boşanma”dır. Tezin birinci bölümünde 1939 tarihli Müslüman Evliliklerin Sona Erdirilmesi Kanun maddelerinde geçtiği üzere, bir evliliğin hangi sebeplerle sona erdirileceği ya da kadının mahkemeye müracaat ettiği zaman hangi sebeplerle nikâhın feshedileceği durumlar maddelerle sıralanmıştır. 1961 tarihli Müslüman Aile Kanunu’nun 7. maddesinin 6. fıkrasında da “*Bu madde uyarınca evliliği talakla sona eren bir kadının üç defa bu şekilde talakı gerçekleşmezse, üçüncü bir kişi ile nikâh akdi olmaksızın eski kocasıyla yeniden evlenebilir*” ibareleriyle mahkemelerin üç talakla boşanmamış kadının yeni bir evlilik yapabilmesinin mümkün

¹²⁹ H. İbrahim Acar, “Talak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Temmuz 2022).

¹³⁰ Kâsânî, *Bedâiu’s-sanâi fi tertibi’s-şeraî*, 3/91.

¹³¹ Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 90.

olamayacağına dair kanun koyarak, İslam hukukundaki “üç talak” konusunun korunduğu görülür.

İkincisi ise, ‘Extra Judicial Divorce’ ya da “Yargısız Boşanma”. Bu durum, Bangladeş Medeni Kanununda yer almayan, bir nevi kanuni boşluk durumları ile tarafların mahkemeye müracaat etmeden kendi aralarındaki boşanmalarda hangi yasaya göre muamele edileceğinin kanunlaştırılmasıdır. Mesela, taraflar arasındaki daha çok ahval-i şahsiyye konularına dahil olan meselelerden nikâh, talak, ila, zihar, lian, muhâlea ve mübarat yoluyla boşanma, nafaka, mehir, vasiyet, veli, bağış vakıf ile ilgili tüm meselelerle -vakıf ve hayır kurumları ile vakıf ve dini mülkü hariç ve tarım araçları ile ilgili sorular hariç- ilgili şikayetlerde taraflar Müslüman ise bütün kararlarında Ahval-i Şahsiyye hukukuna (Şeriat) başvurulacaktır, ¹³² şeklinde esasa bağlanmıştır. Bu durum ya Bangladeş’in bağımsızlığı öncesi ya da sonradan Bangladeş vatandaşı olanlarla kanun maddelerini benimsemeyen bazı radikal görüşte olanları ilgilendirmektedir, denilebilir.

İyice incelendiğinde Bangladeş Medeni Kanunu ve İslam hukukunun aile ile ilgili temel ilkeleri arasında çok büyük bir fark olmamakla birlikte özellikle talak konularında klasik İslam hukukuna ait kavramların kullanılmadığı görülür. Bu sebeple biz de fakihler tarafından genel olarak kabul edilen ilgili tasnifi esas alarak evlilik hayatına dönüşe imkân verip vermemesi bakımından aynı şekilde usule mütenasip olup olmaması açısından Bangladeş Medeni Kanunu hakkında yazışmış, bir nevi onu tenkid ya da şerh eden kitaplardaki talakla ilgili kavramlar üzerinden konuyu izah etmeye devam edeceğiz.

3.2.1. Evliliğe Dönüş İmkânı Verip Vermemesi Bakımında Talâk

Yukarıda bahsedildiği gibi Bangladeş Medeni Kanunu ile İslam hukuku arasında çok büyük bir farklılık aykırılık yoktur. İlgili tüm terimler İslam hukuku ile uyusmaktadır. Çünkü, “talâk da dahil olmak üzere nikâh ve müteallik meselelerde 1937 tarihli Müslüman Ahval-i Şahsiyye Kanunu (Şeriat) başvurulacaktır” kanun maddesi İslam hukukunun halen Bangladeş’te yürürlükte olduğunu gösterir. Dolayısıyla biz de konuyu fıkıh kitaplarında olduğu şekliyle yani iddet bekleyen bir kadına kocasının

¹³² <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details-173.html> (Erişim: 06.02.2023).

tekrar dönebilmesine imkân vermesi bakımından ric'î ve bâin olarak ikiye ayrılmayı esas alarak işleyeceğiz.

3.2.1.1. Ric'î Talâk

'Ric'î talâk', boşadığı bir kadına 'iddet' içerisinde yeniden mehir zikrederek bir nikâh akdine gerek kalmadan talâktır.¹³³ Yalnız bu tür boşanma geçerli olmak için şu şartları bulunması gerekmektedir:¹³⁴

Karısıyla fiilen evlenmiş olmak ve aynı zamanda onlar yani karı- koca hayatta yaşamak. 'Sarih' sözleriyle boşanmak olmakla birlikte boşarken şiddet ifade edilen bir kelime mutlaka söylememesi şarttır. Koca onun son hakkını yani üçüncü talâk hakkını kullanmamış olmasıdır. Hanımın ödeyeceği madde karşılığında yapılmamış olması.

Ric'î talâkla boşanan bir kadın, 'iddet' süresi içerisinde kocasının evinde veya onun tayin ettiği ya da onun gösterdiği bir evde kalabilir.¹³⁵ İddet süresinde erkeğin yeni bir nikâha akdi gerek kalmadan sadece "Sana döndüm", "Sen yine benim karımsın." gibi lafızları kullanarak ya da evlilik hayatını fiilen devam ederek te de kadına geri dönebilir.¹³⁶ *"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hali (hayız veya temizlik müddeti) beklerler. Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz. Eğer kocalar barışmak isterlerse, bu durumda boşadıkları kadınları geri almaya daha fazla hak sahibidirler. Kadınların da ödevlerine denk belli hakları vardır. Ancak erkekler, kadınlara göre bir derece üstünlüğe sahiptirler. Allah azîzdir, hakîmdir."*¹³⁷ ayeti kocaların gerekli şartların bulunması halinde boşadıkları kadınlara dönebilecekleri konusunda delil sayılır.

¹³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/19; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 303.

¹³⁴ H.İ. Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi* (Erzurum: EKEV, 2020), 66.

¹³⁵ Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, 67.

¹³⁶ Dâmâd Mîr Muhammed Bâkır el-Hüseynî el-Esterâbâdî, *Mecmeu'l-Enhûr fi şerhi Mülteka'l-Ebhûr* (Beyrut: Daru İhyait Tüрасil Arabi, ts.), 1/434.

¹³⁷ el- Bakara 2/228.

3.2.1.2. Bâin Talâk

Bâin talâk ise yeniden bir mehir ile ve yeni bir nikâh akdi yapmadan boşadığı eşine bir daha dönme imkânı vermeyen boşanmaya bâin boşamadır.¹³⁸ Bâin talâk olabilmesi için gerekli şartlar özetle şunlardır:¹³⁹

Boşama mutlaka erkek- kadın arasında sahih bir nikâhtan sonra olmalıdır.

Kinâi sözlerle ve şiddet ifade edilen sözlerle boşama olmalıdır.

Muhâle'a yoluyla talâk olması da baidir.

Son ve üçüncü boşanma hakkını kullanmış olmak.

Yukarıda zikredilen şartların birisi bulunduğu ortaya çıkan bâin talâk, hemen evliliğe son verir. Bu iddet ya da üçüncü içinde erkeğin pişman olmasına rağmen ric'at etme hakkını artık yoktur.¹⁴⁰ Bâin talâkta eşler arasında bulunan mubah hakları o an da sâkıt hale gelmiştir. Ancak iddet süresinde hanımın kocasının evinde kalması hakkı aynı zamanda erkek tarafından nafakasını da devam etmektedir. Bâin talâğa dönüşen bir ve ikinci talâk larda kişinin üç talâk haklarından birisi ya da ikisi kullanılmış olmakla talak sayısı eksilmiştir olur. Üçüncü kere, eğer, boşanma hakkı gerçekleşmişse o anda artık 'beynûnet-i kübra' ortaya çıkar. Talâk, bâin talâk'a dönüşmüş olmakla 'müccel'/veresiye olan mehir 'muaccel'/peşin hale gelir.¹⁴¹

3.2.2. Sünnete Uygun Bakımından Talâk

Sünnete uygun olup olmaması bakımından talâk sünnî ve bid'î talâk olarak bu iki kısma ayrılmaktadır. Bangladeş Medeni kanununda bu konularla ilgili konulara yer verilip verilmediğine geçmeden önce kısa bilgi vermek istiyoruz:

3.2.2.1. Sünnî Talâk

Talâk İslam hukukunda en son ve nihai zorunluluk veya ihtiyaç çözüm olarak kabul edilir. Boşanma ile çözüm için "sünnî talâk" bunlardan uygun bir yoldur. Kur'an ve Sünnet'e göre sünnî talak, İslam'da gerçekleştirecek olan bir boşama türüdür.

¹³⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fî tertibi's-şerai*, 3/187.

¹³⁹ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 325.

¹⁴⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fî tertibi's-şerai*, 3/187.

¹⁴¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/66.

“Ey Peygamber! Kadınları boşayacağımızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayasızlık yapmaları hali bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmassınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir.”¹⁴² ayeti boşama eyleminin keyfiyetini göstermektedir.

Yine Hz. Ömer, hanımını hayızlı iken bir defa boşayan oğlu Abdullah'ın durumunu Hz. Peygamber'e (sas) sorduğu zaman, Allah Resulu(sas): “Ona söyle eşine dönsün. Eşini (boşayacaksa) hayızdan temizlendikten sonra temizlik dönemi içerisinde (cinsel ilişkide bulunmadan) boşasın” buyurmuştur.¹⁴³ Buna göre bir talakın sünni talâk sayılabilmesi için, kadının temiz olduğu dönemde ve karı-koca münasebetinin bulunmadığı bir halde vuku bulması gerekmektedir.¹⁴⁴

3.2.2.2. Bid'î Talâk

Yukarıda bahsedildiği gibi *sünni talâk* niteliklerini taşımayan boşanmalar *bid'î dir*. Yani bid'î talak, kocanın kadına ‘hayızlı’ ya da ‘nifaslı’ durumundayken veya temizlik süresinde cinsî münasebette bulunmasına rağmen, temizlik döneminde birden fazla boşamasıdır. Bid'î talak ile boşamanın mu'teber olup olmayacağı fakihler arasında tartışmalar bulunmaktadır. Bazı fakihlere göre bid'î talaktan hakiki maksat ortaya çıkar. Ama boşanma böyle kullanan kişi o boşanma yapmaktan günahkâr olacaktır.¹⁴⁵ Yalnızca Said b. Müseyyeb, İbn Hazm ile beraber aynı şekilde Hanbelîlerinden İbn Abdülvehhab, muasır olan alimlerinden Muhammed Abduh, Reşid Rıza, bid'î talak dinen öngörülen şekil ile gerekçesiyle geçerli saymamışlardır.¹⁴⁶ Aynı şekilde İbn Teymiyye, Hişam bin Hakem bid'î talakın muteber olmayacağını savunmuştur.¹⁴⁷

Bangladeş Aile hukukunda da dolaylı da İslam Hukuku gibi bid'î talak bahsettiği söylenebilir. Bu noktada farklılık bulunmamaktadır. Çünkü Bangladeş Medeni

¹⁴² et-Talâk 65/1.

¹⁴³ Müslim “Talâk”, 1.

¹⁴⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, *el Ümm* (Beyrut: Darul marıfa, 1990), 5/193; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn Hazm, *el-Muhallâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988), 9/364; Serahsî, *el-Mebsût*, 6/3.

¹⁴⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 3/ 468.

¹⁴⁶ Çolak, *İslam Aile Hukuku*, 255.

¹⁴⁷ İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Ebû İshak Burhaneddin İbn Müflih, *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 6/302.

Kanununu yorumlayan hukuk kitaplarında bid'î talak ifadeleriyle konu açıklanmakta, özetle fıkıh kitaplarında bulunan bilgilere benzer aynı bilgileri sunmaktadır. Ancak o kitaplarda fıkıh kitaplarındaki gibi detaylı bilgi bulunmamaktadır.¹⁴⁸

3.3. Talâkta Kullanılan Lafızlar

Baştan beri belirtildiği gibi, farklı yıllarda ve farklı tarihlerde yürürlüğe giren kanunlardan oluşan Bangladeş Medeni Kanununda genel olarak evlenme ve talak ile alakalı konularda İslam Hukukuna başvurulacağı ilke olarak kabul edilmiştir. Özellikle mahkemelerin Hanefî mezhebinin görüşünü esas alacakları da bir teamül haline gelmiştir. Ülkede talak verirken halk doğrudan mezheplerde kullanılan lafızlara göre talak vermiyor ancak Bangladeş'te insanlar arasında bu hususta meşhur olan kelimeler sık sık kullanılır. Mesela; örfte bazen yalnızca üç kere “*Tu Talak*” (sen boşsun) kelimesiyle talak gerçekleşir ve fetva buna göre verilir. Bu konu hakkında Medeni kanunun şerhlerinde çeşitli izahlar mevcuttur. İlgili o kitaplara bakınca görüyoruz ki Bangladeş'te kullanılan lafızlar Hanefî mezhebi ile tamamen değil kısmen uyuşmaktadır. Çünkü Hanefîlere göre sünnî talâkta kullanmak için lafızlar iki gruba ayrılmaktadır bunlardan birincisi nass ve ikincisi delalettir.

Nass ile koca tarafından kadına şöyle “أنت طالق للسنة” “sen Sünnet'e göre boşsun” demesi anlamına gelir, yani koca tarafından talâk lafzını ile sünnî kelimesi ile beraber söylerse nasıl bir boşamak istenilmek şunu demektir. Koca, yani ‘zifaf’ sonrasında, ‘temizlik’ halinde hanımına “أنت طالق للسنة” söylerse o zamanda şunu boşama niyetiyle söylemişse veya söylememişse talâk gerçekleşmektedir.¹⁴⁹ Bangladeş Medeni Kanunu perspektifinden bakıldığında orada طالق للسنة kelimesi kullanmaksızın örfte bulunan sadece أنت طالق “*Tu Talak*” yukarıda bahsedilen gibi kelimesiyle talak verilir. Bunala beraber “*Chere dilam, Charalm*” (senden vazgeçtim) gibi lafızlar eğer boşanma niyetle söylerse talak gerçekleşir. Nasslarda belirtilen lafızların dışında ancak boşanma kastedilen lafızlarla yapılan boşamaların da Bangladeş Medeni Kanununa göre talakın gerçekleşeceği belirtilir. Boşanma lafızlarına delalet eden sözlü olsun yazılı olsun her türlü işaret, alamet, alamet de talak konusunda fark etmeden geçerlidir.¹⁵⁰

¹⁴⁸ Mesela bk. Rahman, *Muslim Paribarık Ayn o Bidhimala*,152.

¹⁴⁹ Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ, Beyrut*: (Beyrut: Daru'l-kutub al ilmiyah, 1994), 2/174.

¹⁵⁰ Rahman, *Muslim Paribarık Ayn o Bidhimala*,34-35.

İmam Ebû Hanife (v. 150), İmam Muhammed (v. 189) ve İmam Ebû Yusuf'a (v. 182) onlara göre koca tarafından üç talâk gelmesini amacıyla o an hanımına şöyle "ثلاثا أنت طالق للسنة" yani "sünnette olan bir şekilde üç talâkla sen boşsun" derse onun bu fiili geçerlidir ve onun bu cümlesiyle üç talâk haline meydana gelecektir. Hanefi mezhebinde bu konuda tercih edilen Tahavî'nin (ö. 321) görüşü aslında mezhebin diğer imamlarının görüşüyle aynı olduğu görülür.¹⁵¹ Ama, bu üç talâk bir defada verilmesi durumunda talâkın gerçekleştiği kabul edilse de bunun "sünnet" lafzının dışında söylenmesi sahih değildir yani sünnet kelimesiyle söylenmesi zorunludur. Aksi takdirde, bu boşama eylemi ya bid'at ya da haram muameleler gibidir.¹⁵² Bahsedildiği üzere Bangladeş Medeni Kanununa göre boşama esnasında bir kocanın "sünnet" kelimesini eklemesi talakta zorunlu değildir. Ayrıca Bengal örfüne göre böyle "sünnet" kelimesini kullanmak örf/ adet olarak da sayılmaz.

Hanefiler dışında kalan mezheplerden Hanbelî mezhebinde de Hanefilerde olduğu gibi kocanın boşama esnasında sünnî veya bid'î kelimelerini kullanmaları şarttır. Ancak sünnî talâk konusunda Hanbelîler lafızların nas ve delalet bu iki gruba ayrılması bakımından bu konuda Hanefilerden biraz farklıdır. Mesela; koca kadına 'temizlik' süresinde "أنت طالق للسنة" "sen sünnete göre boşsun" dese talâk geçerli olmayacaktır. Aynı şekilde bu durumu bid'î talâk için de geçerlidir.¹⁵³ Şafiîlere göre ise talak için üç lafız kullanılmalıdır. Bunlar; "talak", "tefrik/ayrılma" ve "hürsün/salıverme" kelimeleridir. Bu hususta Malikîler ise; anlaşılır kinayeli sözler de sarih sözler hükmünde olup bunlar dilde ya da dinde talak vermek için kullanılması adet haline gelmiş sözler olmalıdır. Mesela, serbest bırakmak, ayrılmak gibi sen ayrısın, kopmuşsun gibi sözler de sarih hükmündedir.¹⁵⁴ Yukarıdaki görüşler üzerine değerlendirme yapılacak olursa, Bangladeş'te talakta kullanılan lafızlar konusunda daha çok Hanefi mezhebinin görüşünün tercih edildiği, bazı küçük ayrıntılarda ise diğer mezheplerden de istifade edildiğinin söylenmesi mümkündür.

¹⁵¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvi* (Beirut: Dar al Bashaer al-islâmiyah, 2010), 5/51.

¹⁵² Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 2/174.

¹⁵³ Ali b. Süleyman Merdâvî, *el-İnsâf* (Kâhire Hijir Yayınları, 1990), 22/169.

¹⁵⁴ Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/304.

3.4. Üç Talâkla Boşama

1961 tarihli Müslüman Aile Kanunu, hem faklı zamanlarda verilen üç talağı hem tek seferde verilen üç talağı hem de hile evliliği konusunu ele alır. 1961 tarihli Medeni kanunun 7. alt maddesine göre, bir erkek karısını boşamak isterse, talak ne şekilde olursa olsun verildikten/ağızdan çıktıktan sonra hemen, en kısa bir süre içerisinde başkana yazılı olarak bunu bildirilmesi gerekir. Bu boşama eylemi yazılı olarak bildirilir bildirilmez, mahkeme tarafından bir kopya yazı ile karıya da bildirilmesi kanun gereğidir. Buna uyulmadığı takdirde, bir yıla kadar uzayabilen basit hapis veya on bin takaya(BDT) kadar para cezası veya her ikisi ile cezalandırılabilir. Talak vuku bulunduğu anda bildirilmezse, bildirim verildiği günden itibaren 90 gün geçtikten sonra hüküm ifade eder, bir nevi iddetin süresi sona erer. Bu madde ayrıca, kocası tarafından bu maddeye göre boşanmış bir kadının, üçüncü kez fesih çok etkili olmadığı sürece, arada bir evlilik olmaksızın kocasıyla yeniden evlenebileceğini de şart koşmaktadır. Dolayısıyla bu bölüm, üçlü talak'ı açıkça yasaklamaz, ancak talak'ın yürürlüğe girmesi için 90 günlük bir süre belirleyerek etkisini bir şekilde azaltır. Böyle bir madde İslam aykırı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu maddeye dayanarak üç talak hemen vuku bulmamaktadır. Açıkçası üç talaktan sonra bile bu maddeye göre başka kişiyle evlenmeden 90 gün içerisinde eski kocayla birlikte evlilik hayatı devam edebilmektedir. Halbuki İslam Aile hukuku ilkeleri için fıkıh kitaplarına bakılacak olursa; üç talak aynı ya da farklı zamanlarda gerçekleşse dahi iddet bitmişse “el-beynûnetü'l-kübrâ” olarak zikredilmiştir. Yani yeniden başka bir kocayla meşru ve normal bir şekilde evlenmeden eski kocasıyla evlilik gerçekleşmiyor. Nitekim “*Dönüş yapılabilecek) boşama iki defadır. Sonrası ya iyilikle geçinmek, ya da güzellikle bırakmaktır*”¹⁵⁵ Başka bir ayette ise üç talak konusu şu şekilde geçmiştir- “*Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikâhlanmadıkça ona helal olmaz.*”¹⁵⁶ ayeti buna delildir. Zikredilmiş bu iki ayete dayanarak ittifakla bu şekilde üç talakla boşanan kadın eski kocası için haramdır.

Bangladeş Medeni Kanununda geçen üç talak konusu “bir anda üç talakla yapılmış olan boşama”dan farklıdır. Bir anda üç talak meselesi de yine İslam hukuku bakımından geçerli midir değil midir ya da böyle tek seferde verilen üç talakın bir talak

¹⁵⁵ el-Bakara 2/229.

¹⁵⁶ el-Bakara 2/230.

mı vuku olacak yoksa üç talak mı vuku olacak bu hususu üzerine fıkıhçılar arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bu konuda Bangladeş Medeni Kanunu ile İslam hukukunu mutabık olmadığı tespit edilmiştir. Medeni Kanunda yer alan bu maddenin İslam hukuka aykırı olmayacağı kanaatinde olan yerel âlimler fıkıhtaki tartışmalı konu olan bir anda verilen üç talak konusunun zaten ihtilafli bir mesele olduğundan bahsetseler de aslında mevcut Medeni Kanun tartışmalı olan bu meseleye hiç temas etmemektedir. Hukukçuların kimi bir anda yapılan üç talakın geçerli olmadığı, bazıları ise tek seferde verilen üç talakın geçerli olduğu kanaatinde dirler. Özetle aynı anda ya da tek seferde verilen üç talakın bir talak mı ya da üç talak mı olduğu hususu ihtilaflidir. Şimdi bu konu hakkında çok kısa bilgi aktararak Bangladeş Medeni Kanunu çerçevesinde izah etmeye çalışacağız.

Cumhura göre bir anda yahut aynı temizlik döneminde yapılan üç talakla boşanma geçerlidir. Bu görüşte onlar bakara süresinin, 2/229 ayeti “...*Dönüş yapılabilecek boşama iki defadır. Sonrası ya iyilikle geçinmek ya da güzellikle bırakmaktır.*” delil olarak gösterirler. Onlara göre zikredilen bu ayeti hem üç talakın hem de iki talakın geçerli - ya bir defada olsun ya da ayrı ayrı olsun- olduğuna delalet etmektedir. Şevkânî’ye ait olan bir görüşe göre, bu ayet meşru olan üç talak tek seferde olmaması ve bunları teker teker olmasını işaret eder.¹⁵⁷

Bu hususta ayrıca Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Ali, İbn Mesud, tâbiûndan İkrime, Tâvûs, tebeu’t-tâbiûnden Muhammed b. İshak, Hallas b. Amr, el-Hârisu’l-Ukelî ile sonraki âlimlerden Dâvûd b. Ali ez-Zâhiri, bazı Hânefi, Mâlikî ve Hanbelî fakihler,¹⁵⁸ İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye ve Şevkânî tek seferde yapılan üç talakla boşanma bir talakın meydana gelmesini söylemişler.¹⁵⁹

İbn Teymiyye, üç talakın bir talak olarak sayılmasını söylerken öncelikle Kur’ân-ı Kerim’den birkaç ayeti delil olarak sunarak, bu ayetlerdeki “iki” ve “üç” gibi sayıların hikmetinden bahseder. Mesela, “*Talak iki defadır.*”¹⁶⁰ ayetinde ısrarla ikiden bahsedilmiştir. Yine “*Ey müminler! Ellerinizi altında bulunan (köle ve cariyeleriniz)*

¹⁵⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr* (Kâhire: Dârülhadis, 1993), 6/263.

¹⁵⁸ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 33/83; İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-Kübrâ*, 3/252.

¹⁵⁹ İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 33/10; Şevkânî, *Neylû'l-Evtâr*, 6/245; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdu'l-Meâd*, 4/248.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/229.

ve içinizden henüz ergenlik çağına girmemiş olanlar, sabah namazından önce, öğleyin soyduğunuz vakit ve yatsı namazından sonra (yanımıza gireceklerinde) sizden **üç defa izin istesinler...**¹⁶¹ ayetinde “üç “rakamından bahsedilmiştir de ve “nasıl ki böyle – basit” bir iş için dahi üç defa izin almak şartı konulmuşsa, çok daha önemli bir konu olan talak meselesi için de talak üç lafzı ile ya da üç ayrı defada gerçekleştirmek gerekir” demektedir.¹⁶²

İbn Teymiyye “*Ey iman edenler! Allah’a itaat edin. Peygambere ve sizden olan ulü’l-emre (idarecilere) de itaat edin. Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz - Allah’a ve ahirete gerçekten inanıyorsanız- onu Allah’a ve Resûle götürün; bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir.*”¹⁶³ ayetini de delil göstererek; Müslümanların münakaşa ettikleri konularda çözüme ulaşabilmeleri için o konuyu Allah’a ve Resûlüne götürmeleri gerektiğini, selef ve halefin münakaşa ettiği konulardan biri olan üç talak meselesinin de Allah ve Resûlüne yani Kitâb ve sünnete götürülmesi gerektiğini, tek seferde bir veya daha fazla kelime ile ric’at veya yeni bir nikâh olmaksızın talâk gerçekleştiren kişinin yaptığı üç talakın geçerli olmasının Kitâb ve sünnette yer almadığını, bilakis yalnızca Allah ve Resûlünün mubah gördüğü şekilde yapılan talaka itibar edilebileceğini söyleyerek, Kitap ve Sünnet’e aykırı hatta haram yollarla yapılan talakın geçerli olmayacağını savunur.¹⁶⁴ İbn Teymiyye bu kanaatlerine hadislerden de deliller sunar.¹⁶⁵ Bu görüşe karşılık Zahirilere göre tek seferde yapılan üç talakla boşanma Kur’an ve Sünnete uymadığından dolayı talak vuku bulmaz.¹⁶⁶

Bangladeş’in bazı kanun yapıcıları ya da hukuk insanları, Medeni Kanundaki talak maddelerinin bağımsızlıktan önce Hindistan’ın İngiliz sömürgesi ve Pakistan’la birleşik olduğu dönemlerden kalma bir hukuk düzenlemeleri olduğunu iddia ederler. Bu yüzden onlar aslında İmam İbn Teymiyye’nin tek seferde verilen üç talakın tek talak sayılması gerektiği kanaatindedirler. Ama aynı kişiler Bangladeş’te Müslümanların yaklaşık yüzde 90’ının Hanefî fikhını takip ettiği gerekçesiyle kanunun diğer

¹⁶¹ en-Nûr 24/58.

¹⁶² İbn Teymiyye, *Câmiu’l-Mesâil*, 1/283.

¹⁶³ en-Nisâ 4/59.

¹⁶⁴ İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, 33/17-18.

¹⁶⁵ Bk. “...İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre kendisi şöyle demiştir: Resûlullah ve Hz. Ebu Bekir’in devri ile Hz. Ömer’in hilafetinin ilk iki yılında üç talak bir talak sayılırdı. Ömer b. Hattab: ‘İnsanlar teenni ile hareket etmeleri gereken bir işte acele ettiler. İşin çabuk olup bitmesini istediler. Gelin onların sözünü geçerli sayalım.’ dedi ve geçerli saydı da. (Müslim, “Talak”, 15)

¹⁶⁶ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/460.

maddelerinde Hanefî fihhının esas alınması gerektiğini belirtirler. Bu kapsamda, ilk dönem Hanefî hukukçuları bir anda verilen üç talakı üç olarak kabul ederken “Seddü’z-zerâi” bakımından yani insanları üç talaktan uzak durmasını, böyle bir maslahat gereği geçerli kabul ederler. Bangladeş’te bulunan bölgesel çağdaş âlimler, -selefilere hariç,-¹⁶⁷ başta olmak üzere, Muhammed Takî Osmânî, eski Pakistan yüksek mahkemesi hâkimi, bu hususta Hanefî görüşün daha uygun olduğu kanaatiyle Hanefî görüşünü tercih etmektedir. Bu sebeple de hem yeni Bangladeş hem de eski Pakistan’ın Mahkemelerinde benzer kanun maddesi bulunduğu dolaylı Bangladeş âlimleri gibi Pakistan’ın âlimleri de bu kanun maddesinin yani tek seferdeki üç talakın tek sayılmasının Kur’an ve Sünnete aykırı olduğu hususunda âlimlerin çoğunu ittifak halindedirler.¹⁶⁸ Öyleyse, bu Medeni Kanun aynı zamanda Hanefî mezhebinin temel ilkelerine de aykırıdır. Dolayısıyla Bangladeş’te ki Mahkemelerde -genel olarak- aile hukukuna dair konularda çoğu zaman Hanefî mezhebine göre karar verilmesine rağmen bu kanun maddesinin Hanefî mezhebinin görüşüyle hiç alakası bulunmamaktadır. Mezhebin bu yerleşik kanaatlerine rağmen, ilgili kanun maddesinde İbn Teymiyye’nin görüşünün maslahat gereği kabul edilmesi de aileyi koruma ve kurtarmaya dönük bir çaba olarak yorumlanabilir.

Kısmen temas edildiği gibi, üç talakla boşanmış bir kadının durumu hususunda 1961 tarihli Bangladeş Medeni kanununa bakıldığında bu hususun İslam’a aykırı olduğu söylenemez. Çünkü, kanuna göre bir ve ikinci talaktan sonra ric’at mümkün iken, üçüncü talaktan sonra da ric’at söz konusu değildir. Öte yandan, bu Medeni Kanuna göre İslam hukukuna göre talaktan önce tavsiye edilen “hakemler heyeti” devreye girmektedir. Kanuna göre talaktan sonra taraflar arasındaki ıslah yapılması amacıyla Başkan, bir Tahkim Konseyi oluşturacaktır ve bu Tahkim Konseyi, uzlaşmayı sağlamak için gerekli şeyler yapacaklar. Bu durum kanunda şöyle ifade edilmiştir “*Önceki zikredilen (i.)alt maddesi uyarınca bildirim alınmasından sonra otuz gün içinde, taraflar ortasında bir uzlaşma sağlamak üzere Başkan, bir Tahkim Konseyi oluşturacaktır ve bu Tahkim Konseyi, bu uzlaşmayı sağlamak için gerekli olan her türlü adımları atacaktır.*” Yani, Kur’an boşanmadan önceki “şikâk”ı yani anlaşmazlığa dikkat

¹⁶⁷ Muhammad Asadullah Galip, *Talak ve Tahlil* (Razşahî: Hadis vakfı Bangladeş, 2017), 42.

¹⁶⁸ Mohammad Manzoor Elahi vd., *Kuran ve Sünnet ışığında Müslüman Aile Hukuku- 1961 kararnameinin incelenmesi ve bazı değişiklik önerileri* (Dhaka: İslam Hukuku Araştırma Merkezi ve Adli Yardım Bangladeş, 2006), 38.

çekip bu halde uzlaşmayı ve ıslahı düşünmeyi “Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur”.¹⁶⁹ emrederken, Bangladeş Medeni Kanununda boşanma sonrası tahkim yoluyla uzlaşma ve uzlaşma yönteminin benimsenmesinin kanun altına alınmasını izah etmek zordur. Bu durumun yeniden ele alınarak İslam hukukuna göre tanzim edilmesi gerekmektedir. Adeta Bangladeş Medeni Kanunu, yukarıdaki ayetin işaretiyle Osmanlı Aile Hukuk-ı Kararnamesinde kanunla uygulama imkânı verilen boşanma öncesi tarafların kabul edeceği şahıslardan oluşan “Hakemler Heyeti”ni, boşanma sonrası için önermiş gibidir. 1917 tarihli Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesinde “ Zevceyn beyninde nizâ ve şikâk zuhûr edip de tarafeynden biri hâkime mürâcaat ederse, hâkim tarafeyn ailelerinden birer hakem ta’yin eder. Bir veya iki taraf ailesinden hakem ta’yin olunacak kimse bulunamaz veya bulunup da hakem olacak evsâfi hâiz olmazsa haricden münasiplerini ta’yin eyler. Bu suretle teşekkül eden aile meclisi tarafeynin ifâdat ve müdâfaâtını tedkik ile beyinlerini Islâha çalışır.”¹⁷⁰ ifadesi ile tahkim müessesesi devlet kontrolü altına alınmıştır.

3.5. Eski Kocayla Evlilik

Üç talak meselesi ayrıca hülle ya da meşhur adıyla “hülle” meselesini ortaya çıkarmaktadır. Bangladeş Medeni Kanun’unda yer verilen üç talak konusunu iyice anlamak için konuyla alakalı bu hile/hülle meselesine temas etmemiz gerekmektedir. Çünkü Bangladeş’te yapılan bazı evlilikler hile/hülle yoluyla evlenmeler olarak kabul edilebileceğinden aslında İslam hukuku ile tezat arz etmektedir. Öncelikle Eski kocasıyla evlilik konusuna 1961 tarihli Müslüman Aile Kanununun 7. maddesi, 6. alt maddesinde yer verilmiştir. Bu maddeye göre üç kere talak gerçekleşmezse bir kadın başka bir kişiyle evlenmeksizin, eski kocası ile yeniden/tekrar evlenebilir. Bu durum şöyle zikredilmiştir: “Bu madde uyarınca evliliği talakla sona eren bir kadının üç defa bu şekilde talakı gerçekleşmezse, üçüncü bir kişi ile nikâh akdi olmaksızın onun eski kocasıyla yeniden evlenebilir.” Böylece ilgili madde adı konulmadan “beynûnet-i suğra” uygulamasına işaret etmektedir denilebilir. Burada bir anda verilen üç talak meselesi söz konusu olacaktır ama maddede bu konuda hiçbir şey zikredilmemiştir. Dolayısıyla bu madde tamamen İslam’a aykırı olmazsa bile Hanefî mezhebinin görüşleriyle uyumlu

¹⁶⁹ en-Nisâ 4/35.

¹⁷⁰ Heyet, *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, Mad. 130.

değildir. Maddeye bakınca bir kişi ilk defa resmi olarak talak gerçekleşmesi için başvuru yaparsa, bir anda üç talak olsa bile, bir talak vuku olmasını sayılacaktır. Dolayısıyla bu madde ile aslında İbn Teymiye'nin görüşü tercih edilmiştir, denilebilir. Fakat, üç talakla boşanmış bir kadın, iddetini bekleyip yeni bir koca ile evlenmiş ve tabii şekilde ölüm ya da boşanma yoluyla ondan da ayrılmışsa ayete uygun şekilde eski kocasıyla evlenmesi gayet tabiidir. Ancak Bangladeş örfünde – Çoğu İslam ülkesinde olduğu gibi- maalesef hile yoluyla evlilikler yapılıyor. Mesela; ister aynı anda verilen üç talak sonunda isterse farklı zamanlarda gerçekleşen üç talak sonunda yani beynunet-i kübradan sonra kadınlar sahte bir evlilikle yaşlı, çocuk, deli birisiyle evlenmiş gibi yaparak ya da kağıt üzerinde ir evlilik yaparak, ondan da belli bir süre sonra ayrılarak eski kocalarıyla evlenebilmektedir.

İşte, 1961 tarihli Bangladeş Medeni Kanununun 7. maddesi uyarınca evliliği talakla sona eren bir kadının üç defa bu şekilde talakı gerçekleşmezse, ikinci bir kişi ile nikâh akdi olmaksızın eski kocasıyla yeniden evlenebilir ki bu durum İslam hukukuna göre de caizdir. Yani böyle bir durum üçüncü kere de gerçekleşince kanuna göre başka kişi ile evlenmediği sürece eski kocasıyla evlenemez. İlgili ayette; *“İkinciden sonra koca eşini bir daha boşarsa, bundan sonra kadın, boşayandan başka bir koca ile evlenmedikçe ona helâl olmaz. İkinci koca da onu boşarsa, birinci kocası ile bu kadının, Allah'ın kurallarına riayet edecekleri kanaatine varırlarsa, tekrar evlilik hayatına dönmelerinde bir sakınca yoktur...”*¹⁷¹ buyrulur.

Hadislerde de üç talâkla boşandıktan sonra kadının eski kocasıyla tekrar yeniden evlenmesi amacıyla, kadının başka bir erkekle evlenmeden ve ondan normal bir şekilde nikâh akdi sona ermeksizin, yapılmış olan “hileli evlilik” ve bu hileyi yapan taraflar Hz. Peygamber tarafından şu hadislerle lânetlenmiştir. *“Allah, anlaşmalı hüлле evliliği yaparak kadını eski kocasına helal kılana da, bu yolla kadın kendisine hela kılınan eski kocaya da lanet etsin”*¹⁷² “Kiralık teke nedir, size bildireyim mi? O, anlaşmalı evlilikte kadını helal kılandır. Yüce Allah helal kılana da, kendisi için helal kılana da lanet etsin”¹⁷³.

¹⁷¹ el-Bakara, 2/229.

¹⁷² Ebu Davud, “Nikah”, 15; İbn Mâce, “Nikah”, 33.

¹⁷³ Tirmizi, “Nikah”, 28.

Ayetteki kesin emre, Hz. Peygamber'in(sas) lanetlemelerine ve üçüncü defa da boşanma olmasına rağmen, yeniden eski kocasıyla evlenmek isteyenlerin başvurduğu hile yolu "hülle"dir. Bu kapsamda ilgili kanun aslında Bangladeş'te yapılan sahte/hile evliliğini farkederek bu hile şeklindeki evliliği yasaklamıştır. Bangladeş Yüksek Mahkemesi, 2000 tarihli 5897 sayılı yazılı dilekçeye istinaden hülle yapılmak suretiyle gerçekleşen evlilikle ilgili "olumlu/caiz" mealindeki bir fetvanın uygulanmasının, 1860 tarihli Ceza Kanunu'nun 494, 508 ve 509. maddeleri ile 1961 tarihli Medeni Kanunun 7. maddesi uyarınca cezalandırılabilir bir suç olduğuna hükmetmiştir.¹⁷⁴ Bu cezaya rağmen Bangladeş'te gizlice hülle türü evliliklerin yapılageldiği de bir gerçektir.

Ayet ve hadisler doğrultusunda gerekli olan yeni evlilik için şartların bulunmaması halinde dahi böyle bir evliliğin hükmü konusunda Hanefi mezhebi diğer mezheplerden biraz farklı görüş beyan etmiştir. İslam hukukçularının çoğunluğuna göre üç talakla boşanmış bir kadın bir başkasıyla yapılan zifafsız nikah akdiyle eski kocasına helal olmaz. Gerçek ve fiilî evlilik şarttır.¹⁷⁵ Hanefiler bu nikâhı harama yakın bir evlilik olduğunu söylemekle beraber dış görünüşünü dikkate alarak, sahih ve fasit bakımından, sahih saymışlardır. İmam Ebû Hanife ve İmam Züfer, hülle nikâhının sahih olduğunu söylerken aynı anda "Allah'ın Resulü, tahlîl nikâhı yapana da kendisi için hülle nikâhı yapılan da lanet etti" bu hadise dayanarak böyle ortaya çıkan nikâhının tahrimen mekruh olduğunu görüşündedir.¹⁷⁶

İmam Muhammed, İbn Ebi Leyla ve Süfyân es-Sevrî gibi müctehidlere göre ise "hileli evlilik" yoluyla meydana gelen evlilik sahihtir. Onlara göre, bu nikâh muvakkat/vakitli olarak meşhur olan bir nikâh değil, sürekli bir nikâh olarak kabul edilmektedir. Ayrıca, Allah tarafından tehir edilen şey acele edilmiş olduğu için helal kılınmış sayılmayacağından nikâh sahih olarak kabul edilecektir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ <https://www.thedailystar.net/law-our-rights/news/clarifying-our-understanding-hilla-marriage-2209696> (Erişim: 05.02.2023).

¹⁷⁵ Serahsi, *el-Mebsût*, 6/9; İbn Hazm, *el-Muhalla*, 10/178; Kâsânî, *Beda'i'us-san'a'i*, 3/187-188; İbn Rüşd, *Bidayetu'l-müctehid*, 2/71-72;

¹⁷⁶ İbnu'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 4/35.

¹⁷⁷ Serahsi, *el-Mebsût*, 6/10; Kâsânî, *Beda'i'us-san'a'i*, 3/187.

3.6. İddet

Sözlüklerde “iddet” kelimesi, ‘saymak, sayılan şeyin miktarı, adet’ anlamlarına gelir.¹⁷⁸ İslam hukukuna göre iddet ise, ortaya çıkan herhangi nedenle nikâhın sona ermesi halinde tüm ilgili nikâh hükümlerinin ortadan kalkması ayrıca yeni bir nikâh akdi yapmadan kadın için zorunlu olan beklenen süreyi ifade eder.¹⁷⁹

Bu hususta kuran-ı Kerim’de şöyle buyurmuştur: “*Mü’min kadınları nikâhlayıp da sonra cinsel birleşmeden önce boşanmışanız üzerine sayacağınız iddet yoktur...*”¹⁸⁰

3.6.1. İddetin Çeşitleri

Boşanmış ya da kocası vefat etmiş bir kadının durumuna göre bekleyecekleri iddet süreleri farklıdır. Klasik fıkıh kitaplarında iddet bekleyecek kadınların sıralaması, genellikle boşanmış kadından hamile kadına doğru tasnif edilir. Bangladeş Medeni Kanununda ise bu sıralamadan farklı bir sıralama izlendiği için biz o kanuna göre konuyu işlemeye gayret edeceğiz.

3.6.2. Kocasını Mefkûd Olan Kadının İddeti

“Mefkûd” kelimesi İslam hukukunda bir terim olarak ‘kendisinden haber alınamayan’, ‘nerede olduğu, yaşayıp yaşamadığı bilinmeyen’ kayıp olan kimse anlamına gelmektedir. Özellikle savaşların ve uzun zaman alan yolculukların yaygın olduğu, buna karşılık iletişim imkânlarının sınırlı bulunduğu dönemlerde insanların yerinden yurdundan ayrıldıktan sonra uzun süre kendilerinden haber alınmaması durumuyla sıkça karşılaşıldığından mefkûd konusu İslâm hukukçularınca geniş biçimde ele alınmış ve gerek kayıp kişinin gerekse onunla hukukî ilişkisi bulunan kimselerin hak ve sorumluluklarıyla ilgili ayrıntılı bir doktrin oluşmuştur.¹⁸¹

Bu konu üzerine Hanefî görüşü şöyledir: Böyle bir kişi hayatta kabul edilir. Malı miras alınmaz. Hanımı ondan bain olmaz. O bakımından ölümü tahakkuk etmedikçe hanımı iddet beklemez. Böyle bir hüküm ise önceki hayat halinin ıstıshabı, yani yaşamadığına dair aksi bir delil olmadıkça yaşıyor esasına göre verilmiştir. Eğer kadın

¹⁷⁸ Manzur, “İdd”, 3/281.

¹⁷⁹ H. İbrahim Acar, “İddet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2000), 21/466-471.

¹⁸⁰ el- Ahzab 33/49.

¹⁸¹ Beşir Gözübenli, “Mefkûd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2003), 28/253.

kocasının kendisine ya da güvenilir bir kimseden vefatını haber almış ya da üç talakla boşanma haberi ona güvenilir kimseden gelmiş ise o durumlarda onun için ise iddet bekleyip evlenmesinde hiçbir mahzur yoktur.¹⁸²

Şafiîler de genel hatlarıyla Hanefiler gibi düşünmektedirler. Şâfiî mezhebinde yaygın görüş ancak mefkûdun daha fazla yaşamayacağına kanaat getirildiğinde hükmen ölüm kararı verilebileceği yönündedir. Azami yaşla ilgili olarak 62 ile 120 arasında değişen ölçüler önerilmişse de sahih kabul edilen görüşe göre bu hususun takdiri hâkime bırakılmıştır. Onlara göre, böyle birisinin karısının nikâhı feshedilmez. Malikîler ve Hanbelîlere göre, mefkûdun hanımı, mahkemeye müracaat eder, hâkim gerekli araştırmayı yaptıktan sonra bulunamadığı kararını verdikten sonra 4 sene daha bekler ve ondan sonra vefat iddeti bekler. Onlara göre kadının toplam dört ay on gün süre beklemesi gerekmektedir.¹⁸³

Bangladeş Medeni Kanunu da bu meseleyi aynen fıkıh kitaplarında ele almış şekliyle “tefrik sebepleri” başlığında kanunlaştırmıştır. Özellikle “1939 tarihli Müslüman Evliliklerin Sona Erdirilmesi Kanunu”nun “Tefrik Sebepleri” başlıklı 2. maddesinin ilk fıkrası olan (i) bendinde “dört yıldır kocanın nerede olduğunun bilinmemesi(mefkûd) olması”, tefrik sebebi sayılmıştır. Bu durum, Bangladeş’te Hanefi mezhebinin değil Maliki mezhebinin görüşünün esas alındığı manasına gelmektedir. Nitekim, Osmanlı Devleti’nin 1917 tarihinde yürürlüğe koyduğu Hukuk-ı Âile Kararnâmesi’nde de Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinin görüşleri 126-127. maddelerde tercih edilerek kanunlaştırılmıştır. Buna göre mefkûd karının başvurusuyla hâkimin araştırmada bulunması ve yaşayıp yaşamadığına dair haber alınmasından ümit kesilirse bu tarihten itibaren dört sene beklenmesi, bu süre zarfında da bir haber çıkmazsa ve eşin talebi devam ediyorsa tefrike hükmedilmesi; eğer koca savaşta kaybolmuşsa muhariplerin ve esirlerin yerlerine dönmelerinden itibaren bir yıl geçtikten sonra tefrik kararı verilmesi öngörülmüştür.¹⁸⁴

¹⁸² Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*, 7/221.

¹⁸³ Zuhaylî, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*, 9/510.

¹⁸⁴ Heyet, *Hukuk-ı Aile Kararnamesi*, md.126-127.

3.6.3. Hamile Kadının İddeti

İslam hukukuna göre hamile olan kadınlar için tabii olarak belli bir vakit sınırlaması tayin edilemez. Çünkü onların iddet süresi doğumla alakalıdır. Bu anlamda, hamile bir kadın hamileliği esnasında boşanmışsa, doğuma kadar geçecek süre ne kadar olursa olsun iddeti doğumla birlikte bitmiş olacaktır. Bu konu hakkında Kur'an-ı Kerim şu şekilde belirtmektedir: “Kadınlarınız içinden âdetten kesilmiş olanlarla, âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Gebe olanların bekleme süresi ise, yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır. Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir”.¹⁸⁵ Konu ile ilgili olan hamile kadının düşük yapması durumunda da fakihler kanaat belirtmişlerdir. Hanefilere göre eğer düşüğün şekli iyice ya da kısmen belirginleşmemişse iddet sona ermez. Çünkü iddet bitmesi için düşüğün şeklinin açık bir şekilde bariz olması gerekmektedir. Şekli açık olarak bulunmaması halinde şüphe vâki olacaktır ve böyle bir şüphe ile iddet bitmez denilir.¹⁸⁶

Bangladeş Medeni Kanununa göre boşanma kararının bildirim esnasında, kadın hamile ise kanun şu şekilde maddeleştirilmiştir: “Kesin boşanmış olma kararı verilirken karı hamile olması durumunda, (iii) alt maddesindeki bahsedilen süre olan 90 gün ya da hamilelik sona erinceye kadar, hangisi daha geç ise, o vakit bitmeden talak gerçekleşmeyecektir.” denilmiş, akabinde de “v. inci fıkrada belirtilmiş olan hükümlere göre, bir talak daha önce, açıkça veya başka bir şekilde iptal edilmedikçe, alt bölüm (i) uyarınca Başkan'a bildirimde bulunma gününden itibaren 90 gün geçinceye kadar o talak geçerli olmayacaktır.”¹⁸⁷

Bu maddenin İslam'a aykırı olduğundan bahisle Hanefi alimi Muhammed Takî Osmânî şöyle bahseder: Yönetmelikte, 90 günlük doğum ile doğum arasındaki uzun sürenin bekleme süresi olduğunu şart koyuyor! Ancak Kurân, hamile bir kadının kayıtsız şartsız 'doğum'u bekleme süresi olarak bildirir. Bu bir gün içinde de olabilir.¹⁸⁸ Tâkî Osmanî'nin de belirttiği gibi bahsedilen kanun maddesi, hem ayete hem de Hanefi mezhebinin icthadlarına aykırı olduğundan ta'dil edilmesi gerekmektedir.

¹⁸⁵ et-Talâk 65/4.

¹⁸⁶ Şîrbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, 5/85.

¹⁸⁷ “The Muslim Family Laws Ordinance, 1961”.

¹⁸⁸ <http://islamic-culture.faiih/> ইসলামী-শরীয়তে-তিন-তালাক/ Muhammed Takî Osmânî, “Üç Boşanma: İslam Şeriatına Karşı Ayub Han Tarafından Kabul Edilen Kanunlar (Erişim: 02.03.2023).

3.6.4. Talâk Veya Fesih İle Evliliği Sona Eren Kadının İddeti

Hayız görme yaş aralığında boşanmış veya nikâhı fesh olan kadınlar için gereken bekleme iddet süresi Kur'an-ı Kerim'de şöyle belirtilmiştir: “*Boşanan kadınlar bizzat kendileri üç kuru' beklerler...*”¹⁸⁹ Ayetteki bulunan kuru' lafzının müşterek anlamlarına gelmesi sebebiyle yani hem hayız, hem de temizlik, manaları var olduğu için iddet süresi hususunda âlimler ihtilafa etmişlerdir. Hanefî ve Hanbelîler tarafından “hayız” manasını kullanırken; Şafî ve Malîkîler ancak “temizlik durumu” olarak savunmaktadırlar.¹⁹⁰

Bangladeş Medeni Kanununa göre, boşanmadan sonra koca tarafından hem kadına hem de Tahkim kurulu başkana boşanma bildirimini göndermesi gerekmektedir. Bangladeş Müslüman aile medeni kanununun 7 Maddesinin 1. ve 2. alt Maddesinde yer verilen düzenlemeler şöyledir: “Bir erkek karısını boşamak isterse, talak, hangi şekilde olursa olsun, ilan edildikten sonra hemen, en kısa bir süre içerisinde Tahkim Kurulu başkanına yazılı olarak bunu bildirecektir aynı zamanda karısına bildirim bir kopyasını gönderecektir.” ve “(i) fıkrasındaki hükümlere aykırı hareket edenler, bir yıla kadar basit hapis veya 10[on bin taka]ya kadar varan para cezası veya her ikisi ile cezalandırılır.”¹⁹¹ Bahsedildiği gibi bu karara göre mahkeme kişiyi cezalandırır, hatta Başkan'a bildirimde bulunma ve eşine bir nüshası teslim edilmezse, 90 günlük sürenin bitiminden sonra bile bir talakın geçerli olmayacağına karar verilmiştir.

Bu kararın uygulanması kapsamında Kadı Rashed Akhtar Shahid (Prens) ile Rukshana Choudhury arasındaki dava örnek verilir. Şöyle ki:

Bu davada, Başkan'a tebligat tebliğine itiraz edilmiş ve Mahkeme, kocanın talak tebligatının Tahkim Kurulu Başkanı'na ve bir nüshasının da karısına gönderildiğini ispat edemediği kanaatine varmıştır. Bangladeş Yüksek Mahkemesi ilgili dairesi, talakın geçerlilik koşullarından herhangi birine, Müslüman aile hukukuna göre beyan, Başkan'a bildirimde bulunma ve eşine bir nüshası yerine getirilmezse, 90 günlük sürenin bitiminden sonra bile bir talakın geçerli olmayacağına mahkeme tarafından karar verilmiştir. Mahkeme ayrıca, kocanın 7. maddenin gerektirdiği şekilde Başkana böyle

¹⁸⁹ eI-Bakara, 2/228.

¹⁹⁰ Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid* (Kâhire: Dârü'l-hadîs 2004), 3/108.

¹⁹¹ “The Muslim Family Laws Ordinance, 1961”.

bir bildirimde bulunmaktan kaçınması halinde, kocanın talaktan vazgeçtiği ve tarafların medeni durumlarının değişmediği kararı almıştır.¹⁹²

Yukarıda zikredildiği üzere Medeni kanuna göre talaktan sonra koca tarafından hem kadına hem de Tahkim Kurulu başkanına boşanma bildirimini gönderilmesi zorunludur. Aksine 90 günlük sürenin bitiminden sonra bile talak geçerli olmayacaktır. Öte taraftan, İslam hukukuna göre ise bu işlemler olmaksızın verilmiş olan talak geçerlidir. Hanefilere göre, koca izin vererek üç yolla; ya başka kişiyle yani vekalet ya da havale ya da risalet yoluyla talak hakkını kullanabilir. Ayrıca evlilik ve boşanma sözleşmelerinin resmi evraklarda belgelenmesi, hatta yazılmasının şart olmaması nedeniyle, boşanma türleri veya hükümleri arasında ayırım yapmak için “sözlü boşama/boşanma” kelimesinin kullanılması temel fıkıh kitaplarında bulunmamıştır. Çünkü evlilik sözleşmesi temelde yazılmasa dahi icab ve kabule dayanan bir akitir. Talak resmi olarak tescil yapmadan ya da şahitlerin huzurunda talak verilmemesi halinde talak geçerli olduğuna dair akitler arasında iki görüş bulunmaktadır. Hanefilerin dâhil olduğu Cumhur aynı görüştedir. Onlara göre, sahih bir nikâh akdi ile meydana gelen nikâhın sona ermesine şahitlerin getirilmesine gerek yoktur ancak şahitlerin bulunması hususu müstehaptır.¹⁹³ Bu konuda “*Boşanan kadınlar iddetlerinin sonuna varınca, onları marûfa uygun tutun, yahut onlardan marûfa uygun ayırılın. İçinizden iki âdil kimseyi şâhit tutun*”¹⁹⁴ ayeti delil olarak kabul edilir. Fakat zahirilere göre ise talakta şahitlerin bulunması vaciptir.¹⁹⁵

Diğer mezheplerle beraber Hanefi mezhebinin görüşünü dikkate alındığında, Medeni kanunda yer verilen kanun maddesinin yani, boşanmanın mutlak surette belgelendirilmesi, bunu yapmamanın cezalandırılması gibi hükümler, Hanefi mezhebinin taklid edildiği Bangladeş için aslında özellikle bu mezhebe aykırıdır. Çünkü böyle bildirme yapılması Hanefilere göre müstehap görünürken medeni kanuna göre ise zorunludur. Hatta bir kişi talaktan sonra boşanma bildirimini göndermemesi halinde 90 günlük sürenin bitiminden sonra bile talakın geçerli olmayacağına karar bağlanması ise hiçbir müçtehidin kanaatiyle uyumlu değildir. Nitekim, Hindistan’da ve Hint alt

¹⁹² Taslima Yasmin, “The Ban On Triple Talaq: The Legal Context Of Bangladesh And Pakistan”, *South Asia Journal* (2019).

¹⁹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/19; Kâsânî, *Bedâiü’s-sanai’*, 3/181.

¹⁹⁴ et-Talâk 65/2.

¹⁹⁵ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 10/251.

kıtasında meşhur olan ve ağırlıklı olarak Hanefî mezhebinin görüşlerini tercih eden yüksek dini eğitim merkezi ‘Darul Uloom Deoband’(Dâru’l-Ulûm-i Diyobend) tarafından verilen fetvaya göre koca talaktan sonra karısına onu boşadığına dair bildirme göndermezse bile talak İslam hukukuna göre gerçekleşeceği, karar altına alınmıştır.¹⁹⁶

Bangladeş'te 1961 tarihli Müslüman Aile Kanunu, her ne kadar Müslüman aile hukuku olarak isimlendirilmiş olsa da bu kanunun 7. maddesinin, 3.alt maddesi iyi incelendiğinde talakla ilgili orada yer alan kanun maddelerinin bazıları Kur'an ve sünnete muhalif olduğu görülür. Mesela, talakın geçerli olup olmayacağına “ v. fıkrada belirtilmiş olan hükümlerine göre, bir talak daha önce, açıkça veya başka bir şekilde iptal edilmedikçe, alt bölüm (i) uyarınca Başkan'a bildirimde bulunduğu günden itibaren 90 gün geçinceye kadar o talak geçerli olmayacaktır.” şeklinde düzenlenerek yani bu maddeye göre, talak konusunda koca tarafından başkana bildirimden sonra 90 güne kadar kocanın karısını boşaması geçerli olmayacaktır.” şeklindeki bir düzenleme, açıkça kocanın hile yapmasına hatta iddet süresinin kasten uzatılmasına sebep olabilecek bir ifadedir. Hâlbuki İslam hukuku bu kanunun tam tersini emreder ve açıkça bu kanunu reddeder. Yine bu kanunda hayız gören, hayız görmeyen kadınların boşanması konusunda bir açıklık yoktur. Hatta zifaf ya da halvet-i sahiha yapılmadan boşanmış bir kadın için de bir izah yoktur. Sadece boşamanın koca tarafından “tahkim başkanına bildirim”nin akabinde başlayan 90 güne vurgu yapılmıştır. Hâlbuki İslam hukukuna göre, cinsî münasebette bulunmadan boşanılan bir kadına verilen talak acilen/hemen yürürlüğe girecektir. Çünkü bu hususta Cenab-ı Hak şöyle buyurmuştur: “Ey iman edenler! Mümin kadınlarla evlenme akdi yapıp da sonra, birleşmeden onları boşadığınızda onlar üzerinde, hesaplayıp bekleteceğiniz bir iddet hakkınız yoktur.”¹⁹⁷ İslam hukukunda iddet bekleme yalnız boşanma gerçekleşikten sonra söz konusudur ve bu iddet süresi de hayız görenler için üç kur’dur. Bunun dışında ilave başka bir bekleme süresi talak gerçekleşmeden yoktur. Çünkü ilgili ayette “Boşanan kadınlar kendi kendilerine üç kuru’/âdet görünceye kadar beklerler.”¹⁹⁸ denildiğinden, başka bir süre ilave edilmesinin izahı yoktur.

¹⁹⁶ Darul Uloom Deoband Darul Ifta, “Ruling on talaq bayin (Fatwa: 1077/1133/L=10/1437)”, (erişim: 21.07.2022) <https://darulifta-deoband.com/home/en/talaq-divorce/66389>.

¹⁹⁷ el-Ahzab 33/49.

¹⁹⁸ el-Bakara 2/228.

İddeti ilgilendiren bir başka konu da boşanmış kadının iddet süresi içerisindeki nafakası meselesidir. İslâm hukukunda, Zahiri hukukçu İbn Hazm istisna edilirse evlilik ve boşanmadan sonraki iddet dönemindeki nafakadan her zaman koca sorumludur. İddet sureci bitince kadının nafakasının devam edip etmeyeceği konusu ile ilgili Bangladeş Medeni Kanununda bir düzenleme bulunmamaktadır. Fakat, söz konusu olan hususta ilk defa Hafız-ur-Rehman ile Shamun Nehar Begum tarafından açılmış olan davada (Numara: 47 DLR 1995 HCD) hakim Latifur Rahman Kur'an-ı Kerim'den de bir ayeti zikrederek iddet sonrasında da süresiz nafaka verilmesine hükmetmiştir. Hâlbuki bu karar Bangladeş'te genel olarak tercih ve taklid edilen Hanefî mezhebine aykırıdır. Bu yüzden ikinci yani bu hakimin verdiği kararı temyiz eden yüksek mahkeme, bu kararı ortadan kaldırmıştır ve Hanefî mezhebin görüşünü dikkate alınarak yeniden bir karar vererek, süresiz yani iddet sonrasında da nafaka verilmesinin önünü kesmiştir.¹⁹⁹ Sonuç olarak diğer bazı Müslüman ülkeler gibi Bangladeş'te iddet bitirdikten sonra da kadınların hayat boyunca süresiz nafaka hakkı yoktur.

3.7. Tefvîz-i Talâk Suretiyle Evliliğin Sonlandırılması

Boşama hakkının usulüne uygun olarak kadına devredildiği ve kadın bu hakkı kullanmak istediği veya evliliğin taraflarından herhangi birinin talak dışında evliliği sona erdirmek istediği durumlarda, 7. Maddede gereken hükümlerde değişiklikler yapılarak, mümkün olduğu kadar, uygulanacaktır. Bu madde “tefvîz-i talâk” ile alakalı olduğu için bu hususta Hanefî mezhebinin temas ettiği konular üzerinde durmaya çalışacağız.

İslam hukuka göre, tefvîz-i talâkın terim anlamı; erkek tarafından evliliği sona erdirme yani talak hakkı yetkisinin kadına verilmesini ifade eder. Bu talak yetkisi ya nikâh akdi öncesinde ya da nikâh esnasında ya da sonrasında verilmesi mümkündür. Ayrıca bu yetki tek taraflı irade beyanıyla, erkeğin rızasına ancak mahkemeye hiç başvurulmaksızın bu yetkiyi kullanma hakkı ve yetkisine sahip olması şeklinde tarif edilebilir.²⁰⁰

İslam hukukunda “tefvîz-i talâk” Kitap, Sünnet ve icma ile meşrudur. “*Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: Eğer siz dünya hayatını ve süsünü (refahını)*

¹⁹⁹ Md. Sadekur ve diğerleri, “Post-divorce Maintenance (maa'ta) for Muslim Women in Bangladesh”, Pakistan and India, *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, 23 (2018)3:4.

²⁰⁰ Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 2/258.

istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi (mut'alarınızı) vereyim de sizi güzellikle salıvereyim. (Yok) Eğer Allah'ı, Peygamberini ve ahiret yurdunu istiyorsanız, bilin ki Allah içinizden güzel davrananlar için büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”²⁰¹ ayetleri buna delil sayılmıştır.

Fakihler, -Zahiriler hariç-, bahsedilen ayetleri delil olarak getirerek “tefvîz-i talâk'ın” câiz olduğunu kabul etmişlerdir.²⁰² Ayette anlatıldığı olay üzerine Hz. Aişe de şöyle haber vermiştir: “Resulullah (s.a.s) bizi muhayyer bıraktı, biz de Allah ve Resulünü seçtik. Bu muhayyerlik bizim aleyhimize bir hüküm da meydana getirmedi.”²⁰³

Tefviz yoluyla kadına verilen talak yetkisi, temlik midir tevkil midir bu hususta mezhepler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Burada özellikle Hanefî mezhebi söz konusu olduğundan dolayı sadece bu kapsamda Hanefî mezhebinin görüşünü ele almaktayız. Bu mezhebe göre, karısının talak ya da boşama yetkisini temsil etmesi tevkil değil ancak temliktir, çünkü kocasının vekili olması kadın için uygun değildir. “kendini boşama hususunda seni vekil kıldım” koca tarafından böyle açıkça söylenmesine rağmen bu vekâlet haline gelmez. Zira, vekil kendi için değil fakat başka kimse için sorumludur, o halde kadın burada kendisini boşar, o yüzden bu anlamda başka kişi için iş yapmaz.²⁰⁴ Erkek eğer kadına mesela “sen muhayyersin, işin elindedir, istersen kendini boşa” derse boşama yetkisini kadının isteğine bırakmış olduğu için, verilmiş olan bu yetki üzerindeki velayeti artık bitmiş demektir.²⁰⁵ Ayrıca, Hanefî mezhebinde meşhur olan el-Hidâye' eserinde bu konuda; “Bir erkek karısından boşanma yetkisi vermek niyetiyle 'dilediğini yap' derse, ya da ona: boşa kendini, bu durumda o mecliste olduğu sürece kendini boşayabilir. Ancak toplantı'dan ayrılırsa veya başka bir işe başlarsa, o zaman (boşanma hakkı) sorunu onun gücünün dışındadır.”²⁰⁶ şeklinde izah mevcuttur.

“1939 tarihli Müslüman Evliliklerin Sona Erdirilmesi Kanunu”da ilk olarak bu konuya yer verilmiştir. Daha sonra “1961 tarihli Müslüman Aile Kanunu” çıkarılarak ikinci defa burada da yer verilmiştir. Böylece 1961 tarihli Medeni Kanunda “tefvîz-i

²⁰¹ el-Ahzab 33/28-29.

²⁰² İbn Hazm, *el-Muhallâ*, 9/300.

²⁰³ Buharî “Talak”, 4.

²⁰⁴ Cezirî, *Dört Mezhebe Göre İslam Fıkhı*, 4/371-372.

²⁰⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 3/113.

²⁰⁶ Merğînânî, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, 1/237.

talâk” konusuna kanuni olarak tanınma sağlanmış oldu. Bu kanunun 8. Maddesinde “tefvîz-i talâk” konusuna yer verilmiştir. Bunun yanı sıra ülkede resmi nikahın tescil belgesi olan “Nikahname”nin 18. bölümünde “kocanın karısına boşanma yetkisini devredip devretmediğini” özellikle belirtilir. Yukarıda birinci bölümde 1961 tarihli MAK'nun 8. Başlığında “Kadına boşanma hakkı, usulüne uygun olarak verilmişse ve kadın bu hakkını kullanmak istiyorsa veya bir evliliğin taraflarından herhangi biri evliliği talak dışında bir şekilde feshetmek isterse, 7. bölüm hükümleri 7. madde hükümleri gerekli değişiklikler yapılarak, mümkün olduğu kadar uygulanacaktır” denilerek yine kadına boşama hakkının verilebileceğinden ve usulüne uygun yani en fazla üç gibi olmasından dolayı şekilde bahsedilmiş demektir. Kanunun bu maddesinin uygulanması da üç talak maddesiyle benzerlik arzeder. Buna göre bir kadın, “tefvîz-i talâk kapsamında evliliği sona erdirme hakkını kullanmak istediğinde, Tahkim Kurulu Başkanına yazılı olarak bildirimde bulunması ve bu tutanağın bir kopyasını kocasına göndermesi, yani talak/boşama hakkını kullandığına dair beyanından sonra kocaya da aynısı göndermesi gerekmektedir. Başkan, tarafları uzlaştırmak amacıyla eşi tarafından böyle bir bildirim alınmasından itibaren 30 gün içinde bir Tahkim Kurulunu toplar. Kanunun 7. maddesinde olduğu gibi, 8. madde uyarınca yine başka bir kişiyle henüz evlenmesine müsaade edilmez. Bununla beraber 1961 tarihli MAK'nun 8. maddesi uyarınca; boşanma, evlilik tamamlansın ya da tamamlanmasın 90 günün dolmasına kadar geçerli olmayacaktır. Bununla birlikte, tefvîz-i talâkın meydana gelmesi için “1939 tarihli Müslüman Evliliklerin Sona Erdirilmesi Kanunu”nda yer alan sebeplerden en az bir sebep ya da birden fazla sebep bulunması gerekmektedir.²⁰⁷

Bangladeş Medeni Kanununda yer alan “tefvîz-i talâk” konusu Hanefi mezhebine göre değerlendirilmek istenirse şöyle söylenmesi mümkündür: Medeni Kanun ile İslam hukuku arasında herhangi bir aykırılık tespit edilmemiştir. İslam hukuku gibi Medeni Kanunda da aynı şekilde taraflar arasında önceden belirlenen ilkelere bağlı olarak talak gerçekleşmektedir. Özetle Medeni Kanunda bu konuya hakkında fazla detay bulunmazken, nikah akdinin resmi tescil belgesi olan “Nikahname”nin belli bir bölümünde yazılı olarak kocanın talak yetkisini verip vermediğinin kayıt altına alınması, teviz-i talak işleminin sadece “nikah öncesi”nde

²⁰⁷ Sufia Khanam, “Talaq-I-Tafwid And Its Application In Context Of Bangladesh: An Analytical Approach”, *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, Volume 21, Issue 7, Ver. V (July. 2016),36.

yapılabileceğini, nikah akdinden sonra yapılmasının mümkün olamayacağını, bu durumda da kadının tefviz-i talak hakkını kullanmasının sınırlı olduğunu göstermektedir denilebilir.

3.8. Bangladeş'te Muhâlea, İla, Zihar, Lian

Şimdiye kadar bahsedildiği üzere ve Bangladeş Ansiklopedisinden de öğrenileceğine göre Bangladeş'te veraset/miras, rüçhan (arazi satın alımında), mal hediye etme, evlilik, boşanma, çeyiz, velayet, ailenin nafakası vb. konularda İslam hukukunun kuralları uygulanmaktadır. Müslümanların hukuku demek olan İslam hukuku, şeriat kanunlarının amaçlarını ve işleyişini, yani Müslüman toplumun adli ve idari sistemi için kılavuzluk sağlayan Allah tarafından emredilen kanunları içermektedir. Müslüman Şahıs Hukuku demek olan ahval-i şahsiyye kanunları özetle (a) evlilik; (b) ailelerin bakımı ve vasilik; (c) mülkiyet mirası; (d) vakıf ve sadaka; (e) arazi satın alımında rüçhan hakları gibi düzenlemeleri ihtiva eder. Bütün bu uygulamalar “1937 tarihli Müslüman Ahval-i Şahsiyye Kanunu (Müslüman şahıs Hukuku) ya da İslam Hukuku”na dayanarak garanti altına alınmıştır.²⁰⁸

Daha önce de zikredildiği gibi, İslam Hukukunu referans alınarak yapılan kanunî düzenlemelerin hepsinin tamamen İslam hukuku ile uygunluk arzettiği söylenemez. Tezimizde ele alınan konulardan “evlenme” ve “Talak” ile alakalı meselelere bakınca hem tartışmalı ve İslam’a aykırı kanun maddeleriyle İslam’a aykırı olmayan konular da bulunmuştur. Hiç tartışmalı olmayan konulardan bazıları ise zihar, lian, muhâlea, ibra ve lian/mülaane gibi konulardır.

Bahsedilen bu konularda, bir kişi İslam hukuku(şeriat) kanunlarına göre yargılanmak isterse bu mümkün olacaktır. Yani kişinin kendisi müslüman beyan etmesiyle ve İslam Hukukuna göre hüküm verilmesinin mahkemeden talep etme hakkı vardır. Öte yandan, bir kişi Müslüman olmasına rağmen Şeriat kanunlarını istememe hakkı da mevcuttur. Bu durum tamamen kişinin kendi rızasına bağlıdır. Mahkemeler bir kişi Müslüman diye zorla o kişi hakkında ahval-i şahsiyye hükümlerini uygulamaz, onlara göre belirlenen hüküm verilmez. Zira bu konuda “1937 tarihli Müslüman şahıs Hukuku (Ahval-i Şahsiyye) Kanunu’nun 2. maddesinde;²⁰⁹ "Nikâh, Talak, İla, zihar,

²⁰⁸ https://en.banglapedia.org/index.php/Muslim_Personal_Law (Erişim :09.02.2023).

²⁰⁹ The Muslim Personal Law (Shariat) Application Act, 1937.

lian, muhâlea ve mübarat yoluyla boşanma, nafaka, mehir, vasiyet, veli, bağış vakıf ile ilgili tüm meseleler olmak üzere -vakıf ve hayır kurumları ile vakıf ve dini mülkü hariç ve tarım araçları ile ilgili sorular hariç- bahsedilen konularla ilgili şikâyetlerde taraflar Müslüman ise bütün kararlarında Ahval-i Şahsiyye ya da (Şeriat)'a başvurulacaktır.²¹⁰

3. Maddesinde ise şöyle devam edilir:

3. (1) Öngörülen yetkiyi yerine getiren herhangi bir kişi-

(a) Müslüman olduğunu ve;

(b) 1872 tarihli Sözleşme Yasasının 11. maddesi anlamında sözleşme yapmaya yetkili olduğunu ve;

(c) Bangladeş'te mukim olduğuna dair, öngörülen biçimde beyanda bulunarak ve belirtilen makama başvurarak bu bölüm hükümlerinden yararlanmak istediğini beyan edebilir ve bundan sonra 2. bölüm hükümleri o kişiye uygulanacaktır. Beyan sahibi ve onun tüm reşit olmayan çocukları ve onların soyundan gelenler sanki burada sayılan hususlara ek olarak evlat edinme, vasiyet ve mirasları da belirtilmiştir.²¹¹

(2) Tayin edilen makamın (1) fıkrası uyarınca bir beyanı kabul etmeyi reddetmesi halinde, aynısını yapmak isteyen kişi, Hükümetin genel veya özel emirle bu kişi adına atayacağı bir memura itirazda bulunabilir ve bu memur, temyiz edenin beyanda bulunmaya yetkili olduğuna ikna olursa, belirtilen makama aynı beyanı kabul etmesini emredebilir.”

Dikkat edilirse, 1937 tarihli kanun, çok eskidir ve o zamanlarda îla, zihar ya da diğer konu başlıklarının uygulanma olma ihtimali vardır. Ancak bu kanun henüz iptal edilmediğinden, bu konularda oluşabilecek problemlerde halen kendisine müracaat edilebilir. Aynı kanunun 3. maddenin 2. fıkrası da iyi incelendiğinde; kişinin Müslüman olup olmadığını beyan etme zorunluluğu yoktur ve hakkında yapılan işleme itiraz hakkı da bulunmaktadır. Şimdi 1937 tarihli kanundaki sıralamaya göre bu meseleleri kısaca izah etmek istiyoruz:

²¹⁰ <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details-173.html> (Erişim: 03.02.2023).

²¹¹ <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details-173.html> (Erişim: 09.02.2023).

3.8.1. Muhâlea

İslam hukukunda boşanma hakkı kocaya ait olmakla beraber ortaya çıkan bazı özel durumlarda kadının girişimleriyle yine talakın vaki olması mümkündür. Bu yolla meydana gelen boşanma kadının vereceği bedel karşılığında tarafların müşterek rızasıyla gerçekleşmektedir.²¹² Fıkıh âlimleri, eşlerin haklı bir sebep bulunduğu halde hul'a başvurabilecekleri noktasında görüş birliği içinde olmakla beraber uyum halindeki eşlerin bu yola başvurmalarının hükmü tartışmalıdır. Fakihlerin büyük çoğunluğu bu durumda da hul' işleminin hukuken geçerli olacağı, ancak bir hakkın amacı dışında kullanılıp dince sürekliliği istenen evlilik birliğini bozdukları için ayrılan eşlerin günaha girmiş olacağı kanaatindedir.

Hanefiler hul' için bedelli bir talak²¹³ ifadesini kullanırken, Mâliki ve Hanbelîler bedelsiz bir talak olarak kabul etmişlerdir.²¹⁴ Mâliki ve Hanbelîler Bakara süresinin 229. ayetini delil kabul ederek bedelsiz talakın mubahlığı hususunu dikkate almışlardır. Kur'an'ı Kerim'de *“Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. (Ey müminler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını, hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidiye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur. Bu söylenenler Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın onları aşmayın. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa işte onlar zalimlerdir.”*²¹⁵ buyurulmasını kendilerine delil sayarlar.

İmam Şâfiî muhâleanın bir fesih olduğunu belirtmiştir ve bu hususta satım akdini esas alarak iki taraflı veya karşılıklı bedel vermeksizin yapılan satım akdi gibi burada da tarafların rızasıyla feshedilmesini câiz olarak kabul etmiştir.²¹⁶

Detayları fıkıh kitaplarında bulunmakla birlikte Bangladeş Medeni Kanununda, doğrudan kadının mehrinden vazgeçerek ya da bir bedel ödeyerek boşanma hakkını kullanıp kullanamayacağı hususunda kanun maddesi düzeyinde bir düzenleme

²¹² Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 94.

²¹³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî fi tertibi 'ş-şeraî*, 3/151.

²¹⁴ Abdullah b. Ahmed. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, (Kâhire: Maktabatul Kâhire, 1968) 7/325.

²¹⁵ el-Bakara 2/229.

²¹⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/171.

yapmamıştır. Konu 1937 tarihli Kanunla Ahcal-i şahsiyye kanunlarının esas alınmasına atıfta bulunmakla yetinmiştir denilebilir.

3.8.2. Zihâr

İslâm hukukunun bir terimi olarak zihâr, hanımını nesep, süt ya da evlilikten çıkan akrabalık nedeniyle kendisine daima haram sayılan bir kadının görülmesi câiz olmayan “sırt, karın, uyluk” gibi bir kısmına koca tarafından benzetmesidir.²¹⁷ Bu anlamda, zihâr koca tarafından, hanımı için “sen bana anamın sırtı gibisin” şeklinde söylenmesidir. Bu denildiği zaman ise karısı onun için artık haram olacaktır.²¹⁸ Bununla beraber koca, eğer onun “kız kardeşi, halası” gibi kendisine mahrem kimseyle benzettiği zaman da zihâr gerçekleşir.²¹⁹

Kur’ân-ı Kerîm’de zihârla iligi hükümler şu şekilde bulunmaktadır: *“İçinizden zihâr yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar. Muhakkak ki Allah affedicidir, bağışlayıcıdır. Kadınlardan zihâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin hanımlarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah, yaptıklarınızdan haberdar olandır. Buna imkan bulmayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce peşpeşe iki ay oruç tutsun. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyursun. Bu Allah ve Rasûlüne inanmanızdan dolaydır. Bu Allah’ın sınırlarıdır. Kafirler için acı bir azap vardır.”*²²⁰ Bu ayet zihâr yapılmasını men etmekte olup, yapanların bundan geri dönmesini ve keffaretini yerine getirmesini emretmektedir.

İmam Muhammed (ö. 189), zihâr yapan bir kişinin mutlaka erkek olmasına şart koşar. Diğer tarafta, imam Ebû Yusuf’a (ö. 182) göre ise zihâr yapan kişinin mutlaka erkek olması şart değildir, ancak kadın tarafından kocasına ‘ أنت علي كظهر أمي ’ “sen bana artık anamın sırtı gibisin” derse bu durumda da zihâr ortaya çıkar.²²¹

²¹⁷ Bilmen, *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 2/179.

²¹⁸ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed Kudûrî, *Muhtasarü'l Kudûrî* (Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye 1997),165.

²¹⁹ Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde Meydânî, *el-Lübâb* (Beyrut: Maktaba Al İlmiya, 1431 H), 3/67-68.

²²⁰ el-Mücâdele 58/2-4.

²²¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/227; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî fî tertibi's-şeraîf*, 3/231.

Hanefî mezhebinde İslam'da haram olan bir şeyle mesela sarhoş olan bir kişinin talâkı geçerli olduğu gibi aynı şekilde zihârı da geçerlidir. Sarhoşluk nedeniyle ise zihârın tesirli olmayacağı meselesinde Hanefî alimleri arasında ittifak vardır.²²²

Hanefî mezhebine göre zihârın hükmü ise kefâret ödenmesi. Hanefî fakihlerin delili böyledir “...onlarla temas etmeden önce...” ifadesini genel anlamda ele almışlardır.²²³

Hanbelîlere göre zihâr, kefâret yemin olduğundan dolayı küçük çocukların zihârını kabul etmez.²²⁴ Ancak Merdâvî (ö. 885) muzâhirle talâktaki şartları koşarak küçük çocukların zihârını bu anlamda geçerli sayar.²²⁵ Ehliyet arızaları bulunmazsa zihârın geçersiz olması hakkında Hanefî ve Hanbelî mezhebi arasında ittifak vardır. Ama mükrehin zihârını geçersiz kılma açısından Hanbelî mezhebi Hanefî mezhebinden ayrılmış. Yine de kadının Müslüman, sağîra, yahut zimmî olduğu durumda zihâr geçerli olacaktır. Hanbelîler, zihâr hakkındaki ayetin umum bir ifadesi olarak ilişkinin uygun olmadığı konusunda da zihârî ilişki saymıştır.²²⁶

İmam Ahmed b. Hanbel'den gelen (ö. 241) bir rivayete göre zihâr yapan kişi, zihâr kefâreti olarak ‘köle’ azat etmesi ya da 60 gün oruç tutması, belli olan bu orucu 60 güne tamamlamadan kendisine o anda helal olmaz. Halbuki, zihâr yapan şahıs köle azat etmeye ya da 60 gün boyunca oruç tutmaya yetki yoksa, kefâret olarak 60 (altmış) fakiri yedirir. Sadece zihâr yapan doyurduğu kişi miktarı altmışa tamamlanmamış bile da o kendi eşiyile girmesi mubah olarak söylenmiştir.²²⁷

Kefâret vermeden önce münasebetin haram olduğu hususunda Şafîiler hariç diğer mezhepler arasında ittifak vardır.²²⁸ Şafîilere göre zihar ise, bain talakla boş olmayan hanımı kendisine ebediyyen helal olmayacak bir kadına benzetmesidir.²²⁹ İmam Şafîî zihar yoluyla ayrılığı fesih olarak değerlendirmiştir. Zira, Bu ayrılık kadın tarafından olduğu için yani kadının başvurusu üzerine meydana gelen bu ayrılık talak

²²² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî fî tertibi's-şeraî*, 3/230; Serahsî, *el-Mebsût*, 6/223.

²²³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî fî*, 3/234; Merğınânî, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, 2/265.

²²⁴ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/4.

²²⁵ Merdâvî, *el-İnsâf*, 23/246.

²²⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 8/5.

²²⁷ Merdâvî, *el-İnsâf*, 23/ 88,89, 90.

²²⁸ Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/475; Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*,

²²⁹ Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/463.

değil fesih olarak kabul edilir.²³⁰ Ayrıca, Şafî mezhebine göre zihar yapan keffaret vermeye kadar onun için yalnız temas haram olur, ama onu hazırlayan şeyler haram değildir.²³¹

Bangladeş'te zihar adeti bilinmemektedir. Kanun maddesinde yer aldığı için kısaca temas ettiğimiz konu yani zihar meselesinde de ahval-i şahsiyye kanunlarının hakem olacağı hususu kanunla garanti altına alınmıştır.

3.8.3. Liân

Sözlükte la'n "kovmak, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırmak" mânasına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde kelime sözlük anlamında kullanılmıştır. Bu kökün türevlerinden olan liân ve mülâane de "karşılıklı lânetleşme" demektir. Fıkıh terimi olarak liân, karısının zina ettiğini veya doğan/doğacak çocuğun zina ürünü olduğunu iddia eden kocanın hâkim huzurunda bunu yeminle teyit etmesi, kadının da kocasının yalan söylediğine ve kendisinin mâsum olduğuna aynı tarzda yemin etmesidir.²³²

Hanefî alimlere göre liânda koca ya da erkek inat ehli, bayan da müddeialeyh konumundadır. Bu sebepten mülâaneyeye kocadan başlıyor. Liâna bayandan başlayan liânı tekrardan yeni önce erkek tarafından başlaması gerekmektedir. Ayrıca, hâkim önceki yapılan hatasını doğrultmak ve ayrıklık sonuç verirse, bu sonuç o durumda muteber olarak sayılır. Ancak 'liânın' müşahit gözükmemesinin yanında yemini de değerlendirilmesi de olabilir. Hâkim tarafından ayrıklık hâkimline mevcut olması halinde liânın yemin olduğuna ilişkin içtihat hakkında tefekkürler. İctihadın nakzı söz konusu olmayacağı zaman da ayrıklık hâkimlik da geçerli olur.²³³

Hanefî fakihlere göre liânın tamamlaması için hâkim tarafından ayrılık kararı vermemesi halinde bağlı olan belli bir eşler arasındaki nikâh devam edecektir. Ama, kendisinden evliliği sona ermesi için hâkim tefrik kararını vermek önce erkek eşini boşanmak hakkı kazanır, bu sürece zihâr da yapabilmesi erkek için mümkündür fakat, bu eşler arasındaki miras hükümleri devam edecektir.²³⁴

²³⁰ Çolak, *İslam Aile Hukuku*, 277.

²³¹ Zuhaylî, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*, 9/475.

²³² Mehmet Akif Aydın, "Liân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2003), 27/172.

²³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/48.

²³⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi fî tertibi's-şeraî*, 3/244.

Liânın neticesinde ortaya çıkan ayrılığın bu talâk bâin mı, fesih mi bu konu üzerine mezhepler arasında tartışmalar vardır ve konuda alimler pek çok görüşleri ortaya koymuşlardır. İmam Ebû Hanife ve Muhammed'e göre liânın sonucunda bâin talâk ile boşanmış olur. İmam Ebû Yusuf, İmam Züfere göre, lian ile ortaya çıkan tefrik, talâktan farklı ebedî haramlık meydana gelir. Delil olarak onlar Peygamber'in aşağıdaki hadisini getirmiştir “*Liân yapan karı koca ebediyen bir araya gelemez.*”²³⁵

Hanbelîlere göre erkek tarafından bir ‘Müslüman’, ‘hür ve baliğ’ onun eşi olan bir kadına يا زانية زنيته söyleyerek ‘zina’ isnat eder. Ama, bu ‘zina’ ispatlamak için dört şahit getirmesi gerekir, aksı takdirde iki cezadan birisi ister had cezası ister onlar yani erkek ve kadın arasında ‘mülâane’ yapılmaktadır. İmam Ahmed b. Hanbel’den rivayete göre liânda zina isnad eden taraf erkektir ve zina reddeden tarafı ise eşidir. Ancak liân için kişinin Müslüman ya da kazf cezası yok olmasını şart değildir. Yani taraftan ikisinin birisi ya da ikisi de “kafir, fasık” yahut daha önce “kazif” cezası alınırsa o zamanda da “liân” uygulanacaktır. Yine de imam Ahmed b. Hanbel’den rivayet edilen diğer bir rivayete göre liân uygulamakta hem erkek hem de kadın mutlaka ‘akıl-baliğ’, ‘Müslüman’, ‘hür’ olması şarttır, aynı zamanda daha önce hiç ‘kazif cezası’ almamış gerekmektedir.²³⁶ Liânın hükmünde geldiğinde Hanbelîlere göre liânda yalnızca erkek tarafından yemin etmesi için ayrıklık meydana gelmez. Koca- eşi arasında yapıldığı nikâhın sona ermesi için mülâane hem erkek hem de kadın tarafından yemin etmesi ve bunula birlikte hâkimden ayrıklık kararını vermesi aynı zamanda gerekir.²³⁷

Hâkim tarafından ayrıklık karar vermemekten eşler önceden gibi bâkî olarak birbirlerine bu durumda devam ederse haram oluyor. Hanbelî fakihlere göre hâkimin verildiği hükme ile ortaya çıkan bu tefrik talâk olarak değil fakat bu durumda fesih gibi onlar değerlendirilmiştir. Zira ‘liân’ sarîh gibi erkek tarafından kendi eşini boşanmak rica değildir. Eğer bu talâk gibi olsaydı eşler yani koca eşi arasındaki ayrılığın ancak erkek taraftan yeminiyle ortaya çıkması gerekiyordu. Bu yüzden, ‘liân’ sût nesep için ortaya çıkan ‘fesih’ gibi bu nikâhı fesheden bir işlemdir diye kabul edilecektir.²³⁸

Lian işlemi tamamlanınca Ebu Hanife’ye göre hakım tarafından eşleri birbirinden ayrılmaktadır. Hanbelîler de bu hususta aynı görüştedir. İmam Mâlik bu

²³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/ 44.

²³⁶ İbn Müflih, *el-Mübdî’ fi şerhi’l-Mukni’*, 7/ 42,49.

²³⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/63-65.

²³⁸ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/65.

şeklilde hakim tarafından ayrılığını gerek yok demiştir. Ona göre böyle bir kararına gerek olmaksızın evlilik kendiliğinden sona erer. Yine imam Şafî bu sona eriş yalnız kocanın lian yapmasını yeterli görür.²³⁹

Lian konusunda Bangladeş Medeni kanunu veya şeriat -1937- kanununda ayrıntılı bir şekilde beyan yoktur. Ancak lian konusunda medeni kanunda yer alan maddeler İslam'a aykırı değildir. Fakat fıkıh kitaplarında bahsedildiği gibi karı kocaya lian yaparsa ve bu iddiası doğru olmazsa o anda kadın evliliğin ayrılması amacıyla mahkemede davada bulunabilir.²⁴⁰

3.8.4. İlâ

Sözlükte bakacak olursak ilâ, yemin anlamına gelir.²⁴¹ Terim olarak ise koca tarafından hanımla cinsel ilişkiye girmeyeceğini hususunda yapılmış olan “yemin”i anlaşılır.²⁴² Koca eğer hanımına “Allah’a yemin ederim ki sana yaklaşmayacağım”²⁴³ ya da “Allah’a yemin ederim ki sana dört ay yaklaşmayacağım” bu şekilde derse ilâ gerçekleşmiş olur.²⁴⁴

İlâ, aslında bir cahiliye döneminden çıkan bir uygulamasıdır. O zamanda İlâ hemen gerçekleşen bir talâk idi. Fakat, İslâm bu sistemi erteleyerek bir talâk olarak ilan etmiştir. Kuran'ı Kerim'de Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır “*Eşlerine yaklaşmamaya yemin edenler için dört ay bekleme süresi vardır.*”²⁴⁵

Hanefilere göre, bu süre içerisinde koca eğer kadınla beraber olursa yemin keffareti verecektir ya da ılayı bir ibadetle bağlamışsa onunla mükellef olacaktır. Ama dönmezse ve o anda süre sona ererse doğrudan bir bain talak meydana gelir.²⁴⁶ Öte yandan, diğer mezheplere göre ancak süre bitmesine rağmen doğrudan talak gerçekleşmez. Bu durumda koca, onlara göre, ya dönmelidir ya da onu boşmalıdır. Aksi takdirde, kadın mahkemeye tefrik talebinde bulunabilir. Ayrıca, ilâ uygulaması

²³⁹ Çolak, *İslam Aile Hukuku*, 276.

²⁴⁰ Rahman, *Muslim Paribarık Ayn o Bidhimala*, 32.

²⁴¹ Meydânî, *el-Lübâb*, 3/59.

²⁴² Meydânî, *el-Lübâb*, 3/59.

²⁴³ Serahsî, *el-Mebsût*, 7/23.

²⁴⁴ Merğînânî, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*, 2/259.

²⁴⁵ el-Bakara 2/226.

²⁴⁶ Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 107.

bakımından ise ister koca tarafından boşanması isterse mahkeme tarafından tefriki olsun, her durumda bir ric'i talak hükmündedir.²⁴⁷

Zihar, lian, muhâlea ve mübarat ve benzeri evliliği sonlandıran durumlar hakkında Bangladeş'te aile ilgili kanunlarda bir düzenleme yoktur. Sadece bu gibi konularda 1937 tarihli Müslüman Ahval-i Şahsiyye(Şeriat) Kanunu'na uyulacağı teminat altına alınmıştır.

3.9. Bangladeş Aile Kanun'da Tefrik Sebepleri

Bangladeş Medeni Kanunu'nda Tefrik Sebepleri "1939 tarihli Müslüman Evliliklerin Sona Erdirilmesi" isimli kanuni düzenlemede ele alınmıştır. İlgili kanunun 2. maddesinin başlığı "Tefsrik Sebepleri" olup alt fıkralarında bu sebepler sayısı ve sağlık ya da hastalıkla ilgili olarak şu hükümlere yer verilir:

(v) kocanın evlilik sırasında iktidarsız olması ve öyle olmaya devam etmesi;

(vi) kocanın iki yıldır deli olması veya cüzzam veya öldürücü bir zührevi hastalıktan muzdarip olması;

Şimdi tefrik ve tefrik sebepleri hakkında kısaca bilgi vererek konuya devam etmek istiyoruz.

İslam hukukunda tefrik, belirli birtakım sebepler ortaya çıktığında karı ya da koca tarafından mahkemeye gidip talep ederek evlilik hayatına sona ermesi anlamına gelir.²⁴⁸ Yargı yoluyla, Mâlikî ve Hanbelîler daha geniş bir bakımından ele alırken bu hususunda Hanefiler ise çok sınırlı olarak dile getirmişlerdir. Aşağıdaki tefrik sebepleri burada kaleme alamaya çalışacağız.

3.9.1. Akıl Hastalık ve Tedavi Edilmez Beden Kusuru

Hanefilere göre erkek eşinin 'abras', 'cüzzam' gibi hasta olduğundan hâkimden boşanma hakkı bulunamaz. Ancak erkek evlenmeyi sona ermesi istediği zaman talâk la onun hakkını kullanıp boşayabilir. Bundan dolayı Hanefilere göre tefrik talebi etmekten

²⁴⁷ Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 103.

²⁴⁸ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2009), 1/379.

mahkemeye başvuru yapma hakkı birkaç şartla bağlıdır. Yani burada boşanma hakkına sahip olmamasına rağmen bunu bir kadına aittir.²⁴⁹

İmam Ebû Hanife ve İmam Ebû Yusuf'a göre, bir kadın, mesela, onun kocasında 'cüzzam'/bulaşıcı hastalık, 'baras'/alaca ten ya da sedef veya akıl hastalıklarından bir tanesi bulunduğundan dolayı ayrılık veya tefrik talebinde bulunamaz. İmam Muhammed'e göre ise kadın, bahsedilen bu hastalıklar sebebiyle hâkimden boşanma talep edebilir.²⁵⁰

Bangladeş Medeni Kanununa göre koca 2 sene boyunca 'akıl hastası' ya cüzzam ya da sürekli yani tedavisi mümkün olmayan herhangi cinsel hastalık geçirmiş olursa; kadın mahkemeye boşanma talebinde bulunabilir. Konu üzerine fakihlerin görüşlerine bakacak olursak, Zahiriler ve Hanefilerin bir kısmı dışında, ayrıca, fakihlerin çoğunluğuna göre kocada mevcut olan ya da sonrada ortaya çıkan hastalıklar kadın için mahkemeye başvurma hakkı doğurmaktadır.²⁵¹ Yani Hanefilerden imam Muhammed hariç tercih edilen görüşe göre kadın böyle basit hastalık nedeniyle boşanma talebinde bulunamaz. Bangladeş aile hukuku mahkemede bu hususta imam Muhammed nispet edilen görüşü ele alınmıştır ve buna bu görse dayanarak hâkim karar vermiştir. Dolayısıyla, Bangladeş medeni kanunda yer verilen bu maddesi Hanefi mezhebin tercih edilen görüşü ile aykırı olsa bile Hanefi mezhep ya da genel olarak İslam'a aykırı görülmemektedir.

3.9.2. Küçük Kızın Evlendirilmesi ve Buluş Muhayyerliği Meselesi

Bangladeş Medeni Kanununa göre velileri tarafından kız çocukların evlendirilebilmelerini yani on sekiz yaşını doldurmadan babası veya başka bir vasisi tarafından evlendirilen kadının, on dokuz yaşına gelmeden önce evliliği reddetmesi halinde o kız mahkemeye talebinde bulunabilir ve bu da yine bir şarta bağlıdır. Kızın reddetmesini zifafa girmeksizin meydana gelmesi gerekmektedir. Aksi halde bu madde onun için geçerli olarak sayılmaz. Bununla beraber başvuru talebi hak kazanmak için sahih ve ilgili kanunları takip ederek evlenmesi gerekmektedir. Bangladeş Medeni

²⁴⁹ Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan Şeybânî, *Kitabu'l-Hucce alâ Ehl-i Medine* (Beyrut: Âlimu'l-kütüb, 1403), 3/322.

²⁵⁰ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâî fi tertibi's-şeraî*, 2/327.

²⁵¹ Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 96.

Kanununu oluşturan 1939 tarihli Kanunda yer alan tefrik sebeplerden birisi (vii) fıkrada şöyle düzenlenmiştir:

(vii) 2[onsekiz] yaşını doldurmadan babası veya başka bir vasisi tarafından evlendirilen kadının, 3[ondokuz] yaşına gelmeden önce evliliği reddetmesi”²⁵² yani kız böyle bir durumda mahkemeye başvuru yapabilir ve tefrik sebebi hakkını kullanabilir.

Kısaca belirtilen Bangladeş Medeni Kanunundaki bu düzenlemeyi İslam hukuku bakımından incelemek amacıyla bu konudaki İslam hukukçuların görüşlerini ve kanun maddesini de buna göre değerlendirmek istiyoruz.

Genel olarak İslam hukuku hem küçük erkek hem de küçük kız çocukların velileri tarafından evlendirilebilmelerini kabul etmiştir ve bu hususta İslam mezhepleri arasında yani velinin yetkili olduğu noktasında ittifaktır.²⁵³ Hâlbuki bu yetkinin illeti aynı şekilde kimler olduğu hususunda İmamlar arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefiler bu hususun illeti küçüklük ve veli tüm asabedir söylerken İmam Mâlik 'ye göre baba ve belirtilen vasi dışında hiç kimse küçük çocuğu evlendiremez.²⁵⁴ Bu konu üzerine İmam Şâfiî'nin görüşü ise baba dışında küçükleri evlendiremez. Lakın baba yoksa dede babanın yerine geçebilir.²⁵⁵ Ahmed b. Hanbel'e²⁵⁶ göre küçük çocuğu babası, “babası” yoksa “vasiyy-i muhtârî”, o da yoksa gerekirse hâkim tarafından evlendirebilir.

Bangladeş'te genel olarak Hanefî fikhî var olduğu için özellikle Hanefilerin görüşlerini ele almak ve bu Medeni Kanunu mukayese yapmak istiyoruz. Daha önce de belirtildiği gibi 1939 tarihli Bangladeş Medeni Kanununa göre, küçük kızların evlendirilmesi meselesindeki itiraz hakkı ve buluş muhayyerliği kabul edilmiştir. Kanun maddesine bakılacak olunursa teknik olarak bu maddenin İslam hukuku ile aykırı olmadığı görülür. Zira kanunda yer verilen madde ve ilgili şerhleri dört mezhebin görüşlerinin tamamıyla uyduğu görülür. Ayrıca, velâyet-i icbâr hususunda Medeni Kanunda Hanefî mezhebi gibi çok geniş bir zümreye hak tanınmıştır. Hanefiler göre veli tüm asabedir. Aynı zamanda Medeni kanuna göre ise, veli dışında başkaları da olabilirler. Fakat Medeni kanunda doğrudan kızın buluş muhayyerliği ve mahkemeye

²⁵² <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-180/section-4813.html> (Erişim: 20.01.2023).

²⁵³ Ömer Korkmaz, “Osmanlı Uygulamaları Işığında Küçüklerin Evlendirilmesi ve Veli İzinsiz Nikâh”, *Bilimname*, 1/2019:457.

²⁵⁴ Bedri Aslan, “İslam Hukukunda Evlilikte Velâyetin Ortadan Kalkmasıyla Velinin Velâyetinin Kime Gececeği Konusunun Değerlendirilmesi”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7, (2016), 32.

²⁵⁵ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/163.

²⁵⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 7/41.

başvuru yaşı 18-19 belirtmiştir.²⁵⁷ Ancak Hanefî mezhebinde belli yaş şartı yoluktur. Dolayısıyla söz konusu Medeni Kanun maddesi diğer mezheplerin görüşleriyle kısmen uygunluk arzietmekte, özellikle Hanefî mezhebinin görüşüyle ise uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan, yukarıda atıfta bulunduğumuz kanunların düzenlenme tarihleri çok eski olduğu için, günümüzde küçük yaştaki kız çocuklarının çok küçük yaşta evlendirilmesi uygulaması/adeti nerdeyse yok denecek kadar azalmıştır.

3.9.3. Cinsel Kusurlar

Evliliğın asıl maksadı olan neslin devamı ve cinsî münasebet yoluyla eşlerin birbirlerinden faydalanmaya engel olan hastalıklar Hanefilere göre eşler arasında tefrik sebeplerinden biri olarak sayılmaktadır. Kocanın bu iktidarsızlık durumunu düzeltebileceği amacıyla ona bir yıla kadar süre verilecektir. Verilen bu vakit içerisinde kocanın herhangi uygun bir gelişme ya da değişiklik bulunmazsa kadın erkekten -yani kocadan- boşanma talep edilir. Ama, erkek bunu kabul etmezse bu halinde hâkim eşler arasında tefrik eder. Hâkim tarafından ortaya çıkan bu tefrikalık, Hanefilere göre, bâin talâk olarak kabul edilecektir. Eğer bu rahatsızlığın 1 yıl içerisinde düzelmesi durumunda kadının açtığı tefrik boşanma davası düşer.²⁵⁸

Hanefilerde eşler arasında iktidarsızlıktan ortaya çıkan ihtilaf aynı zamanda hanımın bakire olmadığı söylenirse bu durumda koca yemin eder ve o an da hanımın değil kocanın sözlerine tercih edilir. Bununla beraber kocanın yemin etmesi nedeniyle eşinin boşanma talep hakkı da sâkıt olacaktır. Eğer erkek yani koca- bu durumda- yeminden uzak durursa bir yıl mühlet verilecektir. Erkek verilen bu 1(bir) sene içerisinde yemin etmezse hanım evliliğe devam etme kararıyla beraber aynı şekilde hâkimden tefrik talep hakkı kazanır.²⁵⁹ Kâsânî' a göre "erkeğın bir defa dahi olsa karısı ile ilişkide bulunması halinde kadının kocasının iktidarsızlığını sebep göstererek tefrik talebinde bulunamayacağını belirtmektedir".²⁶⁰

Hanbelî mezhebinde, kocasında beden kusuru yani fizyolojik kusurları bulunması nedeniyle kadın hâkimden ayrıklık hakkı kazanabilir. Hâkimden bu hakkı kazanmak için – tefrik ya da boşanma hakkı- nikâhtan sonra o hastalığı bulunması

²⁵⁷ Rahman, *Muslim Paribarık Ayn o Bidhımala*, 219.

²⁵⁸ Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el-Hanefî Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmiiyye, 2000), 5/583-584.

²⁵⁹ Kâsânî, *Bedâiu 's-sanâi fî tertibi 'ş-şeraî*, 2/ 323.

²⁶⁰ Kâsânî, *Bedâiu 's-sanâi fî tertibi 'ş-şeraî*, 2/ 323.

gerekir. Ama eğer kadın nikâh akdi esnasında bunu öğrenmiş ve bu durum da nikâha razı olmuşsa bu kapsamda kadın tefrik için mahkemeye başvuru yapmaz.²⁶¹

Erkeklik organ kesik olması, iktidarsızlık gibi olan şeyler hastalıklardandır. Hanım kocasının iktidarsızlığı için hâkime başvuru yaparsa bu durumda hâkimden kocaya bir sene süre verilecektir. Bu bir sene sonra aynı durum devam etmesi halinde hâkim bu nikâhı fesheder. Mahkemeden ortaya çıkan bu ayrılığı Hanbelîler - fesh olarak değerlendirmişler. Eğer bir erkek ilgili engel olan hastalıkları inkâr ederse bu durum da bakılır bu kadın bakire midir? bakir olursa onun sözüne itibar edilecek. Ama, kadın dul olursa erkeğin yeminiyle hanımın davası sakıt olup ve erkeğin sözüne itibar edilecektir.²⁶²

Hanefi ve Hanbelîler gibi bu konuda Mâlikî ve Şafîî mezhebi aynı görüşündedir yani cinsel ilişkiye engel fizyolojik kusurlar nedeniyle kadın tefrik talebinde bulunabilir. Fakat bu hakkı gerçekleşmesi söz konusu olan kusurlar kadın evlenmeden önce bilmemesi şartla bağlıdır.²⁶³

İslam hukuku gibi Bangladeş Medeni Kanununda da aynı şekilde “cinsel kusurlar” tefrik sebeplerden biri olarak kabul edilmiştir ve söz konusu olan bu madde 1939 tarihli Bangladeş Müslüman Boşanma Kanununun 2. maddesinde yer verilmiştir. İlgili o maddeye göre, kocanın bu iktidarsızlığı durumun düzeltebileceği için hâkim ona bir yıla kadar süre verir. Verildiği bu süre içerisinde kocanın herhangi uygun bir gelişme yoksa kadın erkekten boşanma talep edebilir. Ama, erkek o talebi kabul etmezse böyle durumda hâkim eşler arasında tefrik eder. Hâkim tarafından ortaya çıkan tefrik bâin talâk olacak ve bu hususta Hanefî mezhep ve Bangladeş medeni kanunu aynı görüştedir. Aynı şekilde söz konusu olan iki kanuna göre eğer bu rahatsızlığın 1 yıl içerisinde düzelmesi durumunda kadının açtığı tefrik boşanma davasını düşer. Yukarıdaki bahsedilen fakihların görüşlerine dayanarak şu şekilde söyleyebiliriz -Bu madde Hanefilerle birlikte meşhur olan diğer mezheplerle uyumuştur.

3.9.4. Kocanın Birden Fazla Eşi

Bangladeş Medeni Kanun’unda birden fazla eş meselesine hem 1961 tarihli medeni kanunda hem de 1939 kanunda yer verilmiştir. Birden fazla eşi tefrik

²⁶¹ Merdâvî, *el-İnsâf*, 8/205.

²⁶² İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/200-201,205.

²⁶³ Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 97.

sebeplerden biri olduğu için burada ilk başta 1961 tarihli medeni kanunu dikkate alınması gerekmektedir. Çünkü birden fazla eşi tefrik sebep olarak sayılması için 1961 tarihli medeni kanuna bağlıdır. Bir kişi eğer bu kanununda yer alan nikah istemi takip etmeden evlenirse 1939 tarihli medeni kanuna göre bunu tefrik sebep olarak sayılacaktır. İkinci ya da birden fazla evlilik sistemi hakkında detaylı bilgi ilgili nikah bölümünde bilgi verilmişti. Nikah bölümünde de izah edildiği üzere 1961 tarihli Müslüman aile kanuna göre birden fazla evli olan bir kişi Kur'an'da işaret edildiği üzere adalete uygun olarak davranmaması durumunda o evlilik geçersiz sayılmıştır. Bununla beraber 1939 medeni kanuna göre böyle bir evlilikten doyalı kadın tefrik talebinde bulunabilir. Söz konusu olan bu madde de su şekilde bahseder- "(iia) 1961 tarihli Müslüman Aile Kanunları Yönetmeliği (Medeni Kanun) hükümlerine aykırı olarak ek bir eş almış olması " ²⁶⁴ tefrik sebep olacaktır.

Bangladeş kanunda yer verilen bu tefrik sebep İslam hukuku bakımından bakıldığında böyle bir kanun maddesi tam olarak İslam'a aykırı değildir. Çünkü 1961 tarihli Müslüman Aile kanununun 2. maddesi birden fazla evliliği şarta bağlamıştır bu maddeye göre aslında ikinci evlilik doğrudan yasaklanmamış, ancak ikinci evlenme için birkaç şart konulmuştur. Nitekim 1917 tarihli Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi kadına/karıya, nikâh akdi esnasında kocasının üzerine ikinci bir kadınla evlenmemesini şart koşma hakkını vererek kocanın aynı anda birden fazla kadınla evlenme hakkını dolaylı da olsa sınırlandırdığından bahsedilmişti.

Bu izin alma şartı ikinci evliliğin tescili bakımından yani kanuni bakımdan sakınca doğuruyor ise de aslında İslam'a göre bu ikinci nikah akdi sahih olup, ilk karı kendisinden izin alınmadan ikinci evlilik yapıldığı için mahkemeye müracaat ederek talak talebi hakkına sahip olur. Öyleyse, buna bağlı olan tefrik sebep olması konusu hüküm bakımından yine aynı durumdadır. Yani medeni kanunda yer alan söz konusu maddede cüz'i aykırılık olmakla birlikte tamamen İslam hukukuna aykırıdır denilemez. İlk hanımdan şikayet gelmediği ve ikinci hanım da tescilsiz evliliği kabul ettiği sürece bu tarafları zina ile suçlamak mümkün gözükmemektedir.

²⁶⁴ <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-180/section-4813.html> (Erişim: 9/05/22 2022).

3.9.5. Kocanın Evi Terk Etmesi

Bu başlık altında mefkûd konusundan değil kocanın nafakayı temin etmemek için kasten evi terketmesi ve/veya uzun süreli hapis cezasına çarptırılma gibi bir nevi “gaip” olması konusuna temas edilecek olup kısmen de mefkûd konusu ile desteklenecektir.

Bir koca, belli olan ikamet ettiği yerden belli zamandan itibaren kayıp olması halinde mefkûd olarak bilindir. Yukarıda kocası mefkud kadının iddetinde de belirtildiği üzere kocanın bilerek ya da zorla kayıp olması durumunda belli şartlarla Hanbelî mezhebine göre herhangi bir eşi kocasını kaybolması nedeniyle eğer mahkemeye gidip başvurursa bu durumda hâkim kişinin mefkûd olduğu süre içindeki şartları dikkate alacaktır. Yani eğer bir erkek ticaret yapmak, ilim tahsil etmek veya gezi ve bunlar gibi benzer sağlam kalma büyük bir ihtimali ve üst olduğu şartlarda kayıp olursa yine de onun ölüm haberi gelmedikçe o zamanda- ölümüne hükmedilemez. Bu konuda tüm yetki hâkime ait olacaktır. Diğer taraftan eğer o kişi cihat ya da savaş gibi salim kalma az ve düşük olduğu şartlarda kayıp olursa bu durumda dört yıl beklenecektir. Bu 4 sene geçtikten mahkeme erkeğin (kocanın) öldüğüne hükmedecek ve kadın boşanma hakkı kazanabilir.²⁶⁵ Ayrıca, Mâlikîlere göre, uzun zaman ayrı kalmaktan dolayı kadın eğer zarar görürse bu durumda koca bu müddet içinde onun için gereken nafaka bırakmış olsa bile hanımın ayrılma talebinde bulunması caizdir. Onlara göre, ayrı kalmanın nedeni ister ilim tahsili olsun ister ticaret olsun arsında mazeret ve mazeretsiz bakımından hiç fark yoktur. Ancak esah olan görüşlerinde bir yıl ve biraz daha yukarısı olarak sınırlandırılmıştır. O kişinin bu süre içerisinde yaşadığı bir başkası görürse ve şahitlik ederse süre 3 seneye çıkar. Eğer kocanın nerede olduğunu bilinmiyorsa kadının başvurusu üzerine hakim tarafından onları derhal ayrılmış olur.²⁶⁶

Hanefî fakihler gibi Şafiîler burada yine aynı görüşündedir, Şafiîlere göre, kocasının uzun zaman ayrı kalması ya da onun mefkûd olmasına rağmen kadının ayrılama talebinde bulunmaya hakkı yoktur. Zira bu hakkı tesbit edilen herhangi bir şer’i delil bulunmamaktadır.

²⁶⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 7/ 200-201,205.

²⁶⁶ Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 9/ 420-421.

Bangladeş Medeni Kanunundaki Boşanma Esaslarına göre koca 4 sene süresince mefkûd olursa, sebep ne olursa olsun, kadın talebinde bulunabilir. Bangladeş 1939 tarihli İslâm Boşanma kanununun 2. Maddesi bu konuyu ele almıştır. Kanunda şöyle bahşedilmiştir- “Bangladeş Müslüman Boşanma, 1939, Kanununa göre evli bir kadın, aşağıdaki sebeplerinden birisi ya da birden fazla nedenleri bulunduğu anda nikâh akdinin feshettirilmesini sahip olarak kabul edilecektir ve böylece kadın boşanma kararı alınması konusunda hak kazanacaktır. “Kocasını 4 sene süresince mefkûd olursa” ve “Koca yedi seneye kadar ya da yediden fazla uzun bir zaman hapis cezasına çarptırılmış olursa” yani kanuna göre zikredilmiş olan süre bitirdikten sonra kadın mahkemeye talebinde bulunabilir. Fakat medeni kanuna göre koca askerlik yaparsa ya da yurt dışına giderse böyle durumda mefkûd olarak sayılmaz. Ancak, Hanefilere göre, kadının kocası ya mefkudlukta ya da gâiplikten olsun doğrudan Mahkeme’de tefrik talebinde bulunmaz.²⁶⁷ Kocasını mefkûd ya da kayıp olan bir kadın boşanma amacıyla mahkemeye başvuru yapabilir ama mefkûdun ölümüne hükmedebileceği süre ya da zaman konusunda Hanefî fakihleri arasında farklı görüşler bulunmaktadır. İmam-ı Azam Ebû Hanife’ye göre, bu süre aslında yüz yirmi (120) senedir; diğer tarafta, İmam Muhammed ve Ebû Yusuf’a göre süre (100) yüz senedir. Ayrıca, İbnü’l-Hümmam ise Hz. Peygamberin bu hadisine “*Ümmetimin ömrü altmış ile yetmiş yıl arasındadır.*” dayanarak mefkûd olan kişinin ölümüne karar verildiğinde onun doğduğundan itibaren yetmiş yıl olmasını diye belirtmiştir. İmamlar ya da hakim tarafından itibar edilen bu süreçleri geçmekten sonra hakim bir mefkûdun öldüğünü karar verir. Aynı şekilde kadın bu kararı ele alıp ve o zamandan itibaren onun eşinin ölüm süreci beklemeye başlar.²⁶⁸

Buna karşılık, Bangladeş Boşanma Kanununda gaib olan bir kocanın süresi olarak dört yıl ve hapis cezası esnasında yediden fazla uzun bir zaman kabul edilmiştir. Hanefî mezhebine mefkûdun ölümüne hükmedebileceği süre 100 veya 120 söylerken Medeni Kanuna göre sadece mefkud olan kişinin mefkud süresi sadece 4 yıl ve hapis cezası yedi yıl veya yediden fazla zamanı geçerse kadın mahkemeye boşanma talebinde bulunabilir. Sonuç olarak, bu maddenin içeriği İslam hukuka aykırı olmazsa bile Hanefî mezhebinin görüşü ile uyum sağlamış değildir. Söz konusu olan medeni kanunu maliki ve Hanbeli mezhebi ile uyum sağlamıştır. Ayrıca, zarar imkân ölçüsünde giderilir bu fıkıh ilkesine

²⁶⁷ *el-Fetâva ’l-Hindiyye*, 2/299.

²⁶⁸ Kâsânî, *Bedâiu ’s-sanâi*, 6/197.

dayanarak söylesek olursak, Bangladeş medeni kanunda yer alan kanun genel Maslaht bakımından daha isabetli görmekteyiz.

3.9.6. Kötü Davranma ve Şiddetli Geçimsizlik

Geçimsizlikten maksat kişinin şeref ve haysiyetine yapılan ithamlar yüzünden çıkmış olan şiddetli tartışmalardır. Koca tarafından karısını dövmesi ya da haram bir fiili işlemeye zorlaması gibi fena muamele hallerinde ilk önce ne yapılması gerektiğini hususunda Kur'an şöyle bahsetmiştir- "Eğer karı kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Düzeltmek isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."²⁶⁹ Geçimsizlik nedeniyle kadın başvuru talebinde bulunabilir mi? bu hususunda fakihlerin görüşleri ikiye ayrılır- Hanefî, Şafiî ve Hanbelîlere göre, geçimsizlik ya da zarar verme yüzünden ayrılması caiz değildir. Bu mezhepler dışında Malikîlere göre ise arkadaki anlaşmazlığın giderilmesi ve evlilik hayatının bir cehenneme dönüşmemesi için geçimsizlik zarar yüzünden ayrılması caizdir.

Bu konuya 1939 tarihli Bangladeş Müslüman Boşanma Kanununun 2. maddesinde yer verilmiştir. Bu medeni kanuna göre, koca karısına kötü davranma ve fena muamelede bulunması halinde, mesela koca karısına maddi-fiziksel açısından zarar verilmesi durumunda; bu zararı fiziksel şiddet bakımından o kadar olmasa bile; ne şekilde olursa olsun kadın mahkemeye gidip başvuru yapabilir. Ayrıca medeni kanunda örnek olarak birkaç şekil bahsetti – Kanunda su şekilde yer verilmiştir:

“kocanın ona gaddarca davranması, yani;

(a) fiziksel kötü muamele anlamına gelmese bile, kendisine alışkanlıkla saldıran veya acımasızca davranarak hayatını perişan eden veya

(b) kötü şöhretli kadınlarla arkadaş olur veya rezil bir hayat sürerse veya

(c) onu ahlaksız bir yaşam sürmeye zorlama girişimleri veya

(d) malını elden çıkarır veya üzerindeki kanuni haklarını kullanmasına engel olursa, veya

(e) dini mesleğini veya uygulamalarını yerine getirmesine engel olan veya

²⁶⁹ en-Nisâ 4/35.

(f) birden fazla karısı varsa, ona Kur'an'ın hükümlerine göre adaletli davranmaz;”²⁷⁰

Bangladeş Medeni Kanunu ile İslam hukukunun mukayese yapacak olursak, zikredildiği gibi Hanefilere göre, kötü davranma ya da geçimsizlik şiddet bakımından ne kadar olursa olsun, zarar geçimsizlikten dolayı ayrılmasını caiz görmezken; Cumhura göre caizdir. Öyleyse, bu konuda Bangladeş Medeni Kanunu Hanefi mezhebiyle değil Malikilerin görüşleriyle uyuşmaktadır. Sonuç olarak, Bangladeş’te bulunan söz konusu olan Medeni Kanunun ilgili maddeleri İslam hukukuna aykırı değildir.

3.9.7. Nafaka Temin Edememe

İslâm hukuku ve Bangladeş Medeni Kanunları yani her ikisi de hanımın nafaka hakkının koca tarafından temin edilmesi gerektiğini kabul karara bağlamışlardır. Fakat her iki hukukta da birbirine uyan hükümleri bulunmakla beraber farklı olan hükümler de bulunmaktadır. Öte yandan “Nafaka Temin Etmeme”nin tefrik sebeplerden birisi olup olmadığı hususunda mezhepler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Şimdi, İslam hukukçularının ihtilafları bahsederek medeni kanun ile mukayeseye yapılacaktır.

Hanefilere göre kocanın fakirlik nedeniyle hanımın nafakasını temin edememesi durumunda hanım boşanma amacıyla mahkemeye başvuru yapmaz derken diğer mezhepler bunu caiz görmektedirler. Bu konuda Hanefiler “*Varlıklı olan kimse bu imkanına göre nafaka versin. Rızkı dar olan da Allah’ın ona verdiği maddî imkânı nisbetinde versin. Allah bir kimseyi ancak kendisine verdiği ile yükümlü kılar. Allah bir zorluktan sonra bir kolaylık yaratacaktır.*”²⁷¹ ayetini esas almışlar. Bu yüzden, kocasının maddî durumu dar olan bir kadının kocasının nafaka temin edememesi ya da yetersiz olması sebebiyle hâkime başvuru yaparak tefrik talebinde bulunmasını caiz görmezler.²⁷² Ayrıca sahabeler arasında hem zenginler gibi hem de fakir sahabeler vardır bununla beraber Resulullah’ın (sas) darlık nedeniyle eşlerin arasında ayrılık veya tefrikalık bulunmamaktadır.

Hanbelîlere göre, bir hanım kocası tarafından kendisine gereken nafakayı temin etmemesi durumunda kendisinin ve çocuklarının ihtiyaçlarını temin edebilmek amacıyla

²⁷⁰ <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-180/section-4813.html> (Erişim: 20.01.2023)

²⁷¹ et-Talâk 65/7.

²⁷² Merğınânî, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti’l-mübtedî*, 2/ 287.

kocasının akar yahut mallarında tasarruf etme yetkisine hak kazanır. Hanbelîler bu durumda hanımın onun kocasının bulunan malında tasarrufta miktar ile ilgili hiçbir sınır ya da belli bir had getirmezler. Filhakika, onlar bu -tasarruf etmesi- konusunda Peygamber'in Hind'e “*Örften sana ve çocuklarına yetecek nafakayı kocanın malından al.*” cevabını esas alarak bunu kadın için verilen bir yetkinlik veya ruhsatın bir delil olarak bahsederler.²⁷³

Kocası tarafından nafaka verilmemesi halinde kadın, Hanbelîlere göre, muhayyerdur. İsterse bu zamanda kadın sabreder, ya da aynı zamanda kadın isterse mahkemeye gidip kocasından boşanmak ister. Hâkim tarafından nafaka temin edememesi durumunda bunun için evliliği sonlandırması bu mezhebin, Hanbelî, fakihlere göre fesihdir.²⁷⁴

Şafiîlere göre, eğer koca karısına nafaka vermiyorsa o anda kadın zararını defetmek için boşanma amacıyla mahkemeye talep edebilir.²⁷⁵ Şafiîler gibi diğer, Hanefiler hariç, mezheplere göre bu durumda kadın boşanma talebiyle mahkemeye gidebilir.²⁷⁶

Bangladeş Medeni Kanununa göre, koca eğer iki yıldır hanımının nafaka vermeyi ihmal ederse ya da hiç temin etmemişse kadın mahkemeden tefrik talebinde bulunabilir. Bu kanunun ilgili maddesi diğer mezheplere göre tanzim edildiğinden, bir nevi onların görüşü tercih edilmiş olup madde metni Hanefi mezhebinin görüşüyle tezat teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Filhakika, 1961 tarihli Müslüman Aile Kanununa göre bir koca nafaka vermemesi durumunda kadın mahkeme yoluyla nafaka tazminat hakkı kazanacaktır. Kanuna göre nafaka temin hususunda prosedürleri şu şekilde bahşedilmiştir:

“Bir koca karısına yeterince nafaka vermezse veya eğer onun birden fazla eşi varsa onlara eşit nafaka veremezse ya da vermeye aciz olursa böyle bir durumda eşlerden birisi diğer mevcut herhangi bir yasal çareyi de kullanmaksızın başkana başvuru yapabilir. Başkan durumu dikkate alarak bir tahkim konseyi oluşturacaktır ve bu konsey, koca tarafından hanımına nafaka olarak ödenecek miktarını belirterek yazılı

²⁷³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/ 201.

²⁷⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/ 204.

²⁷⁵ Acar, *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*, 173.

²⁷⁶ Yaman, *İslam Aile Hukuku*, 98.

bir sertifika verebilmektedir.”²⁷⁷ Bundan sonra da eğer koca artık nafaka temin etmezse devlet tarafından ödenmemiş olan gelirlerin tahsil edilip temin etmeye zorlanmaktadır.

Bangladeş Medeni Kanunundaki bu düzenleme aslında şekil bakımından farklılıkları bulunmasına rağmen Hanefi mezhebinin görüşlerine yakın bir kanundur. Çünkü, Hanefilere göre koca nafaka vermediği için ayrılma talebinde bulunmak caiz değildir. Koca ya fakir ya da zengin olabilir. Eğer fakir ise ve nedeniyle zulüm yapmış olarak sayılmaz. Ayrıca, koca zengin ise nafaka vermemesi halinde zalim kabul edilir. Ama bu zulümü defetmek için ayrılması zorunlu hale gelmez. Kadının nafakası için diğer yollara başvurulmaktadır. Zorla malını satmakla beraber nafaka temin etmeye zorlamak için hapsedilebilir.²⁷⁸ Bangladeş Medeni Kanununa göre genel olarak kadına nafaka temin etmesini koca ihmal ederse ne durumda olursa olsun hiç bakılmaksızın kadına mahkemeye başvuru yapabilir. Ancak bir koca sadece iki yıldır mefkud olursa ve kadın kocanın gaipliği tespit yaparsa bile kadına nafaka temin etmemesi anlamına gelmeyecektir. Bu kanun maddesinin uygulanması nikahtan sonra “ruksat” programı yani bir nevi nafakayı garanti etme gerçekleşmemesi halde söz konusudur. Çünkü bazen bir koca nafakayı temin etme hususunda hiç niyeti olmayabilir, hatta ihmal etmeyi alışkanlık haline getirebilir ve bu huyu şahitlerle tespit edilmiştir. Aksi halde bir kadın, kocasının geçici bir süreliğine ya da böyle bir alışkanlığı ya da ihmalkârlığı olmaksızın nafaka etmemesi sebebiyle tefrik davası açamaz, mahkemeye başvuru yapmaz.

Yukarıda bahsedilen mahkeme uygulaması maslahat bakımından da yine isabetli olacağını inanıyoruz. Çünkü eğer böyle bir kanun özellikle Bangladeş’te uygulanmazsa pek çok aile birdenbire basit şeylerle mahkemeye gidip başvuru yapacak ve ayrılmış olacaklar. Buna karşılık eğer nafaka temin etmemesi hususunun tespit işlemi biraz zorlaştırılması, şartların ağırlaştırılması ve bu tespitin sorumluluğunun kadına ait olması, sebepsiz ayrılıkların artmasının önüne geçmiş olacaktır.

3.9.8. Mürted Olan Kadının Boşanma Sistemi

Sözlükte “dönmek; geri çevirmek, kabul etmemek” anlamlarındaki “redd” kökünden türeyen “ridde ve irtidâd”, fıkıh terimi olarak müslüman bir kişinin kendi iradesiyle İslâm dininden çıkmasını ifade eder. İrtidat eden

²⁷⁷ “The Muslim Family Laws Ordinance, 1961”.

²⁷⁸ Zuhaylı, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi*, 408.

erkeğe “mürtedd”, kadına “mürtedde” denilir. Klasik fıkıh literatüründe mürtedde ait hükümlere dinden çıkmaya yol açan söz ve davranışlara göre farklı başlıklar altında yer verilirken irtidadın unsurları ve cezası “ahkâmü’l-mürteddîn, kitâbü’l-mürted, kitâbü’r-ridde” gibi başlıklarla, bilhassa Hanefî kaynaklarında devletler hukukuna dair “kitâbü’s-siyer” içerisinde “ahkâmü’l-mürteddîn” başlığı altında incelenir.²⁷⁹ Bu hükümlerden birisi de irtidat eden kadının evliliğinin acilen bitip bitmeyeceği meselesidir.

Mürted yani İslam’dan dönen bir kadının nikahının hemen biteceği bir nevi talakın derhal vuku bulacağı konusunda fakihler arasında ihtilaf bulunmaktadır; Hanefî ve Mâlikilere göre, karı-kocadan herhangi birisinin İslam’dan çıkması, mahkeme kararına beklemeden bu nikâh ilişkisi hemen sona erdirir.²⁸⁰ Ama eğer mürted tevbe edip tekrar İslam kabul ederse, beraberlik için yeni bir nikâh akdi gerekmektedir. Hanifeler bu şekilde sona erişî talak değil fesih olarak kabul edilir.²⁸¹ Şafîî ve Hanbelîler bu hususta biraz farklı görüşündedir. Onlara göre, karı-koca arasında nikâh akdi derhal sonlandırılmayacaktır, ancak, evlilik irtidat ile başlayan iddet süresi sonunda ve mahkeme yoluyla feshedilmiş olacaktır.

Bangladeş Medeni Kanununa göre, evli bir Müslüman kadın İslâm terk ederse ya da İslâm dışında diğer herhangi bir dini kabul ederse, bundan dolayı boşanma gerçekleştirilmeyecektir. Fakat “1939 tarihli Müslüman Evliliklerin Sona Erdirilmesi Kanunu”nun 2. maddesinde yer verilen sebeplerden biri ya da birden fazla sebep bulunduğu mahkemede talebe bulunabilir ve böylece evlilikten ayrılabilirler. Bu maddenin (ix) maddesinde “Müslüman hukukuna göre evliliğin sona ermesi için geçerli kabul edilen diğer herhangi bir şart ya da nedenler” şeklinde bir fıkra bulunduğundan, Müslüman bir erkeğin de müşrik bir kadınla evli kalması caiz iken, hiçbir dine inanmaması halinde Müslüman erkeğin bu kadınla evli kalması asla caiz değildir.

Ayrıca Medeni Kanunda yer alan bu kanun sadece Müslüman kadınlar için geçerlidir. Ama kadın herhangi bir dinden çıkıp İslam kabul ederse ve tekrar eski dine geri dönerse o anda zikredilen bu madde onun için geçersiz olacaktır.²⁸² Kanundaki

²⁷⁹ İrfan İnce, “Ridde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yay. 2008), 35/89-91.

²⁸⁰ Merğınâni, *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti’l-mübtedî*, 1/213-214; Yusuf bin Abdülber, *Al-Kâfi fî Madhhab Mâlik*, Thk. Muhammed Vahid Moritanyalı (Riyad: Riyad Maktabsı,1980), 2/ 543

²⁸¹ Kudûrî, *Muhtasarü’l Kudûrî*,150.

²⁸² <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-180/section-4813.html> (Erişim: 9/2/ 2023)

ilgili madde Hanefî ve Mâlikî mezhebinin görüşleriyle mutabık değildir. Fakat iddet bitmeden eğer tevbe ederek yeniden Müslüman olursa evlilik devam eder.

Bahsedilen bu madde Şafîî ve Hanbelîlerin görüşü ile uyum halindedir. Çünkü onlara göre, karı-koca arasında nikâh akdi derhal sonlandırılmayacaktır, ancak, evlilik irtidat ile başlayan iddet süresi sonunda ve mahkeme yoluyla feshedilmiş olacaktır. Özetle, söz konusu olan bu madde Şafîî ve Hanbelîlerin görüşü ile benzerlik olmakla birlikte sonunda İslam'a aykırı değildir.

SONUÇ

Bangladeş Medeni Kanun’unda yer alan nikah ve talâkla alakalı maddelerin İslam hukukunun genel ilkeleri ve mezheplerin görüşleri çerçevesinde ayrıntılı bir şekilde incelenmeye çalışıldığı bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şöyle sıralanabilir:

1. Bangladeş Medenî Kanunu denilen kanunlar manzumesi, 1872 yılından başlayarak 1961 yılında son şekli verilen ve daha sonraki tarihlerde de çeşitli yönetmeliklerle şerh edilen kanunlardan oluşmaktadır. Adı geçen kanunlarda daha çok şahıs hukukunu ilgilendiren konular yasa altına alınmış olduğu tespit edilmiştir.
2. Horasan ve Hint alt kıtasında hüküm süren Babürlüler Devletinin hakimiyet alanında daha çok Hanefi mezhebine mensup olduğu için günümüzdeki Pakistan, Hindistan ve Bangladeş’te de Hanefi mezhebinin görüşlerinin merkeze alınarak kanunların ihdas edildiği tespit edilmiştir.
3. Bangladeş, nüfus bakımından dünyanın en kalabalık Müslüman ülkelerinden biri olmasına rağmen, Bangladeş’in Aile hukukunu düzenleyen kanun maddelerinin hepsinin İslam hukuku ve mezheplerin içtihatlarıyla tam olarak uyumlu olmadığı tespit edilmiştir.
4. Bangladeş Medeni Kanun’unda yer alan Hanefi mezhebe aykırı olmakla beraber bazı İslam Hukukuna aykırı düzenlemeler şöyle özetlenebilir:
 - a. Eski Medeni kanuna göre kocanın boşanmadan sonra hem karısına hem de başkanına (Chairman) boşanma bildirimini göndermesi zorunludur. Eğer 90 gün geçtikten sonra bildirimde bulunulursa bu boşanma geçerli olmayacaktır. Halbuki İslam hukukuna göre bu usuller olmadan verilen boşanmalar geçerlidir.
 - b. Bangladeş Medeni Kanun’da yer verilen üç talâk meselesi tartışmalı bir konudur ve aynı zamanda bir anda üç talak meselesiyle ilgilidir. Dolayısıyla 1961 tarihli Müslüman aile Kanununun 7.maddenin 6. alt maddesinde yer alan bu üç talâk meselesi Hanefî mezhebinin görüşüne aykırıdır. Çünkü Hanefiler bir anda verilen üç talâkı üç talâk olarak sayılır.
 - c. Bangladeş yasalarına göre ikinci hanım almak isteyen bir erkek yasada öngörülen Tahkim Kurulundan önceden yazılı belge alması gerekmekte ve

Tahkim Kurulunun izni ilk karı yani mevcut eşinin izine bağlıdır. İslam hukukuna göre ise böyle bir uygulama söz konusu değildir.

d. Medeni kanuna göre, sözlü talâktan sonra tahkim kurulu başkanı, boşanmadan sonra taraflar arasında sulh için, yine İslam'a aykırı olan bir hakem heyeti oluşturmasını mümkün kılmaktadır.

e. 1961 tarihli Bangladeş Müslüman Aile Kanununa göre, irtidatla ilgili kanun maddeleri ve boşanma hukuku Hanefi mezhebine aykırıdır; çünkü kanuna göre evli bir Müslüman kadın İslam'dan çıkarsa ya da İslam dışında diğer herhangi bir dini kabul ederse bundan dolayı hemen boşanma gerçekleşmeyecektir ancak mahkeme yoluyla feshedilmiş olacaktır. Bu madde Şafiî ve Hanbelîlerin görüşü ile örtüşmektedir.

5. Bangladeş Medeni Kanunundaki “tefvîz-i talâk” konusu Hanefî mezhebi ilkelerine göre ihdas edilmiş olup İslam hukuku ile herhangi bir aykırılık görünmemiştir.

6. Bangladeş Medeni Kanununda yer verilen nikah konularında bakacak olursak evlilikte yaş tayini hususu ile beraber nikah akdinin resmen tescil etmek meselesi Makasidu's-şeria açısından İslam'a aykırı olarak görülmeyebilir.

7. Medeni kanunda yer alan tefrik sebepleri genel olarak Mâlikî ve Hanbelî mezhebinin görüşü ile örtüşmektedir. Öte yandan, bahsedilen noktalarda Hanefî mezhebinin görüşü ile biraz farklılık bulunmaktadır.

Özetle, ilgili kanunlardaki bazı maddelerin yeniden ta'dil edilmeleri Müslümanlar arasındaki şüpheleri azaltacak ve halkın kanuna olan güvenlerinin artmasına vesile olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. İbrahim. "İddet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/ 466-471. İstanbul: TDV yayınları, 2000.
- Acar, Halil İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 19 Temmuz 2022).
- Acar, Halil İbrahim. *İslam Hukukunda Evliliğin Sona Ermesi*. Erzurum: EKEV, 2020.
- Akseki, Ahmed Hamdi. "İslamiyet ve Teaddüd-i Zevcât". *Osmanlıdan Cumhuriyete İslam Düşüncesinde Arayışlar* (1999): 271-313.
- Aslan, Bedri. "İslam Hukukunda Evlilikte Velâyetin Ortadan Kalkmasıyla Velinin Velayetinin Kime Gececeği Konusunun Değerlendirilmesi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/7 (2016), 26-47.
- Atar, Fahrettin. "Nikâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/ 112-117 İstanbul: TDV yayınları, 2007.
- Attâr, Abdünnâsır Tevfik. *Teaddüdü'z-zevcât mine'n -nevâhî'd-dîniyye ve'lictimâiyye ve'l-kânûniyye*. Kâhire: eş-Şirketü'l-Mısriyye li'tıbâati ve'nneşr, 1972.
- Aybakan, Bilal. "Fürû' Fıkıh Sistematiği Üzerine". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* . 31 (2006/2), 5-32.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Ahkâmü'ş-Şer'iyye fi'l-Ahvâli'ş-Şahsiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/557. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Ahvâl-i Şahsiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/192. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el-Hanefî. *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye*. 13 Cilt.Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2000.
- "Bangladesh." In *İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi*, 2020.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukuk-i İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiye Kamusu*. 8 Cilt.İstanbul: Bilmen Basımevi, 1968.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*. Thk. Mustafa Dib al-Bugha. 7 Cilt. Şam:Daru İbn Kesir,1993.

Bukhâri, Fatima. “Determine the marriage age between Islamic jurisprudence and Arab personal status laws”. *el- hewar al Mutawassit* .11/1 (2020): 249-259.

Carullah, Musa. *Kur'ân-ı Kerîm Âyetlerinin Nurları Huzurunda Hatun*. Yay. Haz: Mehmet Görmez. Ankara: Kitabiyat Yayınları,1999.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî* 8Cilt.Beirut: Dârül'- Beşairi'l- İslamiyye, 2010.

Cezîrî, Abdurrahman. *Kitabü'l-Fıkh Ale'l-Mezahibi'l Erbaa*. 2 Baskı. 5 Cilt.Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.

Chowdhury, Masud Hasan. “Bangladesh”. *Banglapedia*. Dhaka: Asiatic Society of Bangladesh, 2003.

Çolak, Abdullah. *İslam Aile Hukuku*. 3 Baskı. Ankara: Öncü Basım, 2017.

Darul ifta , Darul Uloom Deoband Darul. “Ruling on talaq bayin (Fatwa: 1077/1133/L=10/1437)”. Erişim: 21/07/22 <https://darulifta-deoband.com/home/en/talaq-divorce/66389>.

Davud, Ahmed Muhammed Ali. *el-Ahvâlü'ş-Şahsiyye*. Amman: Dârü's-Sekafe, 2009.

Döndüren, Hamdi. *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Erkam Yay, 2017.

Esterâbâdî, Dâmâd Mîr Muhammed Bâkır el-Hüseynî. *Mecmeu'l-Enhûr fî şerhi Mülteka'l-Ebhûr*. Beirut: Dâru' İhyait Türasil Arabi, ts.

Ferdousi, Nahid. “Protection of Wife's Right to Maintenance in Bangladesh”, *Malaysian Journal of Syariah and Law*. 9 /1, (December 2021), 173 - 180 .

Galip, Muhammed Asadullah. *Talak ve Tahlil*. Razşahı: Hadis vakfı Bangladeş, 2017.

Heyet, *el-Fetâva'l-Hindiyye*. 2 Baskı. 6 Cilt.Bülâq: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1310 .

Heyet, *el-Mevsûatü'l-Fıkhiyye*. 45 Cilt.Küveyt: Küveyt Vakıflar ve Din İşleri Bakanlığı, 1427.

Heyet. *Osmanlı Hukuk-i Aile Kararnamesi*. nşr. Orhan Çeker. Konya: Mehir Vakfi Yayınları, 1999.

Hırakî, Ebü'l-Kâsım Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh. *Muhtasaru'l-Hırakî*. Kâhire: Dâr el Sahâbe, 1993.

Husain, Syed Sajjad. "Bengladeş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/ 442-447. İstanbul: TDV yayınları, 1992.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddu'l-Muhtâr*. 14 Cilt. Riyad: Âlemu'l-kütüb, 2003.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn. *el-Muhallâ*. 12 Cilt.Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.

İbn Kudâme, Abdullah b. Ahmed. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kâhire: Mektebeül Kâhire, 1968.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid. *Sünen İbn Mâce*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî.5 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l Kütübi'l Arabiyye,1313.

İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrem el-İfrikî el-Mısırî İbnu. *Lisânu'l-Arab*. Beyrut: Dâru-l Fikr, 1414.

İbn Müflih, İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed Ebû İshak Burhaneddin İbn. *el-Mübdî' fi şerhi'l-Mukni'*. 8 Cilt.Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-mukteşid*. 4 Cilt.Kâhire: Dârü'l-hadîs 2004.

İbn-i Teymiyye, Takıyüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalim el-Harrânî. *Mecmûu'l-Fetâvâ*. 35 Cilt.Medine-i Münevvere: Mecmeu'l-Melik Fehd, 1995.

İbnü'l-Hümâm, Kemalüddîn Muhammed b. Abdulvâhid. *Fethu'l-Kadîr*. 1 Baskı. 10 Cilt.Kâhire: el-Matbaatü'l muştafâ, 1970.

Jain, M.P. *Outlines of Indian Legal History*. New Delhi: Manohar Publishers, 1993.

Kâdihân, Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî. *Fetâvâ Kâdihân*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.

Kal'acî, Muhammed Ravvas. "Mu'cemu Lugati'l-Fukaha". 2 Baskı. 226. Lübnan: Darü'n-Nefâis, , 1988.

Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslâm Hukuku* 3Cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2009.

Kâsânî, Alaeddin Ebu Bekir b. Mesud. *Bedâiu's-sanâî fî tertibi's-şeraî*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiiyye, 1986.

Khan, Abbas Ali. *Banglar Müsalmânder İtihash*. Dhaka: Bangladesh Islamic center, 2011.

Khan, Yasmin. *The Great Partition: The Making of India and Pakistan*. London: Yale University Press, 2017.

Khanam, Sufia. "Talaq-I-Tafwid And Its Application In Context Of Bangladesh: An Analytical Approach". *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*. Volume 21, Issue 7, Ver. V (July. 2016), 34-41.

Koca, Ferhat. "İbn Kudâme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/ 138-139. İstanbul: TDV yayınları, 1999.

Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed. *el-muhtasar*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin .Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 10. Basım, 2006.

Manzoor Elahi, Mohammad vd. *Kur'an ve Sünnet ışığında Müslüman Aile Hukuku- 1961 kararnamenin incelenmesi ve bazı değişiklik önerileri*. Dhaka: İslam Hukuku Araştırma Merkezi ve Adli Yardım Bangladeş, 2006.

Md, Sadekur ve dgr. "Post-divorce Maintenance (maa'ta) for Muslim Women in Bangladesh". *Pakistan and India, IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*. 23 (2018)1-10.

Menski, Werner F. "Günümüz Güney Asya Müslüman Hukuku: Bir Tanıtım", çev. Ahmet Hamdi Furat. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 6 (2005)23-40.

Merdâvî, Ali b. Süleyman. *el-İnsâf*. 30 Cilt. Kâhire Hijir Yayınları, 1990

Merğınâni, Ali b. Ebubekir b. Abdülcelil el-Fergânî Ebu'l-Hasan Burhanuddin. *el-Hidâye fî şerhi bidâyeti'l-mübtedî*. 4 Cilt.Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, ts.

Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *Kitabu'l-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1937.

Meydânî, Abdülganî b. Tâlib b. Hammâde. *el-Lübâb*. 4 Cilt.Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1431 H

Müslim el-Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Cilt 5. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabi,1955.

M. S Rahman, and Moniruzzaman. “Trends and Issues of Judicial Protection of Womens Right to Maintenance under Muslim Law in Bangladesh”. *Barisal University Journal* 2 (1), 111-120.

Nazir Ahmad, A K M. *Bangladeshe İslamer Agomon*. Dhaka: Bangladesh İslamic Centre, 2013.

Öğüt, Kevser Kâmil Ali- Salim. “Çok Evlilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/365-369. İstanbul: TDV yayınları, 1993.

Osmânî, Muhammed Takî. “Üç Boşanma: İslam Şeriatına Karşı Ayub Han Tarafından Kabul Edilen Kanunlar”. Erişim: 21/07/22 <http://islamic-culture.faith/%e0%a6%87%e0%a6%b8%e0%a6%b2%e0%a6%be%e0%a6%ae%e0%a7%80-%e0%a6%b6%e0%a6%b0%e0%a7%80%e0%a7%9f%e0%a6%a4%e0%a7%87-%e0%a6%a4%e0%a6%bf%e0%a6%a8-%e0%a6%a4%e0%a6%be%e0%a6%b2%e0%a6%be%e0%a6%95/>.

Özcan, Azmi. “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/294-295. İstanbul: TDV yayınları, 2000.

Özcan, Azmi. “Malabar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/465-466. İstanbul: TDV yayınları, 2003.

Özcan, Azmi. “Muhammed Bahtiyâr Halacî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 30/503-504, İstanbul: TDV yayınları, 2020.

Özdemir, Büşra. *Ahvâl-İ Şahsiyye Literatürünün Tahlili*. Ordu: Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , YL Tezi, 2020.

Özel, Ahmet. “el-Âlemgîriyye”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2/365-366. İstanbul: TDV yayınları, 1989.

Rahman, Mızanur. *Bengalce Kur'an-I Kerim Çeviri Çalışmaları Ve Değerlendirmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/76340>

Rahman, Mohammad Habibur. *Islamic Jurisprudence and Muslim Law*. Dhaka: Amin Law Book Center, 2010.

Rahman, Siddıqur. *Muslim Paribarık Ayn o Bidhımala*. Dhaka: New Warsi Book Corporation, 2020.

Şâfîî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el Ümm*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.

Semerkindî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Tuhfetü'l-Fukahâ*, 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebû Bekir Muhammed b. Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Neylü'l-Evtâr* 8Cilt. Kâhire: Dârülhadis, 1993.

Şeybânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasan. *Kitabu'l-Hucce alâ Ehl-i Medine*. 4 Cilt. Beyrut: Âlimu'l-kütüb, 1403.

Şirbînî, Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-ilmiyye, 1994.

Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Sellâme. *Muhtasarü't-Tahavî*. Haydarâbâd: Lecnetü İhyai'l-Meârifi'n-Nu'maniyye, ts.

The Constitution of the People's Republic of Bangladesh (ACT NO. OF 1972), <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-367/section-24549.html>, Erişim: (20.02.2023).

The Dissolution of Muslim Marriages Act, 1939 (ACT NO. VIII OF 1939). “The Dissolution of Muslim Marriages Act, 1939 (ACT NO. VIII OF 1939 ”. Erişim: (9.05.2022). <http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-180/section-4813.html>.

The Muslim Family Laws Ordinance, 1961". Erişim: 25/05/22
<http://bdlaws.minlaw.gov.bd/act-details-305.html>.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *Sünen-i Tirmizi*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Cilt 5. Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî,1975.

Uddin, Muhammad Nezam. *Bangladeş Medeni Hukukunun Gelişimi ve İslam Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek lisans tezi, 2021.

Yalçın, İsmail. "Günümüz İslam Aile Hukuku Kanunlarında Çok Eşlilik Üzerindeki Sınırlandırmalar" *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6/3 (2017): 1707-1725.

Yaman, Ahmet. *İslam Aile Hukuku*. İstanbul: İFAV, 2021.

Yasmin, Taslima. "The Ban On Triple Talaq: The Legal Context Of Bangladesh And Pakistan". *South Asia Journal* (2019). http://southasiajournal.net/the-ban-on-triple-talaq-the-legal-context-of-bangladesh-and-pakistan/#_edn34

Yıldırım, Mustafa. "*Nisa Suresi 3. Ayet Bağlamında Çok Eşlilik Meselesi*". İstanbul: Dokuz Eylül Üniversitesi İslâmî İlimler Araştırma Vakfı, 2012.

Yılmaz, İbrahim. "İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Mubahı Sınırlandırmaya Yönelik Tasarruflarının İctihad Teorisindeki Yeri". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* / 35 (Nisan 2020), 163-189.

Yılmaz, İbrahim. "İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Çok Eşliliği Sınırlandırması", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi 1*, Haziran, 2019.

Yılmaz, İbrahim. "İslâm Hukukunda Çok Eşliliği Meşru Kilan Şartlar ve Buna Ruhsat Veren Özel Durumlar". *Bilimname* /1 (2019): 559-591. doi: <https://doi.org/http://dx.doi.org/10.28949/bilimname.513350>.

Zuhayli, Vehbe. *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*. 10 Cilt. İstanbul: Risale, 2001